

Міністерство внутрішніх справ України
Національна академія внутрішніх справ

Юридичний ЧАСОПИС

Національної академії
внутрішніх справ

1 (9) '2015

УДК 34

Ю704

Юридичний часопис

Національної
академії
внутрішніх
справ

Науковий журнал • Виходить двічі на рік • Заснований 2011 року **1**
• Засновник Національна академія внутрішніх справ • Свідчення про державну реєстрацію серія КВ № 17476-6226 ПР від 1 лютого 2011 року **(9)**
• Включений до переліку фахових видань МОН України з юридичних наук **2015**
• Рекомендовано вченою радою Національної академії внутрішніх справ

Л. Д. Удалова

Редакційна колегія:

В. В. Черній (голова),

С. Д. Гусарєв,

С. С. Чернявський

(заступники голови),

Є. М. Бодюл,

С. Г. Братель,

В. В. Василевич,

В. М. Вовк,

О. І. Гвоздік,

І. Ю. Гора,

О. М. Джужа,

Ю. О. Заїка,

О. Г. Колб,

А. М. Колодій,

С. Ф. Константинов,

М. В. Костицький,

О. В. Кузьменко,

О. В. Кузьминець,

Ю. Ларій,

Л. П. Леута,

Д. Ляляк,

С. С. Молдабаєв,

Д. Й. Никифорчук,

А. В. Савченко,

В. В. Сокурєнко,

• Редакційна колегія не завжди поділяє позицію авторів

• За точність викладеного матеріалу відповідальність покладено на авторів

• Зміни тексту та скорочення, що не впливають на зміст матеріалів, а також їх перейменування редакція вносить без узгодження з автором

• Рукописи не рецензують і не повертають

• Листування з авторами ведуть на сторінках журналу

• У разі передруку матеріалів посилення на «Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ» обов'язкове

• Матеріали подано в авторській редакції

Адреса редакції:

пл. Солом'янська, 1,

м. Київ, Україна, 03035

Тел.: (044) 249-09-33

E-mail: rvc@naiau.kiev.ua

© Національна академія

внутрішніх справ, 2015

ЗМІСТ

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

<i>ЧЕРНІСЬ В. В.</i> ЗУПИНЕННЯ ФІНАНСОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ	3
<i>ФАРИННИК В. І.</i> СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ	15
<i>НЄБИТОВ А. А.</i> ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ В УКРАЇНІ	29
<i>ШУМЕЙКО Д. О.</i> ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ	39
<i>РОГАТЮК І. В.</i> ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ (СЛІДЧИХ) РОЗШУКОВИХ ДІЙ	52
<i>РУДИК М. М.</i> ЗАПОБІГАННЯ УТВОРЕННЮ НЕПОВНОЛІТНІМИ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ	64

ЛИСЕНКО О. В. СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ), ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ДІЇ В МЕХАНІЗМІ РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ	73

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ЧЕРНЯВСЬКИЙ С. С., ПРОЦЮК О. В., ХАБЧУК О. О. ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 209 КК УКРАЇНИ	84

ДЖУЖА О. М., ДЖУЖА А. О. ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ	96

АВАКЯН Т. А. НАРИСИ ТА ДИСКУСІЇ ЩОДО РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	104

КАЗМІРЕНКО В. О. ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗБОЮ	114

ЄЗЕРСЬКИЙ Д. О. НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН: ЗМІСТ І ПОРЯДОК УВЕДЕННЯ	127

ГУРАЛЬНИК В. М. ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ	137

SOLIONOVA A. DEFINITION AND MEANING OF THE VICTIM'S TESTIMONY	148

РЕМСЬКИЙ В. В. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА
ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКИ
«ЕТНІЧНИХ» ЗЛОЧИННИХ ГРУП
І ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ 167

ГРИБОВСЬКИЙ О. В. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ
ЗАХОДИ ТА НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ)
ДІЇ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ Й ФІКСАЦІЇ
ОДЕРЖЕННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ 180

КОВКО І. PECULIARITIES OF EMPLOYEES
PROFESSIONAL DEFORMATION AT THE STATE
EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE 191

ГРЕЧЕНКО С. Ю. ОТРИМАННЯ ТА
ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ 203

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВозАСТОСУВАННЯ

VOZNIUK A. CURRENT ISSUES
OF DIFFERENTIATING THE CRIMINAL
RESPONSIBILITY FOR CREATION
OF TERRORIST GROUP OR TERRORIST
ORGANIZATION 214

ХОМЕНКО В. П. НАПРЯМИ ЗАКОНОДАВЧОГО
ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ
У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ 230

КРЕВСУН О. М. МІСЦЕ Й РОЛЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ
ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ
ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ
НА ПЕВНИЙ СТРОК У ТЕОРІЇ
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА 242

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

МОТЛЯХ О. І. ОКРЕМІ ЗАСАДИ
ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС
РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ
ПРАВОПОРУШЕНЬ 250

ЄМЕЦЬ О. М. ПОШУК ФАКТИЧНИХ ДАНИХ
ПРО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ
В ЗАЙНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ 260

НІКОЛЕНКО Д. О., ГРИГОРЕНКО І. А. ПРИНЦИП
«COMMUNITY POLICING» ЯК ІНТЕГРАЛЬНА
СКЛАДОВА РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ
ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ
З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ 270

НІКОЛАЮК С. І., РАДЧЕНКО Р. А.
ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ НЕЧІТКОЇ
ЛОГІКИ ДЛЯ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ДІЙ
ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС
ВИЯВЛЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ 280

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

ЩЕРБАК Н. О., ЯЦИШИН М. М. ОСОБЛИВОСТІ
ДІЯЛЬНОСТІ ЦАРСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ
НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ
В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ. 294

БОРОТЬБА ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

УДК 343.9:343.53

Чернєй Володимир Васильович –
доктор юридичних наук, професор,
ректор Національної академії
внутрішніх справ

ЗУПИНЕННЯ ФІНАНСОВИХ ОПЕРАЦІЙ ЯК ЗАСІБ ЗАПОБІГАННЯ ВІДМИВАННЮ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Розглянуто актуальні проблеми законодавства та правозастосовної практики щодо визначення правового механізму зупинення фінансових операцій, що мають ознаки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму.

Ключові слова: відмивання коштів; легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; фінансовий моніторинг; зупинення фінансових операцій; Державна служба фінансового моніторингу України; розслідування злочинів.

Рассмотрены актуальные проблемы законодательства и правоприменительной практики по определению правового механизма приостановления финансовых операций, содержащих признаки легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, или финансирования терроризма.

Ключевые слова: отмывание средств; легализация (отмывание) доходов, полученных преступным путем; финансовый мониторинг; остановка финансовых операций; Государственная служба финансового мониторинга Украины; расследование преступлений.

High level of social danger stimulated by such phenomenon as money laundering is based on two main factors: firstly, it is a common way to cover grave and especially grave crimes; secondly, any real opportunity to legalize the illegal income creates favourable conditions for the economic crime wave. Comparing with European countries and the USA, Ukraine has some peculiarities of the abovementioned phenomenon – illegal outcome is provided for the laundering procedures not from drug industry, arms traffic and prostitution but from «partially legal» business activity which is carried out beyond the scope of state accounting and control and therefore not reflected in the national statistics. «Shadow» enterprises do not redistribute income to budgets and specialized funds, and avoid taxes for their personal profit to be multiplied.

In modern globalized world the issue of effective monitoring of the income sources legality becomes one of the priorities. International community initiates creation of complex monitoring systems for effective prevention of money laundering and combating its legalization.

Suspension of financial transactions is of utmost importance in the prevention of money laundering because it helps to improve the organization of primary and state financial monitoring and raise the efficiency of the state policy on state financial security enforcement. But still legislative regulation of the abovementioned financial transactions suspension must be improved.

The article provides conclusions on necessity of codifying the unified procedure of financial operations suspension for all the categories of subjects of primary financial monitoring with clear separation of duties of responsible employees and subjects' authorities concerning identification of financial transactions to be suspended and the procedure of the relevant decisions to be made.

Keywords: money laundering; legalization (laundering); crime; financial monitoring; suspension of financial transactions; State Service for Financial Monitoring; crime investigation.

Мермін «відмивання доходів» (money laundering) набув значного поширення наприкінці минулого століття. Спеціалісти стверджують, що вперше його використала в 1984 р. президентська комісія США з боротьби з організованою злочинністю. Відтоді світова громадськість продемонструвала

серйозність своїх намірів щодо боротьби з цим явищем. Віденська конвенція ООН 1988 р. сформувала вичерпне його визначення, а 1989 р. на зустрічі «G7» було створено нині добре відому Групу з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей – Financial Action Task Force (FATF) [1].

Розроблені FATF у 1990 р. і відтоді неодноразово переглянуті 40 рекомендацій передбачили загальні засади діяльності держав у напрямі боротьби з відмиванням грошей. Документ впливає на національне законодавство, фінансову систему країн-учасниць, а також міжнародну співпрацю. Усі країни – члени FATF узяли на себе зобов'язання щодо боротьби з відмиванням грошей і спільної побудови відповідних програм протидії.

Підвищена суспільна небезпечність відмивання злочинних доходів полягає в тому, що воно, по-перше, є засобом приховування багатьох тяжких та особливо тяжких злочинів; по-друге, існування реальної можливості легалізації злочинних прибутків призводить до відтворення економічної злочинності загалом. Однак специфіка цього явища в Україні, на відміну від більшості західноєвропейських країн та США, полягає в тому, що вітчизняні злочинні прибутки й надприбутки здебільшого «відмиваються» не від наркобізнесу, торгівлі зброєю та проституції, а з «напівлегальної» господарської діяльності, що залишається поза державним обліком і контролем, а тому не відображається в офіційній статистиці. «Тіньові» підприємства не перерозподіляють власних доходів до бюджетів і державних цільових фондів, не сплачують податків, збільшуючи власні прибутки. У 2013 р. рівень тіньової економіки, за оцінками експертів, становив майже половину ВВП [2].

Аналіз слідчої та судової практики підтверджує, що відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, застосовують для приховування злочинних схем. У відповідних технологіях поєднано так звані предикатні (ст. 191, 222, 364 Кримінального кодексу (КК) України) та споріднені (наприклад, ст. 200, 205, 358, 366 КК України) злочини. У юридичній літературі активно досліджують проблеми кваліфікації легалізації (відмивання) доходів, одержаних

злочинним шляхом, відмежування їх від інших споріднених складів злочинів [3–4].

У сучасному глобалізованому світі дедалі частіше постає питання ефективного моніторингу законності джерел походження коштів. Міжнародна спільнота створює цілі контрольно-наглядові системи для ефективного запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Головною складовою системи протидії відмиванню коштів, відповідно до рекомендацій FATF, є система державного фінансового моніторингу, що, з одного боку, повинна відповідати міжнародно-правовим вимогам, а з іншого – максимально враховувати наявну фінансову систему, соціально-економічні й культурні особливості, правові та правоохоронні традиції держави [5]. Одним із заходів, яких повинна була вжити держава, відповідно до рекомендацій FATF та на виконання домовленостей у межах угоди «Стенд-бай» із Міжнародним валютним фондом, а також з урахуванням пропозицій до національного законодавства експертів FATF, МВФ та Комітету Ради Європи з оцінки заходів протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, є поліпшення процедури зупинення фінансових операцій як один із найбільш ефективних засобів протидії відмиванню злочинних доходів.

Відповідно до Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», передбачено підстави зупинення фінансових операцій, стосовно яких є мотивована підозра відносно того, що вони пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванням тероризму або щодо яких застосовано міжнародні санкції [6].

На реалізацію цього положення спрямовано обов'язок суб'єкта первинного фінансового моніторингу зупинити здійснення фінансової операції в разі, якщо вона містить ознаки, передбачені в ст. 15 і 16 Закону. Ідеться про зарахування чи списання коштів, обіг яких пов'язаний із діями, що містять ознаки кримінального правопорушення, або якщо учасником фінансової операції (вигодоодержувачем за нею) є особа, яку включено до переліку осіб,

пов'язаних зі здійсненням терористичної діяльності або щодо яких застосовано міжнародні санкції.

Ініціаторами зупинення фінансових операцій можуть бути як суб'єкти первинного фінансового моніторингу (до них в Україні належать банки, страховики, кредитні спілки, ломбарди та інші фінансові установи, платіжні організації, учасники або члени платіжних систем, товарні й інші біржі, професійні учасники фондового ринку, оператори поштового зв'язку, інші установи, що здійснюють фінансові операції з переказу коштів, нотаріуси, адвокати, аудитори, суб'єкти господарювання, що надають послуги з бухгалтерського обліку тощо), так і спеціально уповноважений орган (центральний орган виконавчої влади, що реалізовує державну політику у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення), а також уповноважені органи іноземних держав.

Зупинення фінансових операцій відіграє важливу роль у запобіганні відмиванню злочинних доходів, адже це дає змогу вдосконалити організацію первинного й державного фінансового моніторингу, підвищити ефективність реалізації державної політики у сфері забезпечення фінансової безпеки держави. Проте нині законодавчому регулюванню зупинення зазначених фінансових операцій властива певна недосконалість.

По-перше, відсутній єдиний законодавчо визначений порядок зупинення фінансових операцій, оскільки такі процедури диференційовано залежно від категорій суб'єктів первинного фінансового моніторингу, діяльність яких скеровують відповідні державні регулятори, відповідно до наказу Міністерства фінансів України «Про затвердження Порядку прийняття Державною службою фінансового моніторингу України рішення про зупинення фінансових операцій» від 14 вересня 2012 р. № 992, рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку «Про затвердження Порядку зупинення та поновлення проведення фінансових операцій на ринку цінних паперів суб'єктами первинного фінансового моніторингу» від 19 липня 2012 р. № 998, наказу Міністерства економічного розвитку і торгівлі України «Про затвердження Порядку зупинення та поновлення проведення фінансових операцій суб'єктами первинного

фінансового моніторингу, державне регулювання та нагляд за діяльністю яких здійснює Міністерство економічного розвитку і торгівлі України» від 12 серпня 2011 р. № 35 та ін.

По-друге, системний аналіз законодавства виявляє дещо перебільшені повноваження працівників, відповідальних за проведення фінансового моніторингу в діяльності юридичних осіб – суб'єктів первинного фінансового моніторингу, що мають право ініціювати зупинення фінансових операцій (на два робочих дні з дня зупинення). Після цього спеціально уповноважений орган може прийняти рішення про подальше зупинення такої фінансової (фінансових) операції (операцій) на строк до п'яти робочих днів, про що зобов'язаний негайно повідомити суб'єкту первинного фінансового моніторингу, а також правоохоронним органам, уповноваженим приймати рішення відповідно до Кримінального процесуального кодексу (КПК) України.

Спеціально уповноважений орган у разі виникнення підозри може прийняти рішення про зупинення видаткових фінансових операцій самостійно на строк до п'яти робочих днів, про що зобов'язаний негайно поінформувати суб'єкта первинного фінансового моніторингу, а також правоохоронні органи. Так, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний повідомити спеціально уповноважений орган про залишок коштів на рахунку клієнта, фінансові операції (кошти), за якими були зупинені, та в разі зупинення фінансових операцій на транзитних рахунках суб'єкта первинного фінансового моніторингу – про залишок коштів на таких рахунках у межах зарахованих сум.

Якщо ж під час перевірки спеціально уповноважений орган доходить мотивованої підозри про наявність ознак кримінального правопорушення, він приймає рішення про продовження зупинення відповідних фінансових операцій (видаткових фінансових операцій), готує та подає відповідний узагальнений матеріал або додатковий узагальнений матеріал правоохоронним органам, уповноваженим розпочинати досудове розслідування відповідно до КПК України. У цьому разі строк зупинення відповідних фінансових операцій (операції) продовжується спеціально уповноваженим органом із наступного робочого дня після подання відповідного узагальненого матеріалу або додаткового узагальненого матеріалу за умови, що загальний строк такого зупинення не перевищуватиме 30 робочих днів.

Відповідно до положень чинного КПК України, наслідком розгляду узагальнених матеріалів спеціально уповноваженого органу (нині – Державної служби фінансового моніторингу України), за якими зупинено фінансові операції та результати аналізу яких свідчать про факти відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму або суспільно небезпечного діяння, що передує легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, може бути один із таких варіантів дій: по-перше, узагальнені матеріали є повідомленням про злочин, а отже, підставою для внесення інформації до Єдиного реєстру досудових розслідувань; по-друге, такі матеріали є підставою для здійснення правоохоронними та розвідувальними органами України оперативно-розшукової діяльності (відповідно до п. 4 абз. 1 ст. 6 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність»), тобто призначені для службового користування та за своєю сутністю є різновидом первинної оперативної інформації. У другому варіанті після проведення перевірки може бути прийнято одне з рішень, передбачених ст. 10 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», зокрема щодо передачі матеріалів до слідчого для внесення до Єдиного реєстру досудових розслідувань (але вже на іншій підставі, тобто внаслідок самостійного виявлення обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення).

Важливе значення для правильної попередньої кваліфікації діяння за відповідними частинами ст. 209 КК України під час вирішення питання про початок досудового розслідування має визначення розміру коштів чи вартості іншого майна як предмета легалізації (легалізованих доходів).

Оскільки злочини в цій сфері мають матеріальний характер, для їх правильної кваліфікації реєстратор під час реєстрації повинен зазначити розмір легалізованих коштів і майна як предмета злочину, а отже, легалізованих доходів. Водночас КК України не визначено їх мінімальний розмір, необхідний для кваліфікації діяння за ч. 1 зазначеної статті. Тому слід керуватися Постановою Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом». У ній зазначено, що під час кримінально-правового оцінювання дій,

передбачених ч. 1 ст. 209 КК України, учинених щодо коштів чи майна, розмір яких є незначним, слід ґрунтуватися на положеннях ч. 2 ст. 11 КК України (малозначність діяння), передусім, урахувуючи розмір доходів, одержаних злочинним шляхом. Критерієм малозначності суспільно небезпечного діяння є відсутність завданої внаслідок дії або бездіяльності істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі [7].

Як уже зазначалося, очолюють і координують здійснення (реалізацію) системи заходів щодо запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму відповідальні працівники, які призначаються за посадою на рівні керівництва суб'єкта первинного фінансового моніторингу (ч. 1 ст. 7 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення»). Відповідно до цього Закону (ч. 3 ст. 7), їх повноваженнями є: забезпечення повідомлення спеціально уповноваженого органу про фінансові операції, що підлягають обов'язковому та/або внутрішньому фінансовому моніторингу, про фінансові операції осіб, якщо є достатні підстави вважати, що їх діяльність або активи пов'язані з учиненням злочину, визначеного КК України; забезпечення повідомлення спеціально уповноваженого органу та визначених законодавством правоохоронних органів про фінансові операції (їх учасників), стосовно яких є підстави підозрювати, що вони пов'язані, стосуються або призначені для фінансування тероризму чи фінансування розповсюдження зброї масового знищення; здійснення перевірок діяльності будь-якого підрозділу суб'єкта первинного фінансового моніторингу та його працівників щодо виконання ними внутрішніх документів із питань фінансового моніторингу; право доступу до всіх приміщень, документів, інформації, баз даних, засобів телекомунікації, архівів суб'єкта первинного фінансового моніторингу; залучення будь-яких працівників суб'єкта первинного фінансового моніторингу до здійснення заходів із запобігання легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму чи фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення та перевірок щодо цих питань тощо.

Водночас у зазначеному законодавчому переліку не йдеться про роль відповідальних працівників у зупиненні фінансових операцій. Хто саме має право приймати рішення про зупинення фінансових операцій та повинен нести за це відповідальність, також не визначено. Зазначено лише, що суб'єкт первинного фінансового моніторингу має право зупинити здійснення фінансової (фінансових) операції, а також спеціально уповноважений орган може прийняти рішення про подальше зупинення фінансової операції. Слід урахувувати, що суб'єктом первинного фінансового моніторингу та спеціально уповноваженим органом є юридичні особи. Таким чином, постає закономірне питання: хто зі службових осіб зазначених установ має право та зобов'язаний прийняти відповідне рішення щодо зупинення фінансової операції, а отже, може бути притягнутий до відповідальності за невиконання зазначеного обов'язку?

Аналіз підзаконних нормативно-правових актів виявляє певні суперечності в регулюванні досліджуваного питання. Зокрема, зі змісту зазначеного вище Порядку зупинення та поновлення проведення фінансових операцій суб'єктами первинного фінансового моніторингу можна дійти висновку, що відповідне рішення має приймати відповідальний працівник за погодженням із керівником суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Зазначене пояснюється тим, що відповідно до законодавства, рішення про зупинення фінансової операції оформлюється у вигляді розпорядчого документа, який готує відповідальний працівник суб'єкта й підписує керівник суб'єкта або особа, яка виконує його обов'язки [8].

У посадових інструкціях відповідальних працівників чітко зазначено, що однією з їх функцій є «прийняття рішення щодо надання керівнику Товариства подання про зупинення проведення фінансової операції». Водночас у наказі Державної служби фінансового моніторингу України «Про затвердження Примірної програми проведення фінансового моніторингу суб'єктами первинного фінансового моніторингу, державне регулювання і нагляд за діяльністю яких здійснює Держфінмоніторинг» від 1 лютого 2011 р. № 16 зазначено, що відповідальний працівник і керівник суб'єкта первинного фінансового моніторингу приймає рішення про відмову від проведення фінансової операції. Рішення щодо зупинення

фінансової операції приймає керівник суб'єкта одноособово. Так, спостерігається неоднозначність у розумінні положень чинного законодавства щодо правомірності прийняття рішення про зупинення фінансової операції службовими особами суб'єкта первинного фінансового моніторингу. Також є не зовсім зрозумілим не лише суб'єкт прийняття рішення про зупинення фінансової операції, а й хто саме зобов'язаний виявити фінансову операцію, що містить одну з ознак, закріплених у ст. 15 і 16 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», та підлягає зупиненню.

Крім відсутності персоніфікації в прийнятті рішення про зупинення фінансової операції, неоднозначні думки викликає загалом можливість обмеження права власності особи на власні кошти з використанням виключно суб'єктивних критеріїв, адже в законодавстві передбачено таку можливість на підставі підозри або припущень, що фінансова операція може бути пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму. Так, суб'єкт первинного фінансового моніторингу зобов'язаний самостійно здійснювати класифікацію своїх клієнтів з урахуванням критеріїв ризиків, визначених спеціально уповноваженим органом та органами, що здійснюють регулювання й нагляд за їх діяльністю, під час проведення ними фінансових операцій, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванням тероризму, а також уживати застережних заходів стосовно клієнтів, діяльність яких свідчить про підвищений ризик проведення таких операцій.

Слід погодитись із фахівцями Головного юридичного управління Верховної Ради України відносно того, що такий підхід може призвести до зловживань у досліджуваній сфері та безпідставного й необґрунтованого обмеження права власності фізичних та юридичних осіб, що не відповідає конституційному принципу непорушності права власності (ч. 4 ст. 41 Конституції України).

Викладене зумовлює необхідність законодавчого закріплення єдиного порядку зупинення фінансових операцій для всіх категорій суб'єктів первинного фінансового моніторингу з

чітким розмежуванням повноважень відповідальних працівників і керівників суб'єктів стосовно визначення фінансових операцій, що підлягають зупиненню, а також процедури прийняття відповідного рішення.

Отже, сучасна стратегія запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів потребує подальшого поглибленого дослідження кількісних та якісних характеристик правозастосовної практики, вивчення зв'язків суб'єктів фінансового моніторингу з економічним середовищем, урахування досвіду інших країн. Нині особливо нагальною є потреба в запровадженні загальнодержавних і спеціальних профілактичних заходів на основі кримінологічного прогнозування поширення фактів відмивання коштів, оперативному вивченні та описанні (систематизації) їх типових схем (типологій), удосконаленні відповідних прийомів і способів виявлення й документування злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Користін О. Є. Протидія відмиванню коштів в Україні: правові та організаційні засади правоохоронної діяльності : [навч. посіб.] / О. Є. Користін, С. С. Чернявський ; [за ред. О. М. Джужі]. – К. : КНТ, 2009. – 601 с.

2. Огреба С. В. Статистичне оцінювання тіньового сектору економіки в системі національного рахівництва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.10 «Статистика» / С. В. Огреба. – К., 2014. – 20 с.

3. Міловідов Р. М. Ефективність кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / Р. М. Міловідов. – Ужгород : ІВА, 2013. – 259 с.

4. Полторацький О. Б. Кримінально-правова характеристика легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом / О. Б. Полторацький. – Луганськ : Промдрук, 2013. – 358 с.

5. Борисенкова А. В. Системи державного фінансового моніторингу: зарубіжний досвід [Електронний ресурс] / А. В. Борисенкова. – Режим доступу :

<http://www.academy.gov.ua/ej/ej14/txts/Borisenkova.pdf>.

6. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення :

Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702–VII // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 50–51. – Ст. 2057.

7. Чаричанський О. О. Підстави кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за Кримінальним кодексом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». – Х., 2004. – 20 с.

8. Про затвердження Порядку зупинення та поновлення проведення фінансових операцій на ринку цінних паперів суб'єктами первинного фінансового моніторингу [Електронний ресурс] : рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку від 19 лип. 2012 р. № 998. – Режим доступу :

<http://www.nssmc.gov.ua/law/ra>.

УДК 343.125+343.263.2

Фаринник Василь Іванович –
кандидат юридичних наук, член
експертної ради Національної
асоціації адвокатів України,
заслужений юрист України

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНОГО ЗАХОДУ У ВИГЛЯДІ ДОМАШНЬОГО АРЕШТУ

Розглянуто питання застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі. Визначено особливості домашнього арешту, висловлено пропозиції щодо вдосконалення порядку його застосування. Обґрунтовано, що практика застосування домашнього арешту буде ефективною лише за умови детальної законодавчої регламентації цього запобіжного заходу.

Ключові слова: кримінальний процес; запобіжні заходи; домашній арешт; електронні засоби контролю; облік; реформування кримінального судочинства.

Рассмотрены вопросы применения мер пресечения в уголовном процессе. Определены особенности домашнего ареста, высказаны предложения по усовершенствованию порядка его применения. Обосновано, что практика применения домашнего ареста будет эффективной только при условии детальной законодательной регламентации этой меры пресечения.

Ключевые слова: уголовный процесс; меры пресечения; домашний арест; электронные средства контроля; учет; реформирования уголовного судопроизводства.

Are reviewed the problems of application of the preventive measures in the criminal process. On the basis of practice are determined the peculiarities of the home arrest, are expounded the suggestions about improvement of the manner of its application.

It is proved that practice of application of the home arrest will be effective only after the detailed legislative regulation of this measure of suppression.

In particular, it is suggested to establish new responsibilities at application of the home arrest: prohibition on the conduct of telephone negotiations, sending of correspondence and use of communication facilities; prohibition on contact with certain persons and acceptance visits of someone else; responsibilities to answer on telephone calls or other signals of control, to make a phone call or personally to appear at a certain time to the organ that carries out a supervision.

Also is proved the necessity to detail the procedure of verifications of persons, to whom a the home arrest is applied, by determination that verification must be conducted not more than two times in daily time and no more once in a night-time. Thus presence of public servant in an accommodation of arrested person will be possible only on the consent of this person and persons living together with him, and shall not exceed thirty minutes.

It is suggested in the term of the home arrest to include the time in custody, and by the place of implementation of preventive measures such as the home arrest can be identified also curative establishment .

Keywords: the criminal procedure; the preventive measures; the home arrest; the electronic means of monitoring; the accounting; the reform of criminal justice.

Державна політика, спрямована на гуманізацію кримінального процесуального та кримінального законодавства, зумовлює необхідність у єдиних, наближених до європейських, стандартах застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Саме тому новий Кримінальний процесуальний кодекс (КПК) України містить низку положень, що передбачають обмеження сфери застосування покарань, пов'язаних із позбавленням волі. До таких можна віднести норми щодо проведення досудового розслідування за кримінальними проступками (неможливо застосувати тримання під вартою до наведених видів кримінальних правопорушень), запровадження особливої процедури погоджень застосування всіх без винятку запобіжних заходів, упровадження нових запобіжних заходів – особистого зобов'язання та домашнього арешту. Але якщо особисте зобов'язання, власне, є альтернативою підписки про невиїзд, передбаченої чинним КПК України 1960 року (хоча деякі автори у своїх коментарях до КПК України помилково вважали, що за відсутності підписки про невиїзд, відповідно, збільшиться

кількість тримань під вартою), то домашній арешт – це новий запобіжний захід.

Окремі питання застосування домашнього арешту становили предмет дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, зокрема: М. Й. Вільгушинського, Д. А. Долгушина, О. В. Капліної, О. П. Кучинської, Л. М. Лобойка, О. О. Левендаренка, В. Т. Нора, М. А. Погорецького, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, В. П. Шибіко, О. Г. Шила та інших. Саме їх праці, зрештою, послугували теоретичним підґрунтям для вдосконалення інституту домашнього арешту. Водночас, більшість досліджень має фактологічний характер або ж стосується лише окремих аспектів проблеми.

Наведеним зумовлена необхідність у ретельному аналізі законодавчих норм та зарубіжного досвіду застосування домашнього арешту, а також вироблення на їх основі рекомендацій відносно розв'язання практичних проблем у зазначеній царині.

Варто нагадати, що Статутом кримінального судочинства (СКС) 1864 року передбачений такий захід процесуального примусу як домашній арешт (п. 5 ч.1 ст. 416 СКС), що застосовувався нарівні з триманням під вартою до взяття обвинуваченого на поруки чи внесення ним застави (ст. 428 СКС) [1].

Відмінністю домашнього арешту від тримання під вартою було те, що в першому випадку для ув'язнення слугувало місце мешкання обвинуваченого. До того ж, умови домашнього арешту не було регламентовано. У одних випадках останній надавав підписку про незалишення житла, в інших – поруч із його житлом чергувала поліцейська охорона [2]. Проте застосовувався захід вкрай рідко. Як зазначає з цього приводу П. І. Люблинський, у 1899 році фактів домашнього арешту жодного разу не зафіксовано [3, с. 372].

КПК УРСР 1922 року також передбачав домашній арешт як запобіжний захід – ішлося про обмеження волі у вигляді ізоляції за місцем мешкання з призначенням варти чи без такої. Як свідчить історія, зазначений вид процесуального примусу зарекомендував себе як досить дієвий.

Названий вид запобіжного заходу застосовується нині в більшості європейських країн. Безпосередній аналіз практики кримінального судочинства зарубіжних країн дає підстави для

висновку про доцільність запровадження в КПК України саме цього запобіжного заходу.

Загалом же, домашній арешт – це запобіжний захід, що полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або у певний період доби. Виходячи з парадигми КПК України та переліку запобіжних заходів, домашній арешт підлягає застосуванню в тих випадках, коли застава є занадто лояльним запобіжним заходом, а тримання під вартою – надто суворим.

Статистичний аналіз, здійснений нами ще 2011 року (до набуття чинності новим КПК України), засвідчив, що запобіжний захід у вигляді тримання під вартою щороку застосовувався до близько 35 тис. осіб, із яких 27 тис. учиняли тяжкі та особливо тяжкі злочини. Отже, запобіжний захід у вигляді тримання під вартою було застосовано майже до 8 тис. осіб, які вчинили злочини середньої тяжкості, проте перешкоджали об'єктивному розслідуванню шляхом неприбуття до правоохоронного органу, фальсифікації доказів, впливу на учасників процесу тощо. Іноді підозрювані (обвинувачені) опинялися під вартою, оскільки не мали змоги підтвердити свою платоспроможність для обрання застави відносно них. Саме домашній арешт покликаний розв'язати проблеми такого роду, ставши «проміжним» запобіжним заходом між заставою і триманням під вартою [4, с. 4].

Запровадженням домашнього арешту вдалося значною мірою розвантажити ІТТ і СІЗО, де кількість затриманих не завжди є відповідною можливості їх розміщення, що зрештою призводить до порушень прав громадян.

Домашній арешт сприяє й тому, що більшості підозрюваних вдається «не втратити себе в суспільстві» (ситуація дозволяє таким особам продовжувати працювати, матеріально забезпечувати себе і своїх рідних, підтримувати соціальні зв'язки тощо). У психологічному плані домашній арешт є безумовно позитивним заходом, оскільки загальновідомий той факт, що особи, які «відвідали» ті самі слідчі ізолятори, певною мірою схильні до повторного вчинення правопорушень. У нашому ж випадку підозрюваний (обвинувачений) перебуватиме у звичній для себе обстановці: без заборони на спілкування, заняття спортом, користування мультимедійною технікою тощо.

Мета застосування домашнього арешту така сама, як і інших запобіжних заходів – забезпечення виконання підозрюваним (обвинуваченим) покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування та/або суду; знищити, сховати або спотворити будь-які з речей чи документів, що мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, фахівця або перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; учинити інше кримінальне правопорушення (ч. 1 ст. 177 КПК України).

Проте слід визнати, що на сьогодні є використання домашнього арешту не досить ефективним. У 2014 році його обрано лише відносно 8,1 тис. підозрюваних, із яких 6 тис. учинили тяжкі та особливо тяжкі злочини. Питома вага домашніх арештів становить лише 5,6 % від кількості осіб, яким повідомлено про підозру в учиненні кримінальних правопорушень. Причиною цього слід вважати безініціативність сторони обвинувачення, а також недоліки під час підготовки відповідних клопотань (близько 10 % клопотань слідчі судді не задовольняють). На наш погляд із метою подальшої гуманізації кримінального судочинства застосування домашнього арешту має набути значно більшого розповсюдження, на противагу тримання під вартою. Особливо позитивним вважаємо його застосування щодо осіб із особливими потребами та неповнолітніх (адже у 2014 році домашній арешт застосовано лише щодо 363 неповнолітніх із майже 5,5 тис. повідомлених про підозру) [5, с. 33].

Загальними підставами застосування домашнього арешту є наявність обґрунтованої підозри в можливості вчинення особою кримінального правопорушення, а також ризиків, що дають достатні підстави слідчому судді, суду вважати, що підозрюваний (обвинувачений) може здійснити вищезазначені дії (ч. 2 ст. 177 КПК України). Так, слідчий суддя, відмовляючи в задоволенні клопотання слідчого відносно застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту щодо громадянина Б., мотивував своє рішення тим, що відсутня обґрунтована підозра у скоєнні

гр. Б. кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 121 КК України.

До того ж, домашній арешт може бути застосовано виключно в тому випадку, якщо за кримінальне правопорушення, у вчиненні якого підозрюють чи обвинувачують особу, передбачене покарання у вигляді позбавлення волі.

Таким чином, щоб обґрунтувати обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту, матеріали, що мають бути долучені до клопотання слідчого, повинні містити відомості:

1) які свідчать, що особа набула статусу підозрюваного, а домашній арешт обрано як наслідок учинення нею кримінального правопорушення, за яке законодавством передбачене покарання у вигляді позбавлення волі;

2) за якими слідчий доходить висновку про наявність ризиків, зазначених у ст. 177 КПК, а також про недостатність застосування більш лояльних запобіжних заходів у запобіганні цим ризикам;

3) що характеризують особу підозрюваного (передусім, характеристики з місця роботи, навчання, місця мешкання, відомості про судимість, документи про вік, ускладнення здоров'я, сімейний стан, довідки про утриманців тощо).

4) про наявність у підозрюваного (обвинуваченого) житла. Обов'язково необхідно з'ясувати, які засоби зв'язку має підозрюваний (стаціонарний або мобільний телефон, Інтернет, рацію), кому вони належать, чи вміє він користуватися ними, хто проживає з ним у помешканні, чи згодні особи, які мешкають спільно з підозрюваним, на певні обмеження, наприклад, утриматися від користування телефоном.

Рішення про обрання домашнього арешту має форму ухвали слідчого судді, суду, яку повинно бути надіслано для виконання тому органу внутрішніх справ, під юрисдикцією якого перебуває місце мешкання підозрюваного.

КПК України не містить конкретних указівок щодо змісту такої ухвали, а отже в цьому разі потрібно керуватися ч. 3, 4 ст. 196 КПК України, згідно з якими в такій ухвалі має бути зазначено точну адресу житла, яке підозрюваний, обвинувачений не може залишати, й дату завершення дії такого запобіжного заходу. Так, Апеляційний суд Київської області скасував ухвалу слідчого судді Броварського міськрайонного суду про обрання

запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту через те, що в постановленні ухвали слідчий суддя не дотримався вимог ч. 3 ст. 196 КПК України (зокрема, не зафіксовано точну адресу житла, яке заборонено залишати підозрюваному).

Загалом, у випадку застосування домашнього арешту місце мешкання підозрюваного (обвинуваченого) має особливе значення.

Деякі науковці, звертаючись до проблематики застосування домашнього арешту, як житло трактують квартиру, будинок або кімнату, а під час плавання каюту, річкове або морське судно, де обвинувачений, підозрюваний постійно або тимчасово мешкає одноосібно, з сім'єю або іншими особами, а також інше спеціально обладнане для проживання місце або приміщення (серед іншого лікарню, приватну клініку, пансіонат, дачу, інші місця й приміщення у випадках, коли це питання стосується певної категорії осіб, які обіймають відповідальні державні посади, наділені імунітетом від кримінального переслідування, є носіями державної таємниці та ін.) [6, с. 112].

У положеннях Кримінального кодексу (КК) України поняття житла наявне у формулюванні окремого складу злочину у вигляді порушення недоторканності житла (ст. 162), кваліфікуючої ознаки деяких злочинів (ст. 185–187), а також окремої обставини, що виключає злочинність діяння, оскільки відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення є правомірною дією (ч. 5 ст. 36) [7, с. 308].

У нормах КПК України житло визначено як будь-яке приміщення, що перебуває в постійному чи тимчасовому володінні особи незалежно від його призначення і правового статусу та пристосоване для постійного або тимчасового проживання в ньому фізичних осіб, а також усі складові такого приміщення (ч. 2 ст. 233).

Більш детально роз'яснення поняття житла надав Пленум Верховного Суду України – це приміщення, призначене для постійного або тимчасового проживання людей (будинок, квартира, дача, номер у готелі тощо). До житла дорівнюються також ті його частини, де може зберігатися майно (балкон, веранда, комора тощо), за винятком господарських приміщень, не пов'язаних безпосередньо з житлом (гараж, льох тощо) [8].

Таким чином, ужите законодавцем у ч. 5 ст. 181 КПК словосполучення «житло цієї особи» стосується випадків, коли

підозрюваний чи обвинувачений: 1) є власником (співвласником) такого житла; 2) зареєстрований у такому помешканні; 3) постійно або тимчасово мешкає в такому житлі без реєстрації тощо.

Відповідно, не суперечить змісту закону й надання підозрюваному житла родичами та іншими особами, а також оренда безпосередньо ним або іншою особою житла на період проведення досудового розслідування та розгляду провадження в суді [9, с. 32].

Водночас, у контексті захисту прав власника житла, який може зазнати обмежень своїх прав у разі застосування домашнього арешту до осіб, які мешкають у його житлі, Верховний Суд України в листі від 4 квітня 2013 року № 511-550/0/4-13 визнав правильною практику тих слідчих суддів, які застосовують цей запобіжний захід, заздалегідь з'ясувавши думку власника житла (якщо він відомий) [10].

До того ж, доцільно з'ясувати і думку родичів та осіб, які спільно мешкають із підозрюваним, обвинуваченим, щодо їх згоди на проживання з особою, до якої застосовуватимуться обмеження. Якщо підозрюваний (обвинувачений) орендуватиме житло, суд повинен попередити орендодавця про основну мету оренди житла, а також заборону суборенди.

Суд також обов'язково має визначити, в якій саме період доби особі заборонено залишати зазначене в ухвалі житло. Цей період має бути досить конкретним (неприпустимою є невизначеність часових параметрів, якої «у нічний час», «позаробочий час»). Так, наприклад, ухвалою Апеляційного суду Запорізької області було скасовано рішення слідчого судді, оскільки останній у резолютивній частині ухвали не визначив проміжок часу, коли підозрюваному заборонено залишати житло.

Дехто з науковців вважає домашній арешт неізоляційним запобіжним заходом [7]. Проте з такою позицією навряд чи можна погодитись. На наш погляд, домашній арешт, безумовно, слід вважати ізоляційним запобіжним заходом, щоправда, з «несуворою» формою ізоляції особи (на відміну від затримання та тримання під вартою).

До речі, законодавство інших країн (Латвія, Литва, Угорщина, Словенія, Німеччина, Швеція, РФ, Республіка Білорусь, Республіка Казахстан) досить ретельно регламентує питання застосування домашнього арешту.

Так, зокрема, відповідно до Закону про кримінальне судочинство Угорщини, домашній арешт може набувати форми заборони залишати місце мешкання за певною адресою (таку заборону постановлює суд, нагляд за її дотриманням здійснює поліція). Суд розглядає домашню адресу як місце тримання під вартою. Існує також більш сувора форма домашнього арешту, коли особі не дозволяється залишати будинок, а поліція може повсякчас контролювати таку особу. Таким чином, в Угорщині домашній арешт може застосовуватися замість попереднього ув'язнення.

У Латвії домашній арешт передбачає обмеження свободи пересування підзахисного з виконанням певних вимог: він не повинен залишати своє місце мешкання, йому заборонено усно, письмово або через посередників спілкуватися з особами, зазначеними в ордері. За необхідності поліція може вести спостереження за помешканням відповідача та контролювати його поведінку.

У Словенії в разі отримання ордера на домашній арешт обвинувачуваний не може залишати будинок, де він постійно чи тимчасово проживає, або державну лікувальну чи піклувальну установу, в якій він перебуває. Суд здійснює нагляд за виконанням такого заходу безпосередньо або через поліцію.

Відповідно до КПК Республіки Молдова, домашній арешт застосовується до осіб, обвинувачених у вчиненні незначного злочину, злочину середньої тяжкості, тяжкого злочину або з необережності. Також домашній арешт може бути обрано щодо осіб віком понад 60 років, інвалідів I групи, вагітних жінок та жінок, які мають на утриманні дітей віком до восьми років, обвинувачених у вчиненні особливо тяжкого злочину. Зазвичай домашній арешт пов'язаний із певними обмеженнями: заборонаю виходити з житла; обмеженням телефонних розмов, необхідності отримання й відправлення кореспонденції та використання інших засобів зв'язку; заборонаю спілкуватися з певними особами та приймати будь-кого в себе вдома [11].

На наш погляд, доволі раціональним у практичному сенсі видається досвід Білорусі та Казахстану щодо запровадження певних обов'язків у разі застосування домашнього арешту, а саме: заборони на телефонні розмови, відправлення кореспонденції та використання засобів зв'язку; заборони на спілкування з певними

особами та прийняття кого б то не було в себе вдома; необхідність відповідати на контрольні телефонні дзвінки або інші сигнали контролю, телефонувати або особисто з'являтися у визначений час до органу, що здійснює нагляд за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого чи підсудного; спостереження за підозрюваним, обвинуваченим чи їх житлом, а також охорона їх помешкання або відведеного їм як житло приміщення.

Додатково сприятиме забезпеченню прав підозрюваних і норма, що деталізує процедуру здійснення перевірок осіб, щодо яких застосовано домашній арешт. До прикладу, ст. 146 КПК Республіки Казахстан передбачено, що така перевірка має відбуватися не більше двох разів у денний час і не частіше одного разу вночі. Причому перебування посадової особи в помешканні арештованого можливе за згодою цієї особи та осіб, які мешкають разом із нею, і не повинно перевищувати тридцяти хвилин.

Доволі цікавою є практика російського законодавця, коли в термін домашнього арешту зараховується час утримання під вартою, а місцем виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту може бути визначено й лікувальний заклад. У КПК України таких норм не передбачено, проте їх врахування було би доцільним.

Таким чином, питання застосування домашнього арешту, а також прав особи і обов'язків, щодо якої його застосовано, повинні бути детально регламентовані у КПК Україна (передусім на предмет чіткого й повного визначення переліку заборон або обмежень, що застосовуються відносно підозрюваного чи обвинуваченого під час домашнього арешту; можливості здійснення домашнього арешту в установі охорони здоров'я; зарахування терміну домашнього арешту до строку тримання під вартою).

Органи внутрішніх справ у разі надходження ухвали слідчого судді, суду про обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зобов'язані негайно постановити на облік підозрюваного (обвинуваченого). Залежно від стадії кримінального провадження орган внутрішніх справ повідомляє про факт «постановлення» на облік особи, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту, слідчого – під час досудового розслідування злочину, суд – під час судового провадження.

Водночас, незважаючи на безпосередню нормативну регламентацію обов'язку органу внутрішніх справ із

постановлення на облік особи, щодо якої застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту (ч. 4 ст. 181 КПК України), випадки порушення цих вимог є непоодинокими. Наприклад, проведеною ГСУ перевіркою виявлено, що в одному з територіальних підрозділів ОВС Житомирської області лише через півтора місяці після надходження ухвали суду про обрання двом підозрюваним запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту їх було постановлено на облік [12, с. 7].

Загалом, лише впродовж 2014 року до дисциплінарної відповідальності притягнуто 583 (або третину від усіх притягнутих до відповідальності) працівника органів внутрішніх справ за неналежне виконання ними обов'язків із забезпечення контролю за здійсненням домашнього арешту. Кількість же актів реагування органів прокуратури з питань нагляду за додержанням законів під час виконання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту зросла майже вчетверо (506 – у 2014 році порівняно зі 134 – у 2013 році) [5, с. 43].

Отже, зважаючи на специфіку діяльності пенітенціарної служби України, а також ураховуючи зарубіжний досвід, логічно, що нагляд за особами, до яких застосовано домашній арешт, повинні здійснювати працівники Державної пенітенціарної служби України (а не МВС, із огляду на специфіку діяльності міліцейського відомства). Саме їх необхідно наділити такими функціями, чітко розробити і закріпити їх права та обов'язки у вітчизняному законодавстві – шляхом внесення відповідних змін до ст. 181 КПК України. У структурі державної пенітенціарної служби необхідно створити спеціальні підрозділи для здійснення контролю за виконанням цього запобіжного заходу.

Щоб контролювати особу та виконання нею обов'язків, покладених під час досудового розслідування, працівники органів внутрішніх справ мають право здійснювати перевірки за місцем мешкання цієї особи, а також вимагати надання усних чи письмових пояснень із питань, пов'язаних із виконанням покладених на неї зобов'язань. Такі перевірки не повинні порушувати нормальних умов життя громадян та відбуваються зазвичай удень. Виняток можуть становити випадки, коли наявна інформація про порушення особою, до якої застосовано запобіжний захід, його умов.

У літературі юридичного спрямування висвітлено різні підходи науковців щодо методів нагляду за підозрюваним (обвинуваченим) у випадку обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту [13, с. 319]. У цьому контексті на особливу увагу заслуговує точка зору Ю.Г. Овчинникова, який поділяє вищезазначені методи на два види: а) без застосування спеціальних технічних засобів; б) із застосуванням технічних засобів. Способами контролю без застосування технічних засобів науковець вважає: а) раптові періодичні телефонні дзвінки або покладення обов'язку на підозрюваного телефонувати до органів досудового розслідування; б) перевірки за місцем мешкання з правом безперешкодного потрапляння до житлового приміщення; в) накладення арешту на поштові відправлення [14, с. 7]. До певної міри схожі методи контролю передбачені й ч. 5 ст. 181 КПК України.

Зрештою, у КПК України законодавець запроваджує принципово новий спосіб здійснення контролю за підозрюваним – застосування електронних засобів контролю, – що передбачає безумовне виконання підозрюваним (обвинуваченим), обов'язків покладених на нього застосуванням домашнього арешту.

Застосування електронного засобу контролю в разі обрання запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту є правом, але не обов'язковою вимогою, що слід розуміти зі змісту ч. 5 ст. 181 та ч. 4 ст. 195 КПК України. Зокрема, є абсолютно неприпустимим застосування електронних засобів контролю, що суттєво порушують нормальний спосіб життя особи, спричиняють значні незручності у плані їх носіння або можуть становити небезпеку для життя та здоров'я особи, яка їх використовує (наприклад, носіння електронного засобу контролю може бути протипоказане хворим на серцево-судинні хвороби).

Натомість, відносно осіб, які не мають протипоказань до носіння електронних засобів контролю, відмова від нього, умисне зняття, пошкодження або інше втручання в його роботу з метою ухилення від контролю і намагання вчинити зазначені дії може бути розцінене як умисне невиконання обов'язків, що надає право змінити запобіжний захід на більш суворий – тримання під вартою.

У КПК України чітко визначені строки можливого застосування домашнього арешту – до двох місяців. За особливої необхідності, пов'язаної зі складністю кримінального провадження, цей строк може бути подовжений до шести місяців,

але він є граничним. По тому ухвала про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту припиняє свою дію і запобіжний захід вважається скасованим.

Рішення слідчого судді про застосування запобіжного заходу у вигляді домашнього арешту або відмову в його застосуванні, як і щодо подовження строку цього запобіжного заходу, можуть бути оскаржені під час досудового розслідування в апеляційному порядку (п. 4, 5 ч. 1 ст. 309 КПК України) прокурором та іншими учасниками кримінального провадження.

Таким чином, домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід, порівняно з триманням під вартою. Саме тому його запровадження є прогресивним для українського законодавства. Зважаючи на підвищену увагу з боку міжнародної спільноти до цих питань, рішень ЄСПЛ відносно допущених в Україні порушень під час узяття осіб під варту та їх подальшого тримання, питання вдосконалення порядку застосування домашнього арешту є надзвичайно актуальними.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Российское законодательство X–XX веков. – М. : Юрид. лит, 1991. – Т. 8 : Судебная реформа. – 496 с.

2. Макаренко Є. І. Домашній арешт: поняття, мета, підстави і порядок застосування / Є. І. Макаренко // Право і суспільство. – 2014. – № 1. – С. 234–235.

3. Люблинский П. И. Свобода личности в уголовном процессе: меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П. И. Люблинский. – СПб. : Сенат. тип., 1906. – 711 с.

4. Фаринник В. І. Домашній арешт – альтернатива триманню під вартою // Юридичний вісник України. – 2012. – № 25. – 23–29 черв.

5. Про стан протидії злочинності, корупції та прокурорсько-слідчу роботу на території України за 2014 рік [Електронний ресурс] : аналіт. довідка / Генеральна прокуратура України. – 33 с. – Режим доступу :

<http://www.gp.gov.ua/>.

6. Балтабаев К. Т. Понятие «жилище» при применении домашнего ареста в качестве меры пресечения (процессуально-правовой аспект) / К. Т. Балтабаев // Научные труды

Карагандинского юридического института МВД РК. – Караганда : КЮИ МВД РК им. Б. Бейсонова, 2002. – Вып. 6.

7. Дідюк І. Л. Особливості обґрунтування підстав та умов обрання домашнього арешту / І. Л. Дідюк // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2013. – № 3 (31).

8. Про судову практику у справах про злочини проти власності [Електронний ресурс] : постанова Пленуму Верховного Суду України від 6 листоп. 2009 р. № 10. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010700-09/print1388479238030397>

9. Ищанов Г. С. Домашний арест: проблемы и перспективы / Г. С. Ищанов // Российская юстиция. – 2007. – № 11. – С. 32–36.

10. Про деякі питання порядку застосування запобіжних заходів під час досудового розслідування та судового провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс] : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 4 квіт. 2013 р. № 511-550/0/4-13. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0511740-13>.

11. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова от 7 июня 2003 г. № 122-XV [Электронный ресурс] : по сост. на 19 дек. 2011 г. – Режим доступу :

<http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=326970&lang=2>.

12. Аналіз практики затримання слідчими підозрюваних, обрання їм запобіжних заходів, повідомлення про підозру особам в учиненні кримінальних правопорушень слідчими органів внутрішніх справ України протягом 2014 року (від 31 січ. 2015 р. № 13/5/1-129) / Міністерство внутрішніх справ України.

13. Крайнюк В. Г. Домашний арешт як запобіжний захід у кримінальному провадженні / В. Г. Крайнюк // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юрид. науки. – 2013. – Т. 26 (65). – № 2–1, ч. 2.

14. Овчинников Ю. Г. Домашний арест как мера пресечения в уголовном процессе : автореф. дис. на соискание учёной степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность» / Ю. Г. Овчинников. – Омск, 2006. – 22 с.

УДК 343.988:343.545(477)

Небитов Андрій Анатолійович –
кандидат юридичних наук,
здобувач кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

ВІКТИМОЛОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА СЕСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості здійснення віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації в сучасній Україні. Висвітлено роль і місце віктимологічної профілактики в протидії злочинності. Розкрито поняття віктимності жертви сексуальної експлуатації. Визначено суб'єкти віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації. Обґрунтовано власну позицію щодо специфіки проведення відповідних заходів у цій сфері.

Ключові слова: віктимологічна профілактика; віктимологія; потерпілий; сексуальна експлуатація.

Рассмотрены особенности осуществления виктимологической профилактики сексуальной эксплуатации в современной Украине. Освещены роль и место виктимологической профилактики в противодействии преступности. Раскрыто понятие виктимности жертвы сексуальной эксплуатации. Определены субъекты виктимологической профилактики сексуальной эксплуатации. Обоснована личная точка зрения относительно специфики проведения соответствующих мероприятий в этой сфере.

Ключевые слова: виктимологическая профилактика; виктимология; потерпевший; сексуальная эксплуатация.

Detection and investigation of criminal activity related to sexual exploitation is an important area of the internal affairs bodies' activity in Ukraine. However, today we should say that law enforcement agencies need to work not only from beginning of illegal activity, but to take all possible preventive measures to reduce sexual exploitation, since protection of human being rights is an absolute

must in the crime prevention. It is better to do it by preventing danger and minimize the risk of engaging in sexual exploitation and committing unlawful acts against them. To this end, preventing work aimed at preventing a situation when a person becomes a victim of crime, which has a close connection with victimology, which value in the modern world is constantly growing.

Personal victimization of sexual exploitation should be considered as a specific part of planning and carrying out the prevention measures. It includes offering the capacity to understand the combination of factors (gender, age, education, appearance, social status) and life circumstances which may endanger person to sexual exploitation. Victimological prevention of sexual exploitation is seen as a joint activity of law enforcement agencies, state and local authorities, and non-governmental organizations, aimed at reducing the likelihood of suffering person or group of people from unlawful acts relating to sexual exploitation. Thus, it is the focus of such activities on the most vulnerable parts of population.

Victimological prevention of sexual exploitation includes such activities as analytically-preparatory, informatively-elucidative, and preventive in groups with increased levels victimization, organizational on the functioning of specialized «hotlines» and measures to develop the tactics and strategies for the implementation of such prevention, improvement of public policy in this sphere.

Keywords: victimological prevention; victimology; victim; sexual exploitation.

Виявлення та розслідування злочинної діяльності, пов'язаної із сексуальною експлуатацією, є важливим напрямом в діяльності органів внутрішніх справ України. Однак сьогодні слід говорити про те, що правоохоронні органи повинні працювати не тільки з моменту початку протиправної діяльності, а вживати всіх можливих превентивних заходів для зменшення кількості випадків сексуальної експлуатації, адже пріоритетом у запобіганні правопорушенням має бути захист людини. Краще це зробити шляхом недопущення потрапляння її в небезпеку, а також максимального зниження ризику втягнення в сексуальну експлуатацію та вчинення щодо неї протиправних дій. З цією метою проводиться профілактична робота, направлена на попередження ситуації, коли людина перетворюється на жертву

злочину, що має тісний зв'язок з віктимологією, значення якої в сучасному світі постійно зростає.

Дослідженню різних питань, пов'язаних з запобіганням сексуальній експлуатації, присвячували свої наукові праці такі вчені, як А. М. Бандурка, М. Г. Вербенський, В. Я. Горбачевський, О. М. Джужа, О. М. Ємець, К. Б. Левченко, О. В. Святун та інші. Однак сьогодні проблема захисту людей від такої протиправної діяльності залишається болючою для нас. Цим обґрунтовується актуальність поставленої нами мети щодо удосконалення віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації в Україні. Відповідно до мети визначаємо завдання: розглянути роль і місце віктимологічної профілактики в протидії злочинності, проаналізувати сутність віктимності жертви сексуальної експлуатації, а також запропонувати заходи віктимологічної профілактики у цій сфері.

В. В. Василевич обґрунтовано вказує на те, що результати аналізу певної взаємозалежності кримінальної реальності та соціальної реакції на неї, з урахуванням значення процесу взаємодії злочинця, його жертви і органів соціального контролю, що відбувається в межах об'єктивних суспільних відносин, усвідомлення проблемної ситуації сьогодні спонукає до більш активного використання можливостей кримінологічної віктимології в багатьох сферах законотворчої, правоохоронної та правозастосовної практики протидії злочинності [1, с. 4]. Віктимологія («вчення про жертву») – це напрям кримінології, що вивчає кількісну та якісну характеристики жертв злочинів, закономірності їхніх взаємовідносин зі злочинцями, з метою вдосконалення форм і методів запобігання злочинності. Предметом віктимології, а точніше кримінальної віктимології, є: жертви злочинів; відносини, що пов'язують злочинця та жертву; ситуації, які передують злочину [2, с. 102].

Правоохоронні органи тривалий час акцентували увагу навколо злочину та злочинця і залишали осторонь жертв злочинів. Як наслідок, до цього часу немає повного обліку потерпілих та не вивчаються їх характерні особливості. Тому актуальною є проблема щодо того, щоб зробити віктимологічну профілактику невід'ємним елементом боротьби зі злочинністю. Віктимологічна профілактика не вирішує всіх проблем, однак разом з традиційним попередженням злочинів

вона суттєво підвищує рівень протидії злочинності, робить профілактичну діяльність логічно завершеною [3, с. 109–111].

При плануванні та проведенні профілактичних заходів, необхідно враховувати *віктимність жертви сексуальної експлуатації*, під якою пропонуємо розуміти відносну здатність людини в залежності від сукупності певних факторів (стать, вік, освіта, зовнішній вигляд, соціальне положення) та конкретних життєвих обставин стати потерпілою особою від протиправної діяльності, пов'язаної з сексуальною експлуатацією.

Загалом віктимологічна профілактика являє собою специфічну діяльність соціальних інститутів, спрямовану на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку й обумовлюють здійснення злочинів; виявлення груп ризику й конкретних осіб з підвищеним ступенем віктимності з метою відновлення або активізації їхніх захисних властивостей; а також розробка або вдосконалювання вже наявних спеціальних засобів захисту громадян і конкретних осіб від злочинів [4, с. 311].

Проведене дослідження проблеми запобігання сексуальній експлуатації та питання про сутність віктимологічної профілактики надало нам можливість визначити *віктимологічну профілактику сексуальної експлуатації* як спільну діяльність правоохоронних органів та органів державної влади і місцевого самоврядування, неурядових організацій і громадськості, спрямовану на зниження рівня вірогідності потерпання людини або групи людей від протиправної діяльності, пов'язаної з сексуальною експлуатацією. При цьому, мова йде про орієнтацію такої діяльності на найбільш вразливі категорії населення.

Фундамент віктимологічної профілактики у розвинених країнах світу базується на інформуванні правоохоронними органами населення про сучасні форми злочинності та можливості ефективного запобігання злочинам, забезпечення захисту потенційних жертв, створення умов для активного співробітництва населення і поліції [5, с. 97]. Науковці в залежності від характеру, змісту та спрямованості розподіляють профілактичні заходи на різні групи. Так, Ю. В. Александров, А. П. Гель та Г. С. Семаков за конкретним змістом розрізняють такі заходи профілактики [6, с. 135]:

1. Економічні заходи попередження злочинності, які спрямовані на нейтралізацію криміногенних наслідків функціонування економічної сфери і мають велике значення як на макрорівні (наприклад, оздоровлення економіки країни загалом, економічний захист найменш забезпечених верств населення шляхом уведення науково обґрунтованого рівня прожиткового мінімуму), так і на мікрорівні (наприклад, пільги і допомога конкретним особам, які перебувають у критичній ситуації).

2. Соціальні заходи профілактики, які позитивно впливають на різні соціальні інститути (сім'ю, колективи, громадські організації).

3. Ідеологічні заходи профілактики, які спрямовуються на:

– формування у членів суспільства моральної свідомості на основі суспільних цінностей;

– обмеження негативного впливу на поведінку осіб стандартів масової культури (обмеження часу показу фільмів з еротичним змістом і сценами насилля, у тому числі сексуального);

– виправлення моральної деформації у осіб, схильних до вчинення правопорушень за допомогою індивідуально-виховної роботи (психолого-педагогічні та правообмежувальні заходи).

4. Технічні заходи профілактики, до яких належать різні технології, правила, засоби і пристосування, що перешкоджають суспільно небезпечним наслідкам у процесі соціальної діяльності людей, а також вчиненню злочинів та інших правопорушень. Якщо вести мову про віктимну профілактику сексуальної експлуатації, то це можуть бути технології, що перешкоджають незаконному перетинанню державного кордону, у тому числі в недозволених місцях або за підробленими документами, що здійснюватиме запобіжний вплив на транснаціональну торгівлю людьми з метою сексуальної експлуатації.

5. Організаційні заходи попередження злочинності, які повинні сприяти нейтралізації або мінімізації криміногенних наслідків від непрофесійної організаційно-управлінської діяльності (наприклад, заходи удосконалення процесів керованої міграції населення; відпрацювання дієвого механізму забезпечення соціальної адаптації осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі).

6. Правові заходи попередження злочинності, які за змістом поділяють на такі:

– що сприяють нейтралізації умов, які полегшують вчинення злочинів (норми різних галузей законодавства, зокрема що позбавляють батьківських прав, регламентують особливості користування мережею Інтернет);

– що стимулюють до дій, які перешкоджають або припиняють вчинення злочинів (норми кримінального права про добровільну відмову від злочину, необхідну оборону, затримання злочинця);

– що регламентують процес попередження злочинів.

Нами пропонуються наступні заходи віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації, які проводяться органами внутрішніх справ у взаємодії з іншими уповноваженими суб'єктами, а також міжнародними та неурядовими організаціями, представниками громадськості:

1. Аналітично-підготовчі заходи віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації:

– збір і аналіз інформації про причини та умови, що сприяють протиправній діяльності, пов'язаній з сексуальною експлуатацією. Для цього узагальнюється інформація, отримана при розслідуванні відповідних злочинів, а також одержана від потерпілих. Працівникам органів внутрішніх справ доцільно залучати науковців, які проводять дослідження у цій сфері, та журналістів, які вивчають проблематику і здійснюють відповідні професійні розслідування, а також аналізувати інформацію, якою володіють інші державні органи та неурядові організації;

– планування проведення заходів віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації із залученням наявних сил і засобів, розробка відповідних допоміжних матеріалів та наповнення їх змістовної частини;

– відбір кандидатів для проведення заходів віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації, а також їх професійна підготовка, насамперед із залученням можливостей неурядових організацій;

– розробка та проведення тренінгів для фахівців, семінарів, круглих столів та конференцій.

2. Інформаційно-просвітницькі заходи, у тому числі з використанням можливостей засобів масової інформації, які

проводять як особисто працівники різних підрозділів органів внутрішніх справ, так і представники інших органів державної влади та місцевого самоврядування, міжнародних та неурядових організацій:

- організація та проведення інформаційних кампаній щодо підвищення рівня обізнаності населення про проблему сексуальної експлуатації та надання порад як уникнути потрапляння до рук зловмисників;

- створення та розповсюдження соціальної реклами у сфері запобігання сексуальній експлуатації;

- підготовка та розповсюдження за допомогою інформаційних ресурсів (Інтернет, ЗМІ) відомостей про проблему сексуальної експлуатації, особливо жінками та дітьми як найбільш уразливої категорії населення, а також систематичне оновлення інформації;

- підготовка і розсилка, у тому числі за допомогою електронної пошти, новин та інформаційних бюлетенів щодо проблеми сексуальної експлуатації;

- розробка, видання та розповсюдження спеціалізованої літератури та навчально-методичних і наукових матеріалів щодо проблеми запобігання сексуальній експлуатації.

3. Превентивна робота в групах з посиленням рівнем віктимності щодо недопущення сексуальної експлуатації:

- проведення зустрічей з молоддю, насамперед в навчальних закладах, та доведення інформації про небезпеку стати жертвою сексуальної експлуатації з переконанням дотримуватись порад щодо того, як уникнути подібних ситуацій;

- надання консультативної допомоги особам, які вже постраждали від сексуального або фізичного насильства, щодо того, як убезпечити себе від подібної протиправної діяльності в майбутньому.

4. Організація та підтримка роботи «гарячих ліній», за допомогою яких консультуються особи, які можуть стати жертвами сексуальної експлуатації та які вже постраждали від неї, надання їм порад та практичної допомоги в тому, щоб уникнути подібних випадків в майбутньому. Така робота передбачає обмін відповідною інформацією між неурядовими організаціями та органами внутрішніх справ. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда-Україна» забезпечує

функціонування Національної гарячої лінії з протидії торгівлі людьми, Національної гарячої лінії з протидії домашньому насильству та захисту прав дитини, Електронної гарячої лінії з протидії дитячій порнографії в Інтернеті, підтримку в роботі яких надають працівники органів внутрішніх справ. Консультації надаються з таких питань:

– запобігання торгівлі людьми та різним формам насильства, у тому числі сексуального;

– захист прав дітей та потерпілих від насильства людей, у тому числі сексуального;

– правильне оформлення документів для виїзду за кордон для працевлаштування, навчання, одруження тощо з метою попередження випадків сексуальної експлуатації, а також консультації за допомогою електронної пошти. Людина, яка збирається виїхати до іншої країни на заробітки чи з іншими цілями отримує кваліфіковану допомогу юристів як належним чином це зроби та забезпечити себе;

– надання психологічної допомоги потерпілим від торгівлі людьми та насильства, у тому числі сексуального.

5. Удосконалення основ державної політики у сфері віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації, участь в розробці відповідних проектів міжнародних договорів, законів та підзаконних документів.

6. Вироблення тактики та стратегії здійснення віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації на регіональному, загальнонаціональному та міжнародному рівні. Така робота проводиться у співробітництві з закордонними колегами та міжнародними організаціями.

Заходи віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації повинні проводитись комплексно та систематично. Саме від цього залежить їх ефективність. Якщо все ж таки людина стала жертвою сексуальної експлуатації, то потрібно докласти максимум зусиль для того, щоб припинити протиправну діяльність, захистити її права та надати необхідно медичну, психологічну, матеріальну та іншу допомогу, що, в свою чергу, можна розглядати як складову віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації, бо такі заходи впливають на зниження рівня вірогідності повторного потерпання цих осіб від сексуальної експлуатації в майбутньому.

Проведене нами дослідження дозволяє зробити висновок про те, що віктимологічна профілактика сексуальної експлуатації включає проведення таких заходів, як аналітично-підготовчі, інформаційно-просвітницькі, превентивні в групах з посиленням рівнем віктимності, організаційно-забезпечувальні щодо функціонування спеціалізованих «гарячих ліній», а також заходів, спрямованих на вироблення тактики та стратегії здійснення такої профілактики, удосконалення державної політики у цій сфері. Заходи віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації проводяться не тільки правоохоронними органами, а й іншими суб'єктами, зокрема органами державної влади та місцевого самоврядування, міжнародними та неурядовими організаціями, громадськістю. Для підвищення результативності заходів віктимологічної профілактики сексуальної експлуатації необхідно забезпечити координацію діяльності різних суб'єктів її проведення та взаємне раціональне об'єднання їх можливостей та зусиль, направлених на зниження відповідного рівня віктимності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василевич В. В. Щодо захисту прав потерпілих від торгівлі людьми в Україні / В. В. Василевич // Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.) / ред. кол. : О. М. Джужа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 4–7.
2. Іванов Ю. Ф. Кримінологія : [навч. посіб.] / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. – К. : Вид. Паливода А. В., 2006. – 264 с.
3. Демчіхіна Є. С. Віктимологічна профілактика щодо жертв некорисливих насильницьких злочинів неповнолітніх / Є. С. Демчіхіна // Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.) / ред. кол. О. М. Джужа, В. В. Василевич, Т. Л. Кальченко та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 109–112.
4. Профілактика злочинів : [підруч.] / О. М. Джужа, В. В. Василевич, О. Ф. Гіда та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2011. – 720 с.

5. Мозоль С. А. Зарубіжний досвід віктимологічної профілактики статевих злочинів // Віктимологічна профілактика окремих видів злочинів : матеріали круглого столу (Київ, 29 квіт. 2014 р.) / ред. кол. О. М. Джу́жа, В. В. Васи́левич, Т. Л. Кальченко та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 97–100.
6. Александров Ю. В. Кримінологія : [курс лекцій] / Ю. В. Александров, А. П. Гель, Г. С. Семаков. – К. : МАУП, 2002. – 295 с.

УДК 343.35

Шумейко Дмитро Олександрович – науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

ПРИЙНЯТТЯ ПРОПОЗИЦІЇ, ОБІЦЯНКИ АБО ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ СЛУЖБОВОЮ ОСОБОЮ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОЇ КВАЛІФІКАЦІЇ

Здійснено аналіз ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Охарактеризовано співвідношення понять «прийняття пропозиції» та «прийняття обіцянки» стосовно неправомірної вигоди. Визначено особливості кваліфікації одержання неправомірної вигоди службовою особою за рішення, яке вона не уповноважена приймати або ж не має вирішального впливу на прийняття рішень колегіальним органом, який очолює.

Ключові слова: неправомірна вигода; службова особа; прийняття пропозиції; прийняття обіцянки; одержання неправомірної вигоди.

Осуществлен анализ признаков объективной стороны состава преступления, предусмотренного ст. 368 УК Украины. Охарактеризовано соотношение понятий «принятие предложения» и «принятие обещания» относительно неправомерной выгоды. Определены особенности квалификации получения неправомерной выгоды должностным лицом за решение, которое оно не уполномочено принимать или не имеет решающего влияния на принятие решений коллегиальным органом, который возглавляет.

Ключевые слова: неправомерная выгода; служебное лицо; принятие предложения; принятие обещания; получение неправомерной выгоды.

The analysis of the objective aspect of a crime, provided by article 368 of the Criminal Code of Ukraine, is made. The content of the concepts of «acceptance of an offer» and «acceptance of a promise» undue benefits described their relationship. It has been proved that «the proposal» and «acceptance of a promise» without undue advantage of the actions to create the conditions for the crime is a manifestation of intention and not be a criminal offense. With this in mind, the author proposed to amend Article 368 of the Criminal disposition on the need for decriminalization of Ukraine «accepting the offer» and «acceptance of a promise» undue advantage. If there is evidence of preparation to commit to obtain undue advantage official action, including acceptance of the offer, promise undue advantage as a form pidshukannya accomplices or deliberate creation of conditions for the crime suggested qualify on the basis of Article 14 of Part 1 and the relevant part st. 368 Criminal Code of Ukraine. The features qualifications to obtain undue advantage for the official decision that it is not authorized to make or has a decisive influence on decision-making collective body, head, according to which a person shall be criminally liable for st. 368 Criminal Code of Ukraine if it yield illegal remuneration could not understand that the reward she is granted for the use of office for the post; officer fully carried out its responsibilities for the post in the interests of the person who gave undue advantage. Differentiated concept of «request» and «extortion» give undue advantage by influencing official actions qualifications and availability aggravating circumstances st. 368 Criminal Code of Ukraine «accompanied with a request undue advantage».

Keywords: undue advantage; officer; acceptance of the offer; making promises to obtain undue advantage.

існуючий стан законодавства, яке регламентує відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди, призводить до суттєвих проблем правозастосування. Реформи антикорупційного законодавства в Україні призвели до зміни формулювання назви і викладу диспозиції цієї норми.

Так, у початковій редакції КК України вона мала назву «Одержання хабара», натомість на сьогодні – «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою». Зміна назви пов'язана в тому числі і з

розширенням об'єктивної сторони. Безумовно, з'ясування дискусійних питань кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368 КК України за ознаками об'єктивної сторони допоможе виявити переваги і недоліки досліджуваної законодавчої конструкції. Необхідність такого дослідження обумовлена і тим, що від його вирішення залежатиме однозначність та обґрунтованість правозастосовної практики в частині кваліфікації злочинної діяльності.

На сьогодні відсутні фундаментальні дослідження, в яких комплексно б розглядалися особливості кваліфікації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Аналізована проблема стала об'єктом розгляду лише окремих авторів (О. М. Сарнавський [1], Д. Г. Михайленко [2]), однак подібні дослідження здійснювались через призму попередніх редакцій ст. 368 КК України та в повній мірі не враховують сучасні аспекти правозастосування.

Тому основними завданнями статті є характеристика сучасних ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, а також вирішення проблемних питань кваліфікації прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою.

На відміну від інших структурних елементів складу злочину об'єктивна сторона містить найбільше інформації, необхідної для кваліфікації діяння [3, с. 43]. В сукупність ознак об'єктивної сторони складу злочину входять обов'язкові (суспільно небезпечні діяння, суспільно небезпечні наслідки та причиновий зв'язок між діяннями та наслідками) та факультативні ознаки (спосіб, знаряддя, засоби, місце, час, обстановка вчинення злочину) [4, с. 31]. Слід зазначити, що злочин, який передбачає кримінальну відповідальність за прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою має формальний склад. Відповідно, у диспозиції статті обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є лише суспільно-небезпечне діяння.

Таким чином, об'єктивна сторона злочину, передбаченого ч. 1 ст. 368 КК України, полягає в таких діях службової особи:

- 1) прийняття пропозиції надати їй неправомірну вигоду для себе чи третьої особи;
- 2) прийняття обіцянки надати їй неправомірну вигоду для себе чи третьої особи;

3) одержання неправомірної вигоди для себе чи третьої особи;

4) прохання надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи.

Не викликає заперечень той факт, що визначення ознак об'єктивної сторони злочину, передбаченого редакцією ст. 368 КК України, а також інших статей розділу XVII КК України, в яких одночасно використовуються поняття «пропозиція» та «обіцянка» є дискусійним. Видається, у першу чергу, необхідно з'ясувати семантичний зміст досліджуваних понять. Так, у тлумачному словнику української мови слово «пропозиція» трактується як те, що пропонується кому-небудь замість чогось або на вибір як угода, умова та інше [5, с. 396]. Натомість, «обіцянка» – як добровільно дане зобов'язання зробити що-небудь [5, с. 43].

У літературі прийняття пропозиції надати неправомірну вигоду розглядають як згоду службової особи з приводу наміру на передачу або надання їй неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища і може бути здійснене в будь-якій формі (усній, письмовій, SMS-повідомленням тощо). Окрім того, вказується, що зміст цієї форми фактично обмежується лише тим, що службова особа схвалює (не заперечує) намір того, хто прагне у майбутньому передати їй неправомірну вигоду [6, с. 11].

Натомість, прийняття обіцянки надати неправомірну вигоду трактують «як схвалення (сприйняття) службовою особою добровільно даного зобов'язання (завірення) на передачу або надання їй неправомірної вигоди за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища» (передбачає коригування суми, форми чи виду неправомірної вигоди, місця, часу, способів та адресатів її майбутнього одержання) [6, с. 11].

Відповідно, ці поняття є близькими за змістом, у зв'язку з чим досить проблематичним є їх розмежування. Більше того, криміналізація законодавцем діянь, які полягають у прийнятті пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди для себе чи третьої особи породжує ряд проблемних питань.

По-перше, якщо розглядати прийняття пропозиції неправомірної вигоди як згоду службової особи яка може бути здійснена у будь-якій формі, у тому числі і в усній, SMS-повідомленням, то за таких умов чи буде вважатись помах голови службової особи чи написання SMS-повідомлення з текстом «так» або «я не проти» прийняттям пропозиції? Видається, що якщо в даному випадку і має місце згода, то на практиці її доведення практично неможливе.

Службова особа може знайти безліч виправдань таких як, наприклад, кивнула головою для того, щоб позбутись «надійдливого прохача» або ж від втоми, не чула, що їй пропонує людина, однак погодилась і сказала, що допоможе владнати її питання. Що стосується, так би мовити, згоди у формі SMS-повідомлення, то службова особа у своє виправдання може сказати, що випадково надіслала не тій людині SMS-повідомлення або ж домовлялася про годину зустрічі і сказала, що згодом дасть остаточну відповідь чи зможе прийняти людину у конкретний час. Однак, слід зазначити, що за наявності в сторони обвинувачення інших, більш вагомих доказів (аудіо-відео записи на яких службова особа обумовлює розмір неправомірної вигоди, способи її передачі тощо; показання свідків), вищевказані факти у своїй сукупності будуть свідчити про наявність підстав для притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення готування злочину, передбаченого ст. 368 КК України.

З цього приводу В. А. Мисливий зазначає, що «багаторічна практика боротьби з хабарництвом показує, що його викриття має свої особливості, які пов'язані виключно зі складнощами доведення об'єктивної сторони... Невипадково діяльність працівників відповідних служб правоохоронних органів при викритті хабарництва, як правило, передбачає застосування оперативно-розшукових заходів, спрямованих на документування злочинних дій, зокрема, спеціальне маркування предмету хабара, застосування відеозапису тощо» [7, с. 8].

За таких умов, видається, що криміналізація прийняття **пропозиції** надати неправомірну вигоду є хибним рішенням законодавця, в першу чергу, у зв'язку з тим, що в практичній діяльності довести таку домовленість практично неможливо. Окрім того, прийняття пропозиції, скоріш за все, слід

розцінювати як виявлення умислу, що передує навіть готуванню до вчинення злочину, що за своєю суттю не є складом злочину.

Що стосується прийняття обіцянки надати службовій особі неправомірну вигоду, то зазначимо, що домовленість про форму чи вид неправомірної вигоди, місце, час її майбутнього одержання засвідчує, що має місце готування до вчинення злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Водночас, у відповідності до ч. 2 ст. 14 КК України готування до злочину невеликої тяжкості не тягне за собою кримінальної відповідальності. Аналіз санкції ч. 1 ст. 368 КК України (штраф від однієї тисячі до тисячі п'ятисот н.м.д.г. або арешт на строк від трьох до шести місяців, або позбавлення волі на строк від двох до чотирьох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років та зі спеціальною конфіскацією) засвідчує, що відповідне діяння є злочином середньої тяжкості, а отже прийняття обіцянки надати службовій особі неправомірну вигоду є кримінально-караним діянням.

Разом із тим, видається, що вчинення відповідних дій не має того рівня суспільної небезпеки, щоб визнаватися закінченим злочином «на одному рівні» із отриманням неправомірної вигоди, більше того таким, покарання за яке аналогічне покаранню за одержання неправомірної вигоди.

За таких умов, на нашу думку, доцільно виключити прийняття пропозиції або обіцянки надання неправомірної вигоди з диспозиції ч.1 ст. 368 КК України. На основі вищеведеного пропонуємо ч. 1 ст. 368 КК України викласти у такій редакції: «Одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища».

Натомість, дії службової особи, які полягають в узгодженні суми неправомірної вигоди, її форми чи виду, способу її передачі чи адресатів її майбутнього одержання повинні отримати кримінально-правову оцінку як готування (полягає в іншому

умисному створенні умов для вчинення злочину) до одержання неправомірної вигоди (ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 368 КК України).

Разом з цим ч. 2 ст. 368 КК України передбачає кримінальну відповідальність за одержання службовою особою неправомірної вигоди (прийняття неправомірної вигоди для себе чи третьої особи за вчинення чи невчинення такою службовою особою в інтересах того, хто обіцяє неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища). Способи одержання неправомірної вигоди можуть бути різними і для кваліфікації цього злочину значення не мають. Теорія та практика виділяє два основні способи його вчинення: простий (полягає в безпосередньому наданні неправомірної вигоди службовій особі) та завуальований (приховування факту одержання неправомірної вигоди під зовні замасковану законну угоду, наприклад, оплата послуг, консультації тощо) [6, с. 12].

Одержання неправомірної вигоди вважається закінченим злочином з моменту, коли службова особа прийняла хоча б частину неправомірної вигоди. При цьому вчинення чи невчинення службовою особою відповідних дій перебуває за межами об'єктивної сторони даного злочину, а отже кримінальна відповідальність настає незалежно від того, до чи після вчинення цих дій, зокрема, було одержано неправомірну вигоду, була чи не була вона обумовлена до їх вчинення, а також незалежно від того, чи мала намір службова особа взагалі виконувати (не виконувати) обумовлені дії [8, с. 123].

Розслідування справ такої категорії, а також аналіз судової практики свідчить, що у справах про вчинення злочину, передбаченого ст. 368 КК України, існує ряд проблемних питань, які потребують висвітлення та з'ясування, а саме:

1) яку кримінально-правову оцінку необхідно надати діям службової особи, яка отримала неправомірну вигоду за те рішення, яке вона не уповноважена приймати у зв'язку із її звільненням;

2) чи настає кримінальна відповідальність за ст. 368 КК України у тому випадку, якщо особа за своїм службовим становищем не має вирішального впливу на прийняття рішень колегіальним органом, який вона очолює.

Для того, щоб дати відповідь на перше питання доцільно проаналізувати вирок колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Черкаської області № 704/1250/13-к від 16 січня 2015 року. Так, особа перебуваючи на посаді начальника відділу містобудування та архітектури, використовуючи надану їй владу та службове становище, вимагала від потерпілого неправомірну вигоду у розмірі 1000 доларів США за вирішення питання, що входить до її компетенції, а саме виготовлення, підписання і видачу останньому «містобудівні умови та обмеження» забудови земельної ділянки. Підсудний в усній бесіді розпорядився перерахувати обумовлену раніше між ними суму грошових коштів на відповідний рахунок в обмін на видачу «містобудівних умов та обмежень», однак не довів свій злочинний умисел, направлений на одержання службовою особою, яка займає відповідальне становище, неправомірної вигоди, з причин, що не залежали від його волі (був ознайомлений з розпорядженням про звільнення із займаної посади). В свою чергу потерпілий звернувся до правоохоронних органів із заявою про факт вимагання щодо нього неправомірної вигоди та за їх вказівкою перерахував грошові кошти в сумі 1000 доларів США на рахунок підсудного. Такі дії підсудного стороною обвинувачення кваліфіковано за ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 368 КК України, як замах на одержання службовою особою, яка займає відповідальне становище, неправомірної вигоди, поєднаний з вимаганням неправомірної вигоди, та за ч. 1 ст. 190 КК України, як заволодіння чужим майном шляхом обману чи зловживанням довірою (шахрайство).

Однак колегія суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Черкаської області прийшла до висновку про доведеність винуватості підсудного (в межах пред'явленого йому обвинувачення) у вчиненні злочину, передбаченого ч. 2 ст. 15, ч. 4 ст. 368 КК України [9].

На наш погляд, таке рішення суду є обґрунтованим, оскільки судом встановлено, що дійсно потерпілий перерахував грошові кошти з метою викриття підсудного у вчиненні злочину, передбаченого ст. 368 КК України. Таким чином, підстав для додаткової кваліфікації дій за ч. 1 ст. 190 КК України не вбачається, оскільки шахрайство передбачає заволодіння чужим

майном шляхом обману чи зловживанням довірою. В даному випадку перерахування грошових коштів здійснювалось під контролем працівників правоохоронних органів, що унеможливило їх заволодіння в подальшому, оскільки відбулась контрольована передача предмету неправомірної вигоди, тому обман як спосіб в такому випадку виключається.

Наступне питання, яке потребує вирішення, пов'язане з можливістю настання кримінальною відповідальності службової особи за ст. 368 КК України у тому випадку, якщо особа за своїм службовим становищем не має вирішального впливу на прийняття рішень колегіальним органом, який вона очолює. У судовій практиці сторона захисту досить часто посиляється на вищевказане положення з метою виправдання засудженого. Як приклад, вироком Новозаводського районного суду міста Чернігова № 1/2515/58/2012 від 9 листопада 2012 року [10] міського голову визнано винним у тому, що він одержав від потерпілого 20 000 доларів США неправомірної вигоди за передачу в інтересах останнього у власність ТОВ «АВТ Моноліт» нежитлового приміщення.

Водночас у своїй заяві сторона захисту клопотала скасувати ухвалу колегії суддів, посиляючись на те, що дії підсудного не можуть отримати кримінально-правову оцінку як отримання неправомірної вигоди, оскільки рішення про виділення у власність нежитлового приміщення приймалося колегіальним органом – міською радою на сесії, а він як міський голова був зобов'язаний підписати рішення. На думку, сторони захисту, це означає, що він не є суб'єктом службового злочину і не використовував свої службові обов'язки для отримання неправомірної вигоди. Окрім того, на обґрунтування своїх доводів сторона захисту посиляється на рішення судів (ухвала Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 22 листопада 2011 року; ухвала Верховного Суду України від 21 квітня 2011 року), якими, на їх переконання, за подібних обставин було виправдано осіб за статтею 368 КК України у зв'язку з відсутністю в їхніх діях складу злочину (зокрема, з тих підстав, що у цих справах рішення приймалися колегіальними органами, а не одноособово, і ці особи не мали можливості з використанням службового становища впливати на прийняття таких рішень).

Проте Верховний Суд України, відхиляючи доводи сторони захисту, наголосив на тому, що за нормативними приписами забороняється одержувати незаконну винагороду, визначення якої міститься у статті 368 КК України, представник влади, одним із яких є керівник органу місцевого самоврядування, не вправі одержувати будь-якої винагороди у зв'язку зі здійсненням своїх службових повноважень.

Вказане законодавче положення передбачає, що кримінальна відповідальність за порушення цієї заборони настає у тому разі, коли особа, яка дає неправомірну вигоду службовій особі, зокрема голові міської ради, усвідомлює, що дає його саме такій особі й у зв'язку із можливостями її посади, а особа, яка одержує незаконну винагороду, розуміє (не може не розуміти) значущість займаної нею посади, її статусність та можливості; враховується також вагомість цієї посади у сприйнятті «хабародавцем», мета, яку переслідує останній, та його переконаність в тому, що ця мета буде досягнута завдяки можливостям посади, яка обіймає службова особа.

Наявність такої можливості, вочевидь, обумовлюється авторитетом займаної посади міського голови – керівника органу місцевого самоврядування, який здійснює функції представника влади. Його посада також була пов'язана з виконанням організаційно-розпорядчих функцій державної влади. Тобто на момент вчинення діянь, які йому інкримінуються, останній був службовою особою, яка займала відповідальне становище. Отже, на думку суду міський голова є суб'єктом злочину, передбаченого статтею 368 КК України [11].

Видається, таке рішення суду є справедливим та відповідає чинному кримінальному законодавству у зв'язку з тим, що:

1) одержуючи незаконну винагороду, особа не могла не розуміти, що ця винагорода їй надається за використання можливості своєї посади;

2) підсудний у повному обсязі виконував обов'язки голови міської ради, а саме: включив нежитлове приміщення до переліку об'єктів, що підлягають приватизації, а також подав до порядку денного сесії ради пропозицію про передачу у власність особі нежитлового приміщення, на підставі чого було ухвалено рішення, що повністю відповідало його інтересам. Таким чином, дії підсудного повною мірою охоплюються статтею, яка

передбачає кримінальну відповідальність за одержання службовою особою, яка займає відповідальне становище неправомірної вигоди у великому розмірі (ч. 3 ст. 368 КК України), оскільки він вчинив усі необхідні дії в інтересах того, хто надав неправомірну вигоду.

Однією з ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 368 КК України є прохання службової особи надати неправомірну вигоду для себе чи третьої особи.

Слід зауважити, що в нормах Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, як і в Конвенції Організації об'єднаних Націй проти корупції, не передбачено такої форми підкупу як «прохання неправомірної вигоди», а точніше «неправомірної переваги». У практичній діяльності виникають проблеми щодо розмежування змісту понять «прохання» та «вимагання» надати неправомірну вигоду, що відіграє неабияке значення під час проведення кримінально-правової кваліфікації. Більше того, під час досудового розслідування нерідко трапляються випадки, коли винному інкримінують ч. 3 ст. 368 КК України, а саме вимагання неправомірної вигоди, однак у дійсності має місце злочин, передбачений ч. 1 ст. 368 КК України (прохання службової особи надати неправомірну вигоду).

В свою чергу поняття «прохання» у практичній психології прийнято розглядати як звернення до адресата із закликом задовольнити потреби і бажання ініціатора такими засобами впливу, як чіткі й ввічливі формулювання, повага до права адресата відмовити у задоволенні прохання тощо [12, с. 7]. При цьому ініціатором прохання надати неправомірну вигоду, є спеціальний суб'єкт злочину (службова особа). Відповідно, прохання може полягати у зверненні, умовлянні, схильнні адресата до бажаної поведінки. Натомість, особливістю вимагання є досягнення бажаного результату, проте дещо іншими, порівно з проханням, засобами психологічного впливу («домогтися погрозами, правдами й неправдами, шантажувати ...») [13, с. 42]. Отже, незважаючи на спільність бажаного результату, засоби його досягнення під час вимагання та прохання є різними.

Таким чином, проблеми кваліфікації злочину, передбаченого ст. 368 КК України становлять не лише теоретичний, але й практичний інтерес та, безперечно, потребують глибокого аналізу. Разом із тим, існуючий стан розроблення проблеми кваліфікації

досліджуваного посягання не можна вважати достатнім, оскільки багато рішень щодо застосування вказаної норми, мають неоднозначні оцінки та ускладнюють процес застосування кримінально-правової норми на практиці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Сопін С. О. Кваліфікація давання та одержання хабара, які вчинені за умов провокації / С. О. Сопін // Запорізькі правові читання : матеріали щорічної міжнар. наук.-практ. конф. (Запоріжжя, 17–18 трав. 2012 р.) / за заг. ред. Т. О. Коломоець. – Запоріжжя, 2012. – С. 186–188.

2. Михайленко Д. Г. Кваліфікація повторності хабарництва / Д. Г. Михайленко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – С. 449–458.

3. Сарнавський О. М. Об'єктивна сторона злочину, передбаченого ст. 262 КК України / О. М. Сарнавський // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – Вип. 13. – С. 42–49.

4. Кримінальна відповідальність за порушення виборчих та референдних прав / Андрушко П. П., Зінченко І. О., Лихова С. Я. та ін. ; [за заг. ред. В. П. Тихого]. – Х. : Кроссруод, 2008. – 344 с.

5. Новий тлумачний словник української мови : [у 3 т.] / уклад. : В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – [2-ге вид., виправл.]. – К. : АКОНІТ, 2001. – Т. 2 : К–П, 2001. – С. 43.

6. Особливості розслідування прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою : [метод. рек.] / Чернявський С. С., Вакуленко О. Ф., Толочко О. М. та ін. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2014. – 67 с.

7. Мисливий А. В. Пропозиція хабара: злочин чи виявлення умислу? / А. В. Мисливий // Юридичний вісник України. – 2010. – № 1–2. – С. 7–11.

8. Найдъон Є. М. Загальноправова характеристика фактів одержання неправомірної вигоди посадовими особами державних органів України (на основі діяльності підрозділів податкової міліції Міністерства доходів та зборів України щодо протидії корупції) / Є. М. Найдъон, Р. П. Томма // Митна справа. – 2013. – № 5 (89). – Ч. 2. – С. 122–126.

9. Вирок Новозаводського районного суду міста Чернігова від 9 листоп. 2012 р. Справа № 1/2515/58/2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/27626729>.

10. Вирок колегії суддів судової палати в кримінальних справах апеляційного суду Черкаської області від 16 січ. 2015 р. Справа № 704/1250/13-к [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42368798>.

11. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України від 13 листоп. 2014 р. № 5-20кс14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://document.ua/pro-otrimannja-habara-doc215075.html>.

12. Психологія керівного впливу та дисципліни праці в організації : [навч.-метод. посіб.] / уклад. Г. І. Дацевич. – Донецьк : Донец. обл. центр перепідготовки та підвищення кваліфікації працівників органів держ. влади, органів місцевого самоврядування, держ. підприємств, установ і організацій, 2011. – 20 с.

13. Практичний словник синонімів української мови (близько 17000 синонімічних рядів) / уклад. С. Караванський. – К. : Укр. кн., 2012. – 480 с.

УДК 340.06: 343.985

Рогатюк Ігор Володимирович –
кандидат юридичних наук,
доцент, заслужений юрист
України

ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ (СЛІДЧИХ) РОЗШУКОВИХ ДІЙ

Розкрито проблеми впровадження негласних слідчих (розшукових) дій у правозастосовній діяльності оперативних підрозділів, досудового розслідування та судового розгляду відповідно до реалізації нового кримінального процесуального законодавства. Акцентовано увагу на особливостях проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному процесуальному доказуванні. Розглянуто правові та організаційні проблеми, що потребують негайного розв'язання.

Ключові слова: правова та організаційна основа; негласні слідчі (розшукові) дії; допустимість доказів; процесуальна форма.

Раскрыты проблемы внедрения негласных следственных (розыскных) действий в правоприменительной деятельности оперативных подразделений, досудебного расследования и судебного рассмотрения в соответствии с реализацией нового уголовного процессуального законодательства. Акцент сделан на особенностях проведения негласных следственных (розыскных) действий и использовании их результатов в уголовном процессуальном доказывании. Рассмотрены правовые и организационные проблемы, требующие незамедлительного решения.

Ключевые слова: правовая и организационная основа; негласные следственные (розыскные) действия; допустимость доказательств; процессуальная форма.

In the article the author reveals key issues of covert investigative (detective) action in cases where information about a

crime and the person who committed it can not get any other way. Under secret investigators (search) understand the kind of investigative actions (investigative) actions of information and methods of fact which can not be disclosed, except in cases provided by the Criminal Procedure Code of Ukraine.

The defense and the victim in the collection of evidence is entitled to carry out investigative (detective) of action covert investigative (detective) actions and other proceedings since it exclusive competence of the investigator and the prosecutor, but the law gives them the right to initiate these actions by means of investigator, prosecutor respective petitions, which should be considered no longer than three days of submission. Guarantee the same respect for the rights of the defense and the victim, which is able to secure from unreasonable refusal to meet the request, a provision which grants the right to appeal against the investigating judge's decree prosecutor rejected the request for investigative (detective) of action, covert investigative (detective) action.

The issue contradiction rules on the conduct of covert investigative (detective) of action and respect for fundamental rights and freedoms. In addition, attention is also focused on the need to address a number of issues related to the admissibility of taking evidence by questioning investigators, prosecutors and operatives who conducted covert investigative (detective) of action.

Also raised the problem of organizational issues related to the legislative regulation procedure-procedural nature of covert investigative (detective) of action. Marked formality prescribing procedures for applications of covert investigative (detective) of action.

Keywords: legal and organizational framework; covert investigative (detective) of action; the admissibility of evidence; procedural form.

Мерехід до нових засад державотворення знайшов свій відгук у позиціях науковців щодо підходів до правових інститутів та явищ у всіх галузях права. Кожен крок «законодавця» спрямований на розроблення та прийняття нових нормативно-правових актів, які б в повній мірі регламентували окреслені суспільні відносини.

Зміни в державі загалом, а в кримінальній політиці зокрема, які були викликані недосконалістю положень кримінально-процесуального законодавства, вимагають переосмислення цілей і завдань кримінального судочинства, які мають велике теоретичне і практичне значення.

Підвищення ефективності боротьби зі злочинністю на сучасному етапі, що набуває професіоналізму, організованості, транснаціоналізації, а також зміцнення гарантії забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи в кримінальному судочинстві, потребує удосконалення інструментарію отримання доказів у кримінальному процесі.

Вже понад два роки органи кримінальної юстиції працюють в умовах нового КПК України. Процесуальна діяльність викликає зрозумілі труднощі, пов'язані насамперед зі «зламом» традиційних механізмів кримінального судочинства. Зазначене позначилось на результатах роботи слідчих та оперативних підрозділів, а також їх процесуальних керівників особливо в перші місці роботи в оновленому правовому полі. У подальшому, з набуттям практичного досвіду, а також завдяки організаційній діяльності експертних груп Генеральної прокуратури України, МВС України та інших правоохоронних й судових органів щодо підготовки до роботи «за новими умовами», показники використання органами досудового розслідування як гласних, так і негласних процесуальних засобів доказування поступово наблизились до рівня 2012 року.

В новому КПК України значно розширено арсенал процесуальних дій, передусім завдяки запровадженню такої правової категорії як «негласні слідчі (розшукові) дії» (які по суті є «легалізованими» оперативно-розшуковими заходами і запровадження цього інституту рекомендувалось рядом міжнародних організацій, включаючи Раду Європи) [1]. Також, надання слідчому права на проведення таких негласних слідчих (розшукових) дій сприяла вирішенню одвічної проблеми професійних відносин слідчих та оперативних співробітників, яка існувала в рамках дії КПК 1960 р.

Негласні слідчі (розшукові) дії – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України (ст. 246 КПК України) [2].

Вони проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені ст. 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 270, 271, 272, 274 КПК, проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (зловживання владою або службовим становищем, учинене працівником правоохоронного органу, кваліфікується за ч. 3 ст. 364 КК України, тобто належать до тяжких злочинів).

Засади проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчими або за їх дорученням чи дорученням прокурора уповноваженими оперативними підрозділами, а також використання їх результатів у кримінальному процесуальному доказуванні, закріплені в Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженій спільним наказом ГПУ, МВС та ін. від 16 листопада 2012 р. № 114/1042/516/936/16875/5 [3].

Сторона захисту, а також потерпілий при збиранні доказів не наділені правом проводити слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії, оскільки це виключна компетенція слідчого та прокурора, проте закон надає їм право ініціювати проведення зазначених дій шляхом подання слідчому, прокурору відповідних клопотань, які повинні бути розглянуті у строк не більше трьох днів з моменту подання [4, с. 138–139]. Гарантією ж дотримання прав сторони захисту та потерпілого, яка здатна убезпечити від необґрунтованої відмови від задоволення клопотання, є положення ч. 3 ст. 93 КПК України, яке надає право оскаржити слідчому судді постанови слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій.

Протягом 2013 р. органами прокуратури було подано 5,8 тис. клопотань про проведення негласних слідчих (розшукових) дій (для порівняння – слідчими ОВС – 64,8 тис.). Більшість клопотань стосувались надання дозволів на зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (2,3 тис.), аудіо-, відеоконтролю особи (1,4 тис.), спостереження за особою,

річчю або місцем (976). Про проведення контролю за вчиненням злочину подано 502 клопотання, надання дозволу на установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – 158, аудіо-, відеоконтролю місця – 156. Поодинокими були випадки подання клопотань про надання дозволу на обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (77), зняття інформації з електронних інформаційних мереж (37), використання конфіденційного співробітництва (31) та негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (три) [5].

Слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії мають спільну мету, але відрізняються порядком проведення. Перші проводяться в чітко встановленій процесуальній формі і мають на меті фіксацію (збирання) або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні, зокрема, показань, речових доказів, документів, висновків експертів (ч. 2 ст. 84). Для проведення ж негласних слідчих (розшукових) дій (статті 246–274 КПК України) дотримуватися чіткої процесуальної форми закріплення результатів не вимагається. Вони спрямовані на фіксацію фактів і обставин, що встановлюються в ході кримінального провадження, які фіксуються у відповідних протоколах і в разі необхідності з додатками, що можуть визнаватися доказами-документами (ст. 99 КПК України).

Аналізуючи чинне кримінальне процесуальне законодавство, доходимо висновку, що під час досудового розслідування слідчий набуває привілейованого статусу перед оперативним працівником, адже ст. 40 КПК передбачає, що слідчий уповноважений доручати проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій оперативним підрозділам, які, відповідно до ч. 3 ст. 41 КПК, зобов'язані їх. Під час виконання таких доручень співробітник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого але позбавлений права здійснювати процесуальні дії у кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з цього приводу з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора (ч. 2 ст. 41 КПК). Однак у новій редакції Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» зазначається, що низку оперативно-розшукових заходів (з урахуванням

положень глави 21 КПК України) проводять на підставі ухвали слідчого судді, постановленої за клопотанням керівника відповідного оперативного підрозділу або його заступника, погодженого з прокурором (ч. 3 ст. 8). Таким чином, оперативні підрозділи в окремих випадках можуть самостійно ініціювати проведення негласних слідчих (розшукових) дій, про що не йдеться у КПК України.

Новизна досліджуваного кримінального процесуального інституту об'єктивно визначає його недовершений характер, що потребує подальших коригувань шляхом внесення відповідних змін і доповнень до КПК України та іншого законодавства, а також проведення в правоохоронних органах невідкладних заходів організаційного характеру.

1. З метою отримання інформації, що має значення для встановлення істини у кримінальному провадженні, слідчому згідно відповідно до ч. 5 ст. 40, ч. 1 ст. 92, ч. 1, 2 ст. 93 КПК надано право витребувати необхідну інформацію за письмовими запитами. Проте процесуальний порядок отримання оригіналів чи копій будь-яких документів (навіть тих, що містять загальнодоступні відомості) пов'язаний з прийняттям відповідного рішення слідчим суддею чи судом (глава 15 КПК). Такий підхід законодавця значно підвищив документообіг та настільки ж знизив оперативність у прийнятті важливих процесуальних рішень. Ефективному розслідуванню тяжких та особливо тяжких злочинів з ознаками неочевидності нерідко перешкоджають тривалі за часом процедури підготовки, погодження та розгляду клопотань про тимчасовий доступ до предметів і документів, що негативно впливає на процес збирання доказів у кримінальному провадженні. Варіантом вирішення зазначених проблем у законодавчому полі, що значно розширить можливості вилучення речових доказів на початковому етапі розслідування, вважається надання можливості у виняткових невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей, виявленням, запобіганням, припиненням та розслідуванням тяжкого або особливо тяжкого злочину, тимчасовий доступ до визначеної в пунктах 7, 8 ч. 1 ст. 162 КПК інформації проводити до постановлення ухвали слідчого судді за рішенням слідчого, узгодженого з прокурором, або прокурора. У такому випадку прокурор, слідчий за

погодженням із прокурором зобов'язаний невідкладно після здійснення такого доступу звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді (з відповідним доповненням ч. 2 ст. 159 КПК). До того ж з метою підвищення оперативності здобуття інформації про зв'язок пропонується запровадити механізми автоматизованого отримання такої інформації на підставі ухвали слідчого судді через уповноважені підрозділи органів внутрішніх справ та органів безпеки з використанням технічних засобів, установлених операторами телекомунікацій на своїх телекомунікаційних мережах згідно з ч. 4 ст. 39 Закону України «Про телекомунікації».

2. Організація проведення негласних слідчих (розшукових) дій лежить у площині оперативного забезпечення, під яким розуміють створення належних умов для їх проведення (оперативних, агентурних, технічних тощо). Тож на практиці більшість таких дій слідчий доручає уповноваженим оперативним підрозділам (ініціаторам), які, у свою чергу, для їх проведення на підставі власного завдання (з комплектом необхідних документів) залучають інші оперативні та оперативно-технічні служби. Водночас у другому реченні ч. 1 ст. 252 КПК закріплено, що за результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол, до якого в разі необхідності долучаються додатки. Проте з цього положення залишається незрозумілим, хто складає протокол: прокурор, слідчий чи працівники, які виконували негласну слідчу (розшукову) дію, серед яких можуть бути також оперативні працівники підрозділів оперативно-технічних заходів та інших оперативних служб. Беручи до уваги наведене, пропонуємо сформулювати друге речення ч. 1 ст. 252 КПК у такій редакції: «За результатами проведення негласної слідчої (розшукової) дії складається протокол працівником підрозділу-ініціатора, до якого в разі необхідності долучаються додатки».

3. Оперативні підрозділи після передачі обвинувального акта до суду позбавлені права проводити оперативно-розшукові заходи або негласні слідчі (розшукові) дії з метою продовження документування можливої подальшої протиправної діяльності обвинуваченого. Із запровадженням до кримінального процесу України інституту негласних слідчих (розшукових) дій ліквідований інститут оперативно-розшукового супроводження

кримінального судочинства. Як наслідок, розширилися можливості підозрюваних, обвинувачених та інших зацікавлених осіб застосовувати різноманітні заходи протидії органам досудового розслідування та суду на усіх стадіях кримінального процесу і, особливо, на судових, у сторони обвинувачення взагалі відсутні ефективні засоби викриття такої протидії та протистояння їй (у деяких випадках обвинувачені, використовуючи свої можливості, впливають на потерпілих та свідків з метою уникнення відповідальності, що призводить до виправдувальних вироків і негативно впливає на авторитет правоохоронних органів). Вирішення цього питання потребує внесення відповідних змін та доповнень до чинного КПК та Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність». На наш погляд, потрібно відновити практику ведення оперативно-розшукових справ на етапі розгляду справи в суді, що викликано необхідністю оперативного супроводу кримінальних проваджень, обвинувальні акти за якими направлені до суду, та які розглядаються в судах. Сьогодні підрозділи внутрішньої безпеки позбавлені можливості протидіяти таким діям, що потребують негайного вирішення.

4. У Генеральній прокуратурі України, органах прокуратури на місцях не існує єдиної скоординованої позиції з приводу невідкладеного проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Відповідно до ст. 250 КПК, негласна слідча (розшукова) дія може бути розпочата до постановлення ухвали слідчого судді у випадках, про які чітко зазначається в ч. 3 ст. 269 КПК (щодо спостереження за особою, річчю або місцем), а також ч. 4 ст. 268 КПК (щодо установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу). Вважаємо, що цей перелік потребує розширення за рахунок доповнення негласними слідчими (розшуковими) діями, які за своєю природою завжди мають невідкладний характер, зокрема обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння (ст. 267 КПК), аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК) та електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК). До того ж перелік підстав проведення негласної слідчої (розшукової) дії до постановлення ухвали слідчого судді (ст. 250 КПК) потребує доповнення необхідністю безпосереднього переслідування особи,

яка вчинила тяжкий або особливо тяжкий злочин. У такому випадку прокурор повинен бути зобов'язаний невідкладно після початку такої негласної слідчої (розшукової) дії звернутися з відповідним клопотанням до слідчого судді.

5. У КПК України закріплено (ст. 253), що особи, конституційні права яких були тимчасово обмежені під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також підозрюваний та його захисник мають бути письмово повідомлені прокурором або за його дорученням слідчим про таке обмеження. Такий обов'язок сторони обвинувачення визначається засадою таємниці спілкування (ст. 14 КПК України), відповідно до якої під час кримінального провадження кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, інших форм спілкування. Загалом позиція правильна, відповідає засаді верховенства права та законності. Однак реалізація цього положення ускладнюється в ситуаціях, коли особу, що якої мав місце факт втручання у спілкування, не встановлено, а в її діях не зафіксовано дані, які вказують на наявність ознак кримінального правопорушення. Отже, редакція ст. 253 КПК потребує або суттєвого доопрацювання або скасування, оскільки вона може значно зашкодити правоохоронним органам ефективно виконувати покладені на них функції та сприяти злочинцям більш якісно протидіяти розслідуванню.

6. Вважається дискусійним положення ч. 2 ст. 256 КПК «Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій у доказуванні», що передбачає можливість допиту як свідків осіб, які проводили негласні слідчі (розшукові) дії або були залучені до їх проведення (допит може відбуватися із збереженням у таємниці відомостей про цих осіб та із застосуванням щодо них відповідних заходів безпеки, передбачених законом). Однак, відповідно до ч. 7 ст. 97 КПК України «Показання з чужих слів», закріплено, що у будь-якому разі не можуть бути визнані допустимим доказом показання з чужих слів, якщо вони даються слідчим, прокурором, співробітником оперативного підрозділу або іншою особою стосовно пояснень осіб, наданих слідчому, прокурору або співробітнику оперативного підрозділу під час здійснення ними кримінального провадження. Відтак, незрозуміло, чи вважається проведення співробітником

оперативного підрозділу негласної слідчої (розшукової) дії здійсненням кримінального провадження з огляду на повноваження, визначенні ст. 41 КПК України. Враховуючи, що Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні [3] не усуває прогалини КПК України щодо процесуальної регламентації провадження негласних слідчих (розшукових) дій, на наш погляд, нині до внесення відповідних змін і доповнень до чинного КПК України, доцільно прийняти міжвідомчі правові акти, які б докладніше врегулювали питання провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій.

7. Трапляються непоодинокі випадки зволікань з проведенням першочергових невідкладних слідчих, негласних слідчих (розшукових) дій, що призводить до втрати доказової бази, а в деяких випадках унеможливає притягнення винних до кримінальної відповідальності. Серед причин таких порушень головними вважаємо надзвичайно високу завантаженість оперативних підрозділів. Наприклад, прокурорам відома практика формального виписування оперативними підрозділами ОВС завдань на візуальне спостереження задля покращення коефіцієнту проведення негласних слідчих (розшукових) дій у рамках кримінальних проваджень. Кількість таких завдань у деяких випадках більше ніж вдвічі перевищує можливості регіональних відділів оперативної служби щодо їх якісного відпрацювання. Ще одним негативним прикладом вважаємо виписування завдань візуального спостереження на всіх фігурантів кримінального провадження, а після закінчення терміну ухвали – повторне надсилання на тих самих осіб завдань на проведення аналогічних заходів (не витримується місячний термін від попереднього завдання). Ця ситуація склалась в зв'язку з тим, що слідчий, готуючи клопотання та доручення на проведення негласної слідчої (розшукової) дії, не зобов'язаний своє рішення погоджувати із керівництвом ГУ МВС, УМВС чи підрозділом, який буде виконувати доручення, оскільки це не передбачено КПК. Крім цього, кожний слідчий намагається дати якомога більше доручень на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, мотивуючи тим, що це є одним із критеріїв оцінки роботи слідчого управління (відділу). Зазначене, поряд з необхідністю посилення відомчого контролю та прокурорського

нагляду за застосуванням негласних засобів розкриття злочинів, свідчить про запровадження нових стандартів фахової підготовки оперативних працівників та слідчих.

8. Невирішеним залишається питання допустимості доказів, одержаних під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Згідно ст. 246 КПК, такі дії проводяться виключно у кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів (окрім зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту – ч. 2 ст. 264 КПК та установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу – ст. 268 КПК України). Практиці ж відомі ситуації, коли на початку досудового розслідування “вбачалися” ознаки тяжкого злочину, а після проведення негласних слідчих (розшукових) дій – такі діяння перекваліфіковувались на менш тяжкі. Відтак, виникає питання допустимості у даному кримінальному провадженні отриманих доказів – протоколів негласних слідчих (розшукових) дій, якими зафіксовано обставини кримінального правопорушення середньої тяжкості. На наш погляд, правильним у цій ситуації рішенням буде не враховувати результати негласних слідчих (розшукових) дій при прийнятті рішення у кримінальному провадженні. Адже згідно зі ст. 86 КПК України, недопустимий доказ, який отриманий не у порядку, встановленому законом, не може бути прийнятий при прийнятті процесуальних рішень, на нього не може посилається суд при ухваленні судового рішення [6; 7].

Результати аналізу практики свідчать про недосконалість процесуальної форми окремих засобів отримання доказів, зокрема, негласних слідчих (розшукових) дій, які є однією з причин невизнання судом доказів, отриманих за результатами їх провадження, що негативно впливає на ефективність доказування у кримінальному судочинстві та виконанні його завдань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оніщук М. Проект нового КПК України – рух у правильному напрямку [Електронний ресурс] / М. Оніщук // Деркало тижня. – 2011. – 12 серп. – Режим доступу :

http://gazeta.dt.ua/LAW/proekt_novogo_kpk_ukrayini_ruh_u_pravilnomu_napryamku.html.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI – К. : Паливода А. В., 2013. – 328 с.

3. Практика застосування нового Кримінального процесуального кодексу України в 2013 році / Генеральна прокуратура України. – К., 2014. – 52 с.

4. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5/.

5. Капліна О. Кримінально-процесуальне доказування та його суб'єкти / О. Капліна // Право України. – 2014. – № 10. – С. 136–147.

6. Благута Р. І. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми підготовки та проведення / Р. І. Благута // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 147–152.

7. Погорецький М. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: проблеми провадження та використання результатів у доказуванні / М. А. Погорецький // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 270–276.

УДК 343.915:343.6:343.7

Рудик Микола Миколайович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

ЗАПОБІГАННЯ УТВОРЕННЮ НЕПОВНОЛІТНИМИ ЗЛОЧИННИХ УГРУПОВАНЬ, ЩО ВЧИНЯЮТЬ КОРИСЛИВО-НАСИЛЬНИЦЬКІ ЗЛОЧИНИ

Здійснено кримінологічний аналіз злочинності неповнолітніх, що вчиняють корисливо-насильницькі злочини в складі організованих злочинних угруповань. За узагальненими статистичними даними запропоновано створити комплексну інноваційну модель запобігання груповій підлітковій злочинності.

Ключові слова: неповнолітні; запобігання; організована злочинність; корисливо-насильницькі злочини.

Осуществлен криминологический анализ преступности несовершеннолетних, совершающих корыстно-насильственные преступления в составе организованных преступных группировок. На основе обобщенных статистических данных предложено создать комплексную инновационную модель предотвращения групповой подростковой преступности.

Ключевые слова: несовершеннолетние; предотвращение; организованная преступность; корыстно-насильственные преступления.

Research in the area of criminology prove that juvenile criminality in Ukraine is in progress. The analysis of situation also provides evidence for the criminality «rejuvenation» – there is an increase of criminals aged 14-15).

Every fifth teenager commits a lucratively inclined crime. It must be mentioned that juvenile criminals come bith from vulnerable and wealthy families.

One of the dominant features of the juvenile criminality is that in Ukraine it gradually becomes more organized. Criminological characteristics and structures of the criminal organizations has changed. Taking the abovementioned into account the juvenile criminality may be defined as mass social structured phenomenon identifying the system of fixed and controlled criminal organizations (groups or communities) and juvenile criminality leaders who enjoy the profit.

Considering the condition and tendencies of the juvenile criminality, one of the most important tasks regarding its countering is system of preventive measures applied by the law enforcement agencies of Ukraine. These state agencies have special mission – apart from preventive activities they are authorized to apply special criminological measures. At the same time detailed analysis of juvenile units activities proves that these are not focused enough on crime prevention issues and criminal responsibility of persons drawing the juveniles in criminal and antisocial activity.

It is important to provide comprehensive analysis of genesis and motivation of the juvenile organized criminality, its level and structure, determinant and preventive measures. The necessity for complex study of lucratively inclined juvenile behavior as a separate phenomenon in the general criminality structure is stressed.

Keywords: juvenile; prevention; organized crime; selfish and violent crime.

Дослідження в галузі кримінології свідчать, що злочинність неповнолітніх в Україні активно збільшує свій потенціал. Аналіз ситуації також дає можливість упевнитися, що відбувається «омолодження» злочинності неповнолітніх (значно підвищилася кримінальна активність 14–15-річних підлітків). За статистикою, 16–17-річні зловмисники вчиняють до 62 % усіх злочинів. Із часів СРСР і донині злочинність «помолодшала» в середньому на два-три роки.

Варто зауважити, що сьогодні кожний п'ятий підліток, який порушив закон, вчиняє це заради прибутку, збуваючи крадене. Неповнолітніми злочинцями стають як діти з неблагополучних родин, так і вихідці з абсолютно нормальних, повних сімей.

Аналіз статистичних показників підтверджує сталі тенденції щодо вчинення підлітками злочинів в Україні. За даними МВС, у 2014 році кількість злочинів, учинених неповнолітніми, збільшилася на 22,3 %, порівняно з 2013 роком. Загальна кількість злочинів підвищилася, переважним чином, за рахунок збільшення числа крадіжок із 3403 (2012 рік) до 7056 (2014 рік), 76 % із з яких вчинено в складі групи. Показники за 2010 рік загалом свідчать про зменшення кількості таких видів злочинів, учинених неповнолітніми, як умисне вбивство – на 3,8 %; звалтування – на 51,1 %; грабїж – на 40,8 %; розбїй – на 34,1 %; вимагання – на 22,4 %; хуліганство – на 39,4 %; – проте зростає питома вага організованої групової підліткової злочинності неповнолітніх в Україні [1].

Суттєвою ознакою злочинності неповнолітніх є те, що вона набуває в Україні все більш організованого, групового характеру. Змінилася кримінологічна характеристика і структура угруповань правопорушників. Груповий характер – це особливість сучасної злочинної поведінки молоді. Частка корисливих злочинів із застосуванням насильства, учинених у групі, становить від 50 до 80 % [1]. Найбільш розповсюдженими є злочини, які мають корисливо-насильницьку спрямованість, – це розбїй, грабїж, шахрайство, вимагання, вбивство з корисливих мотивів. Кримінальні молодіжні угруповання з різним ступенем організованості виявлено у всіх великих обласних центрах країни. Вони створюються за місцем мешкання чи навчання молоді та здебільшого мають стійкий характер.

Організована злочинність є, напевно, найбільш складним, багатогранним та небезпечним явищем, що посягає, передусім, на політичну, економічну, соціальну, правову та моральну сфери суспільства. Варто зазначити, що залежно від видів злочинів організована злочинність має неоднакову розповсюдженість у різних країнах. Вона виникла не випадково, оскільки тісно пов'язана з особливими соціально-економічними і навіть історичними чинниками.

У ст. 1 Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» від 30 червня 1993 р. організовану злочинність визначено як сукупність злочинів, що вчиняються у зв'язку зі створенням та діяльністю організованих злочинних угруповань [2].

У ст. 28 Кримінального кодексу (КК) України, організована група – це стійке об'єднання декількох осіб (трьох і більше суб'єктів злочину), які заздалегідь зорганізувалися для готування або вчинення злочинів. Ознаками організованої групи є: 1) наявність декількох осіб (трьох або більше); 2) їх попередня зорганізованість у спільне об'єднання для готування або вчинення двох чи більше злочинів; 3) стійкість такого об'єднання; 4) об'єднаність злочинів спільним планом із розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану; 5) обізнаність усіх учасників такої групи з цим планом. Організована група є більш небезпечним різновидом, ніж група з попередньою змовою [3].

У кримінологічній науці визначення організованої злочинності надають як вітчизняні, так і зарубіжні теоретики та практики. Тож, такою вважають «системно пов'язану сукупність злочинів, учинених учасниками стійких, ієрархізованих, планомірно діючих злочинних структур (груп, співтовариств, асоціацій), діяльність яких прямо або опосередковано взаємно підтримується та узгоджується, будучи спрямованою на отримання максимального прибутку зі злочинного бізнесу на певній території або у певній сфері, що є під її контролем» [4].

Н. Ф. Кузнецова та Г. М. Міньковський визначають організовану злочинність як вид злочинності, сукупність злочинів, що вчиняють учасники стійких, ієрархічних, планово діючих злочинних об'єднань. Водночас дослідники вважають, що їх діяльність має характер бізнесу, спрямованого на одержання якнайбільшого прибутку [5, с. 263].

За висновком А. І. Долгової, організована злочинність – це не лише сукупність організованих формувань та їх діяльності, а їх органічна цілісність, якій притаманні різноманітні стійкі взаємозв'язки на ґрунті забезпечення злочинної діяльності та створення сприятливих умов для її розвитку [6].

З урахуванням висловлених міркувань організовану злочинність неповнолітніх може бути визначено як доволі масове соціальне, системно-структурне явище, що становить сукупність стійких, керованих злочинних формувань (груп, співтовариств) і лідерів злочинного підліткового середовища, для яких вчинення злочинів є промислом.

Ураховуючи стан і тенденції злочинності підлітків, одним із найважливіших завдань протидії цьому явищу слід уважати запобігання злочинам зазначеної категорії осіб органами внутрішніх справ України. Саме органам внутрішніх справ відведено особливу роль у такій діяльності, оскільки вони не лише здійснюють загальнопрофілактичні заходи запобігання злочинам, а й наділені повноваженнями щодо спеціально-кримінологічних заходів. Водночас вивчення діяльності підрозділів кримінальної міліції у справах дітей свідчить про її недостатню зосередженість на одному з головних напрямів – запобіганні злочинам, що вчиняють діти, а також притягненні до відповідальності осіб, які втягують їх у злочинну та іншу антигромадську діяльність.

Кримінальна активність неповнолітніх, які не досягли віку притягнення до кримінальної відповідальності, має тенденцію до збільшення і здатна справляти відчутний вплив на оперативну обстановку загалом [7].

Зазначене підтверджує висловлення О. Г. Кулика [8, с. 57], що практично 80–90% таких злочинів, як грабежі, розбійні напади, хуліганство, вчиняють стійкі групи підлітків. Отже, не буде перебільшенням висновувати, що злочинність неповнолітніх – це груповий злочин. Безумовно, що факт формування груп підлітків та юнаків – процес закономірний. Відомо, що підліткам притаманна підвищена потреба у спілкуванні з однолітками – тривогу ж викликає не підліткове спілкування і неформальні підліткові групи як такі, а лише ті з них, де відбувається їх криміналізація.

Практично всі опитані експерти вважають, що ранній початок протизаконної діяльності тісно пов'язує неповнолітніх правопорушників з кримінальним середовищем, не лише впливає на поведінку, а й формує систему цінностей особистості, визначаючи, таким чином, її життєвий шлях.

Збільшується і організованість підліткової злочинності. Дослідження цієї проблеми, проведені у 80-х роках ХХ ст., виявили, що лише 3% злочинів неповнолітнім вчиняли у складі груп, які можна було б назвати організованими. Вкрай рідкими в судовій практиці радянського періоду були випадки спільної злочинної діяльності неповнолітніх за співучасті та чітким розподілом ролей. Найпоширенішою і практично єдиною формою

співучасті було співвиконавство [9]. Проведене 2009 року анкетування працівників підрозділів із запобігання злочинності неповнолітніх підтвердило, що донедавна злочинні групи неповнолітніх були зазвичай нестійкими і нечисленними [10, с. 195].

Останніми роками злочинність неповнолітніх, навпаки, дедалі більше трансформується у стійку та організовану. Значного розповсюдження набули злочинні групи неповнолітніх, для яких характерний високий рівень організації злочинної діяльності, велика кількість учинених тяжких злочинів, інтенсивність агресивного та криміногенного впливу на підлітків. Експерти вважають, що на сьогодні приблизно 30 % усіх кримінальних груп підлітків можна вважати організованими. З іншого боку, приблизно 12 % членів «дорослих» організованих злочинних угруповань є неповнолітніми.

Криміногенні групи неповнолітніх використовують зв'язок із організованою злочинністю, передусім, для зміцнення власного авторитету – так вважають 61 % опитаних респондентів, а також для вчинення злочинів зі збільшенням матеріального зиску (10 %) чи захисту від правоохоронних органів (8 %).

Чисельність організованих злочинних угруповань за попередньою змовою за місцем мешкання зазвичай невелика. Вона у більшості випадків становить три – п'ять осіб, іноді досягаючи 10–13 учасників. Однак ці групи відрізняються однорідним складом, високою інтенсивністю і стійкістю злочинної діяльності. Так, майже третина з числа вивчених груп вчинила 10 і більше злочинів [5].

Підлітки переймають навички організованої злочинної діяльності, як-от: дотримання правил конспірації, побудова ієрархії в групах, розподіл територій за сферами впливу, ретельна підготовка та вчинення злочинів, використання зброї, технічних засобів, автотранспорту. Аналіз злочинної діяльності цих груп виявив, що 70 % із них використовували різні прийоми планування та підготовки (наведення на об'єкт, спеціальний підбір та відстеження потерпілих тощо). Сувору дисципліну притаманна кожній четвертій із вивчених груп, де неповнолітні відрізнялися ініціативністю у підготовці та винахідливістю у виборі способів учинення й приховування злочинів. Кожна третя організована злочинна група неповнолітніх мала на озброєнні

холодну або вогнепальну зброю чи використовувала інші предмети як зброю.

Половина організованих злочинних груп мала дорослого лідера чи організатора. Кожен другий учасник вивчених кримінальних угруповань неповнолітніх раніше був засуджений, 12 % із них відбували покарання у вигляді позбавлення волі, а кожний третій – раніше вчиняв злочини, але не був засуджений [1].

З вищевикладеного можна дійти висновку, що вчинення злочинів для багатьох підлітків стає навіть не професією, а способом життя. Підліткова злочинність помітно «молодшає», стає все більш небезпечною за формами прояву, до сфери її впливу потрапляє все більше неповнолітніх, у яких формується злочинний світогляд.

Отже, узагальнена характеристика протиправної поведінки неповнолітніх в Україні на початку XXI століття є об'єктивним підґрунтям для системної організації діяльності правоохоронних органів у зазначеному напрямку.

Необхідність створення комплексної інноваційної моделі запобігання груповій підлітковій злочинності зумовлена, передусім, потребою в новій, більш ефективній системі реагування на правопорушення та запобігання злочинам, що учиняють неповнолітні. Ця модель має замінити собою неефективний каральний підхід, отриманий Україною у спадок від тоталітарного режиму. Необхідно нове розуміння принципів профілактики злочинності, що ґрунтується на рекомендаціях Європейського Союзу, документах ООН та ЮНІСЕФ стосовно сучасного досвіду ювенальної юстиції, на передовому досвіді Канади, Швейцарії та інших європейських країн у запобігання підлітковій злочинності.

Результатом проведеного дослідження слід вважати структурований комплекс основних завдань із запобігання розвитку злочинності неповнолітніх:

скорочення соціальної бази злочинності неповнолітніх: виявлення підлітків із індивідуальними особливостями психіки, що сприяють протиправній орієнтації, проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи, створення умов для нормального способу життя та отримання освіти, гідного

працевлаштування, розвитку суспільної свідомості та суспільної моралі;

нейтралізація (послаблення впливу) причин та умов, що сприяють учиненню ними злочинів: зниження ступеня самоусунення від держави та суспільства, подолання правового нігілізму, протидія поширенню пияцтва та наркоманії, своєчасне виявлення і розокремлення груп антигромадської спрямованості, забезпечення правопорядку в громадських місцях;

протидія впливу криміналу: зниження загального рівня злочинності, витіснення криміналу з ключових інституцій громадянського суспільства – економіки, засобів масової інформації, культури, підвищення ефективності роботи з контролю над організованою злочинністю;

підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо запобігання, відвернення, припинення, розкриття та розслідування злочинів, учинених неповнолітніми.

В Україні кримінальна відповідальність настає з 16 років. У випадку вчинення окремих видів злочинів цей вік знижується до 14 років. Складно говорити про гуманність чи жорсткість українського законодавства, коли йдеться про школярів середніх або старших класів. Але, порівняно з правовими системами інших держав, система покарань України видається досить гуманною. Наприклад, у 19 штатах США за вбивство засуджують до довічного ув'язнення, навіть якщо йдеться про неповнолітніх. До речі, досвід розвиненої Америки спростовує твердження про безпосередню залежність підліткової криміногенності від економічного стану суспільства. Американські фахівці в означеній галузі дотримуються думки, що в сучасному світі кримінальна активність підлітків зростає незалежно від матеріального добробуту населення. Причиною вважають акселерацію нових поколінь, суцільне захоплення Інтернетом, де немає цензури [11, с. 29–30].

Зазначеним зумовлена актуальність аналізу особливостей генезису й мотивації організованої злочинності підлітків та пов'язаних із цим рівня і структури вказаного виду злочинності, її детермінант та заходів запобігання. Все це визначає необхідність комплексного вивчення групової корисливо-насильницької поведінки підлітків як відносно самостійного феномену в загальній структурі злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Стан та структура злочинності в Україні. – 2009–2014 рр. [Електронний ресурс]: статистика МВС України. – Режим доступу :
<http://mvs.gov.ua>.
2. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :
<http://zakon4.rada.gov.ua>.
3. Бойко А. М. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Бойко А. М., Брич Л. П., Грищук В. К. та ін. ; [за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка]. – К. : Юрид. думка, 2013. – 1184 с.
4. Криминологія : [навч. посіб.] / В. В. Василевич, О. Г. Колб та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2009. – 311 с.
5. Криминологія : [учеб.] / под общ. ред. А. И. Долговой. – М. : Норма, 2007. – 912 с.
6. Организованная преступность / под ред. А. И. Долговой, С. В. Дьякова. – М., 1989. – 214 с.
7. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики правопорушень серед неповнолітніх : [посіб.] / Л. І. Мороз, Р. Г. Коваль, Д. М. Тичина та ін. ; [за наук. ред. Л. І. Мороз]. – К. : Паливода А. В., 2008. – 210 с.
8. Кулик О. Г. Злочинність в Україні на початку ХХІ століття : [моногр.] / О. Г. Кулик. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 272 с.
9. Игошев К. Е. О социально-психологических особенностях типологии личности преступника молодежного возраста / К. Е. Игошев // Вестник Московского государственного университета. – 1994. – № 4. – С. 3–21.
10. Тичина Д. М. Психолого-правові засади попередження корисливої злочинності дітей : дис. ... канд. юрид. наук : 19.00.06 / Тичина Дмитро Михайлович. – К., 2010. – 207 с.
11. Савченко А. В. Покарання по-американськи / А. В. Савченко // Міліція України. – 2003. – № 4. – С. 29–30.

УДК 343.102

Лисенко Олена Володимирівна –
аспірантка кафедри правосуддя
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка

СЛІДЧИ (РОЗШУКОВІ), ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ ДІЇ В МЕХАНІЗМІ РОЗШУКУ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕХОВУЮТЬСЯ ВІД ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ТА СУДУ

Наведено особливості здійснення заходів, зокрема слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), процесуальних, організаційних дій, відносно встановлення інформації, що використовується в пошуковому процесі правоохоронних органів для встановлення місця перебування осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду.

Ключові слова: розшук осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду; організаційні заходи для розшуку осіб; інформація, необхідна для розшуку осіб; особливості проведення слідчих (розшукових) дій для розшуку осіб; особливості тимчасового доступу до інформації, що перебуває в операторів і провайдерів телекомунікацій.

Наведены особенности проведения мероприятий, в частности, следственных (розыскных), негласных следственных (розыскных), процессуальных, организационных действий для установления информации, которая используется в поисковом процессе правоохранительных органов для установления места нахождения лиц, скрывающихся от органов досудебного расследования и суда.

Ключевые слова: розыск лиц, которые скрываются от досудебного расследования и суда; организационные мероприятия розыска лиц; информация, необходимая для розыска лиц; особенности проведения следственных (розыскных) действий для розыска лиц; особенности временного доступа к

інформації, находящейся у операторов и провайдеров телекоммуникаций.

Criminal Procedure code of Ukraine does not mention specific actions that investigator can do to track down fugitives from the law. The Code only mentions that the investigator can proclaim the criminal investigation, the order to start the search and delegate the functions of tracking to special units. From the beginning of tracking the fugitives from the law, the investigator creates a plan of possible versions of the investigation.

During the tracking of fugitives from the law it's important to get such information as: general knowledge about the person, possible places of stay, the circle of friends, family, information about car plates, phone number, bank account number, passport, social media activity (facebook, twitter, instargam accounts etc.), the availability of weapons.

The investigator should use such types of investigation activity as: examination, identity parade, expert studies, search etc.

The methods of tracking fugitives from the law that include the use of mobile phones and the Internet have been insufficiently studied. The investigator can find important information with the help of mobile network operators. They can provide such information as: information about phone calls, it's duration, sms, mms, the location of a mobile phone user, etc.).

Keywords: search of persons which hide from pre-trial investigation and court; organizational measures are for the search of persons; information, necessary for the search of persons; features of leadthrough of consequence (search) actions are for the search of persons; features of temporal access are to information which operators and providers of telecommunications have.

Для встановлення місця перебування осіб, які переховуються від органів досудового розслідування та суду необхідно проводити комплекс різноманітних спеціальних заходів. Слідчий чи оперативних працівник спрямовують свою діяльність на отримання специфічної інформації, яка використовується спеціально для розшуку осіб. Практика правоохоронних органів України свідчить про необхідність використання у ході оперативної та слідчої діяльності з розшуку осіб різноманітних

технічних засобів, інформаційно-пошукових систем, можливостей операторів мобільного зв'язку, операторів, що надають доступ до мережі Інтернет тощо. Така інформація, при належному її аналізі, дозволяє встановити перебування конкретної особи, визначити коло спілкування таких осіб, організувати заходи щодо безпосереднього їх затримання правоохоронними органами.

У науковій літературі питання щодо організації конкретних заходів для визначення місця перебування особи, що переховуються є недостатньо вивченими і потребують спеціального дослідження. Пропонується розглянути особливості проведення окремих слідчих (розшукових) та інших заходів, особливості використання правоохоронними органами окремих інформаційних технологій, аналізу змісту інформації, яка може бути отримана в результаті використання, того чи іншого, технічного засобу для встановлення місцезнаходження осіб.

Для встановлення місця знаходження конкретної особи, що переховуються від досудового розслідування та суду, правоохоронними органами можуть проводитися різноманітні заходи: оперативно-розшукові заходи; слідчі (розшукові) дії; негласні слідчі (розшукові) дії; інші процесуальні та організаційні заходи. Кримінальний процесуальний кодекс України не зазначає конкретних дій, які мають проводитися слідчим у ході організації та безпосереднього розшуку осіб, що переховуються від досудового розслідування та суду. У ст. 281 КПК України зазначається лише про можливість оголошення розшуку, складання постанови про розшук та можливість доручення проведення розшуку оперативним підрозділам. Залежно від слідчої ситуації, що склалась на момент здійснення розшуку осіб, наявної інформації про таких осіб та можливих місць їх переховування слідчий, оперативний співробітник розробляють відповідний план розшуку, де враховуються всі можливі варіанти встановлення місця знаходження конкретної особи.

Організація та безпосередня діяльність щодо розшуку осіб слідчим чи співробітниками оперативних підрозділів включає в себе, перш за все, проведення різноманітних дій щодо отримання необхідної інформації про: 1) загальну характеристику особи, що розшукується; 2) можливі місця її перебування (родичі, знайомі, близькі особи тощо); 3) коло друзів, знайомих, колег по роботі, з

якими спілкувалася особа, що переховується від досудового розслідування; 4) використання особою предметів та засобів, за допомогою яких може бути визначено її місцезнаходження (державний номер автомобіля; номер мобільного телефону; номер банківської платіжної картки; паспортні дані; картка платника податків (ідентифікаційних код); 5) використання особою акаунтів соціальних мереж (фейсбук, твітер, вконтакте, однокласники тощо); 6) наявність інформації про предмети, які мають значення для безпеки із проведення заходів щодо затримання особи (наявність зброї) тощо.

Зазначена вище та інша необхідна інформація може бути встановлена, зокрема, шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій, а також за допомогою відповідних вимог щодо надання у розпорядження слідчого додаткової інформації від окремих громадян чи підприємств. Такими слідчими (розшуковими) діями є: допит; пред'явлення особи для впізнання; обшук; огляд; експертні дослідження тощо. Кожна із перерахованих вище слідчих (розшукових) дій має своє призначення та спрямування щодо отримання інформації, яка може бути використана для аналітичної роботи та безпосереднього розшуку осіб і встановлення їх місцезнаходження, затримання та доставлення до місця проведення досудового розслідування чи судового розгляду. Пропонується розглянути особливості проведення окремих слідчих (розшукових) дій, спрямуванням яких є отримання додаткової інформації для організації розшуку осіб, що переховуються.

Проведення допиту сприяє отриманню повної характеристики особи, що розшукується, а також додаткових відомостей, спрямованих на належну організацію пошукового процесу. У таких випадках допиту підлягають: 1) батьки, дружина, інші близькі особи, що володіють інформацією про розшукуваних осіб; 2) особи, які знають розшукуваного за місцем проживання; 3) особи, які знають розшукуваного за місцем роботи, навчання, дозвілля та відпочинку; 4) особи, які раніше притягували до відповідальності (адміністративної, кримінальної) розшукувану особу (дільничний, оперативний уповноважений, слідчий тощо); 5) особи, які були співучасниками вчинення злочину (в тому числі і за злочини, за які уже відбуте покарання);

б) інші особи, які можуть володіти інформацією про розшукуваних осіб (випадкові знайомі, свідки події тощо).

Перераховані вище особи, в сукупності можуть надати великий обсяг інформації, яка сприятиме організації ефективного розшуку осіб. Однак варто враховувати, що близькі особи не завжди зацікавлені у наданні повної інформації про можливі місця знаходження розшукуваної особи, тому їх показання мають бути критично оцінені та детально перевірені. Щодо інших осіб, як свідчить практика правоохоронних органів, не завжди вони налаштовані на надання повної та достовірної інформації із-за боязні втрати дружніх стосунків із розшукуваною особою. Слідчий має використовувати весь арсенал тактичних прийомів для отримання необхідної інформації у ході допиту та своєчасного виявлення неправдивих свідчень.

Брак важливої інформації про розшукуваних осіб може бути компенсований правильною організацією та проведенням інших слідчих (розшукових) дій. Зокрема, це стосується проведення обшуку житла чи іншого володіння особи. Кримінально-процесуальний кодекс України (ч. 1 ст. 234) визначає, що обшук проводиться з метою виявлення та фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукання знарядь кримінального правопорушення або майна, яке було здобуте у результаті його вчинення, а також встановлення місцезнаходження розшукуваних осіб. Тобто зазначена вище слідча (розшукова) дія спрямована, в тому числі, на безпосереднє встановлення та затримання особи, яка переховується від слідства і практика правоохоронних органів свідчить про використання обшуку житла чи іншого володіння особи для безпосереднього затримання таких осіб у ході реалізації матеріалів оперативних підрозділів про їх розшук. Обшук в таких випадках спрямовується на встановлення схованок у житловому приміщенні, інших приміщеннях, садових ділянках тощо, де може переховуватися особа, що знаходиться в розшуку.

Питання особливостей організації та тактики проведення обшуку житла чи іншого помешкання знайшли широке висвітлення у науковій літературі [1–4]. При цьому відсутні спеціальні дослідження, які б розглядали особливості проведення обшуку житла та іншого помешкання в механізмі отримання

необхідної інформації для розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду й безпосереднього встановлення їх місцезнаходження.

Отримання необхідної інформації, яка може бути використана для розшуку осіб, здійснюється у ході проведення обшуку житла чи іншого володіння особи з метою встановлення і фіксації відомостей про обставини вчинення кримінального правопорушення, відшукування знарядь кримінального правопорушення або майна, здобутого злочинним шляхом, коли особа переховується з самого початку відкриття кримінального провадження. Такі заходи можуть бути здійсненні і під час окремого, спеціального заходу, коли особа об'явлена в розшук після проведення первинного обшуку житла чи іншого приміщення. Варто відзначити, що в такому разі слідчий за погодженням з прокурором або прокурор мають звернутися до слідчого судді з відповідним клопотанням про дозвіл на проведення обшуку. Це пов'язано з тим, що ухвала слідчого судді про дозвіл на обшуку житла чи іншого володіння особи надає право проникати в житло чи інше володіння особи лише один раз (ч.1 ст. 235 КПК України). Тобто у такому разі проводиться повторний обшук для отримання додаткової інформації про розшукувану особу.

У клопотанні щодо надання слідчим суддею дозволу на проведення обшуку, відповідно до вимог п.7 ч. 2 ст. 234 КПК України, необхідно зазначити найменування речей, документів, а також дані щодо осіб, яких планується затримати (розшукати). Речі, документи або особи, для виявлення (розшуку) яких проводиться обшук, мають бути обов'язково зазначені в ухвалі слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи (ч.3 ст.235 КПК України). Це може бути пов'язано з тим, що розшукувана особа може не проживати в тому приміщенні, де буде призначено проведення обшуку.

Обшук для становлення додаткової інформації чи безпосередньо осіб, які розшукуються, може проводитися у різноманітних місцях: за місцем проживання; за місцем роботи; за місцем проживання батьків, знайомих, друзів; в садових (заміських) будинках; гаражах тощо. Місце проведення обшуку визначається у більшості випадків наявною оперативною інформацією про можливі місця переховування розшукуваних

осіб. Практика свідчить, що у більшості випадків такі особи переховуються за місцем проживання своїх знайомих чи у помешканнях, орендованих у сторонніх осіб для тимчасового проживання, в тому числі в інших населених пунктах.

У ході обшуку може бути отримана інформація, що сприятиме подальшому розшуку осіб, отриманню додаткових відомостей, які дозволять ідентифікувати конкретну особу. У ході цієї слідчої дії увага правоохоронців спрямовуються на отримання таких відомостей: 1) фотознімки, відеозаписи, що містять зображення особи, що розшукується; 2) фотознімки, відеозаписи осіб, з якими мала стосунки та спілкувалася особа, що розшукується; 3) документи, що підтверджують право власності на автомобіль, плавзасіб, гараж, квартиру, будинок, що знаходяться в інших населених пунктах, в тому числі і за кордоном; 4) дані щодо банківських карток, власником яких є розшукувана особа; 5) дані щодо акаунтів соціальних мереж (Facebook.com; Skype.com; Twitter.com; Однокласники; Вконтакте; Instagram тощо), власником яких є розшукувана особа, паролі для входу; 6) дані щодо електронних поштових скриньок, паролі для входу; 7) щоденники, записні книги, в тому числі електронні; 8) відомості щодо предметів дозвільної системи (холодна зброя, мисливська зброя, нарізна мисливська зброя); 9) документи, що посвідчують особу та надають право на керування автомобілем, носіння зброї тощо; 10) документи, що свідчать про стан здоров'я та історію хвороби розшукуваної особи; 11) дані, що свідчать про користування віддаленим доступом до банківських рахунків (система інтернет-банкінгу: «win bank», «web banking» тощо); 12) закордонний паспорт тощо. У ході здійснення обшуку варто використовувати допомогу відповідних спеціалістів [2].

Проведенням огляду документів, предметів встановлюється важлива інформація, яка свідчить про характеристику розшукуваної особи, її захоплення, вміння та навички. Важливим є огляд сучасних гаджетів, якими користувалася розшукувана особа (комп'ютерна техніка тощо). В них може міститися інформація про можливі контакти (номери телефонів, фото, адреси тощо), відомості про можливі акаунти соціальних мереж і відповідно можливі знайомства і контакти з іншими особами в інших населених пунктах, інших країнах. Важливим заходом є

огляд інформації, що міститься в комп'ютерах чи жорстких дисках, які вилучені під час проведення обшуку [5]. У ході огляду документів можливо встановлення наявності об'єктів нерухомості, що належать розшукуваній особі чи близьким особам на праві власності, що знаходяться в інших населених пунктах, наявність дозволів на володіння зброєю, наявність плавзасобів, транспортних засобів тощо.

Необхідну інформацію для організації розшуку осіб, що переховуються від досудового розслідування та суду, можливо також отримати у ході тимчасового доступу до речей і документів, особливості та порядок якого регламентовано главою 15 КПК України. Зазначене вище пов'язано з тим, що, зокрема, у операторів мобільного чи іншого зв'язку може знаходитися інформація стосовно ідентифікації окремих осіб (абонентів), відомості щодо отримання абонентами відповідних послуг (телефонні розмови, їх тривалість, вихідні чи вхідні телефонні розмови чи повідомлення; відправлення коротких повідомлень SMS, MMS; маршрутів передавання інформації; відомості про конкретних абонентів, які знаходилися в конкретному місті; відомості про місцезнаходження конкретного абонента в минулому тощо). В даному разі правоохоронні органи отримують інформацію стосовно активності абонентів в окремих місцях чи знаходження конкретного абонента, без розкриття змісту їх розмов та повідомлень. Така інформація використовується для подальшої організації та проведення негласних слідчих (розшукових) та інших дій, які спрямовані на встановлення конкретного місця знаходження особи за певним мобільним терміналом.

Особливості отримання доступу до інформації, якою володіють оператори мобільного зв'язку знайшли детальне викладення у публікаціях Сербінова О. С., Чернявського С. С., Фінагеева В. О., Тагієва С. та інших авторів [6–8]. Системи мобільного зв'язку, за своїм змістом і призначенням, зберігають інформацію про конкретного користувача послуг мобільного зв'язку та діяльність певного обладнання, яке використовується для надання послуг. Такі дані містяться у призначеному для користувачу устаткуванні (абонентській станції, абонентському пристрої; різноманітних файлах: текстових, звукових, фото-,

відео-, в операційних інформаційних системах і центрах комутації операторів мобільного зв'язку [8].

Важливим засобом отримання інформації про розшукувану особу та можливі місця її перебування є аналіз інформації, що містяться в різноманітних соціальних мережах, учасником яких є розшукувана особа. Такий аналіз в окремих випадках дозволяє встановити місцезнаходження розшукуваної особи, де вона сама може зазначити своє місце перебування чи у разі встановлення її місцезнаходження через геопозиціонування на мобільних телефонах тощо.

Заходи, які проводяться з метою встановлення місцезнаходження особи, що розшукується (окремі слідчі (розшукові), негласні слідчі (розшукові), процесуальні та організаційні дії) є складовою загального плану діяльності слідчих та оперативних підрозділів з розшуку осіб. У більшості випадків проведення вищезазначених заходів становить зміст тактичної операції «Розшук осіб, що переховуються». Це означає, що організація кожної дії є чітко спланованим і послідовним заходом. В окремих випадках інформація, яка отримана у ході здійснення допиту, обшуку, огляду документів дозволяє організувати проведення інших слідчих (розшукових) чи негласних слідчих (розшукових) дій чи інших заходів. Так проведення відповідних оперативно-розшукових заходів щодо контролю за поведінкою осіб, які були допитані з приводу особи, що розшукується чи проведеного у них в помешканні обшуку, дозволяє в окремих випадках визначити конкретне місцезнаходження такої особи. Особи, що приховують місцезнаходження розшукуваної особи після проведеного допиту, обшуку чи іншої слідчої (розшукової) дії намагаються довести відповідну інформацію до таких осіб за допомогою телефонних дзвінків, відправлення коротких SMS-повідомлень, повідомлень електронною поштою, відправлення поштових повідомлень («Укрпошта», «Нова пошта» тощо), повідомлень в соціальних мережах тощо.

У таких випадках можуть бути організовані та проведені негласні слідчі (розшукові) дії чи відповідні оперативно-розшукові заходи із встановлення місця знаходження розшукуваної особи та безпосереднього її затримання: 1) аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України); 2) накладення

арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК України), огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК України); 3) зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК України); 4) зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); 5) обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України); 6) установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК України); 7) спостереження за особою, річчю, місцем (ст. 269 КПК України); 8) аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України).

Варто відзначити, що відповідно до ч. 2 ст. 246 КПК України негласні слідчі (розшукові) дії проводяться у випадках, якщо відомості про злочин та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Негласні слідчі (розшукові) дії, передбачені статтями 260, 261, 262, 263, 264 (в частині дій, що проводяться на підставі ухвали слідчого судді), 267, 269, 279, 271, 272, 274 КПК України, проводяться виключно у кримінальних провадженнях щодо тяжких та особливо тяжких злочинів. Серед зазначених вище негласних слідчих (розшукових) дій обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи має, у тому числі, безпосереднє спрямування на виявлення осіб, які розшукуються (п.4 ч. 1 ст. 267 КПК України). Перераховані вище негласні слідчі (розшукові) дії вимагають від слідчого погодження з прокурором та дотримання встановленого порядку отримання дозволу слідчого судді тощо.

Отримання необхідної інформації необхідної для розшуку осіб, які переховуються від досудового розслідування та суду, не обмежується проведенням зазначених вище слідчих (розшукових), процесуальних та організаційних заходів. Залежно від наявної інформації змістом тактичної операції щодо розшуку осіб, які переховуються можуть бути інші заходи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Татаренко Г. В. Проблемні питання призначення обшуку згідно з новим Кримінальним процесуальним кодексом України [Електронний ресурс] / Г. В. Татаренко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – Луганськ, 2013. – № 26. – С. 63–72. – Режим доступу :

<http://dspace.snu.edu.ua:8080/jspui/bitstream/123456789/2545/1/%D0%A2%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf>.

2. Чаплинський К. О. Тактичні прийоми проведення обшуку / К. О. Чаплинський // Вісник Запорізького національного університету. Серія : Юридичні науки. – 2011. – № 2. – Ч. 2. – С. 208–214.

3. Драчова К. В. Тактика обшуку при розслідуванні розбоїв, учинених групою неповнолітніх / К. В. Драчова // Проблеми законності : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2007. – Вип. 91. – С. 150–156.

4. Садова Т. Особливості проведення обшуку та виїмки в контексті міжнародної концепції прав людини / Т. Садова // Підприємництво, господарство і право. – 2008. – № 10. – С. 158–161.

5. Осмотр компьютерных средств на месте происшествия : [метод. рек.] / отв. ред. В. С. Зеленецкий. – Х. : НИИ ИПП АПрНУ, 1999. – 10 с.

6. Чернявський С. С. Проблеми тимчасового доступу до інформації, яка знаходиться в операторів та провайдерів телекомунікацій / С. С. Чернявський, В. О. Фінагеев // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2013. – № 1. – С. 179–185.

7. Тагієв С. Тимчасовий доступ до інформації, яка знаходиться в операторів і провайдерів телекомунікацій, у кримінальному провадженні / С. Тагієв // Слово національної школи суддів України. – 2013. – № 2 (3). – С. 13–24.

8. Сербінов О. С. Окремі види інформації про абонента, яка знаходиться у користуванні операторів мобільного зв'язку та може бути отримана у ході проведення оперативно-розшукових заходів або слідчих дій / О. С. Сербінов // Адвокат. – 2009. – № 1. – С. 36–39.

ТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

УДК 343.72

Чернявський Сергій Сергійович – доктор юридичних наук, професор, проректор Національної академії внутрішніх справ;

Процюк Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ;

Хабчук Олександр Олегович – заступник начальника відділу СУ УМВС України в Житомирській області

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 209 КК УКРАЇНИ

Висвітлено проблемні питання вчинення злочинів у сфері господарської діяльності, зокрема відносно низки спірних положень законодавства, що використовуються під час кваліфікації діянь, передбачених ст. 209 КК України, яка передбачає відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Констатовано факти прорахунків законотворця під час визначення об'єктивної сторони такого складу злочину. З'ясовано дискусійні моменти кримінально-правової характеристики аналізованого складу злочину, а також запропоновано шляхи вдосконалення цієї кримінально-правової норми.

Ключові слова: кошти, здобуті злочинним шляхом; легалізація; фінансова операція; учинення правочину.

Освещены проблемные вопросы совершения преступлений в сфере хозяйственной деятельности, в частности, относительно ряда спорных положений законодательства, используемого при квалификации деяний, предусмотренных ст. 209 УК Украины, которая регулирует ответственность за легализацию (отмывание) доходов, полученных преступным путем. Констатированы факты просчетов законодателя при конструкции объективной стороны данного состава преступления. Определены дискуссионные моменты уголовно-правовой характеристики рассматриваемого состава преступления, а также предложены пути совершенствования данной уголовно-правовой нормы.

Ключевые слова: средства, добытые преступным путем; легализация; финансовая операция; совершение сделки.

The article is aimed at coverage of problematic issues in the Commission of crimes in the sphere of economic activity, namely the analysis of a number of controversial provisions of the legislation used the definition of offences under article 209 of the criminal code of Ukraine, which includes responsibility for legalization (laundering) of incomes obtained in a criminal way. Stated the facts of the failures of lawmakers in the design of the objective side of this crime. Defined the discussion points of the criminal-legal characteristics of the crime, and suggested ways of improvement of the criminal law. Note that before the scientists, law enforcement, and anyone interested in criminal law in the study of the disposition of this provision raises a number of questions, namely: what kind of financial transactions considered legally significant when qualifying actions provided for in article 209 of the criminal code? Receiving cash for the sale of criminally acquired property can be regarded as legalization? Can the use of funds obtained by criminal means, to be legalized only in economic activities? These and other issues arising in legal practice in the qualification of the criminal offence and were the subject of study in this work.

Keywords: proceeds from crime; legalization; financial transaction; the transaction.

Стаття 209 (Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом) перебуває в Розділі VII Особливої частини Кримінального кодексу (КК) України, має три частини, що містять заборонювальні норми та примітку (ст. 209 в редакції Закону України від 16 січня 2003 р. № 430-IV; із змінами, внесеними згідно із законами від 18 травня 2010 р. № 2258-VI, від 15 листопада 2011 р. № 4025-VI, від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII).

Основним безпосереднім об'єктом злочину визнаються суспільні відносини у сфері функціонування державної фінансової системи як гаранта недопущення залучення в економіку «брудних» коштів. Додатковим безпосереднім об'єктом є засади добросовісної конкуренції, нормальна господарська діяльність і відносини у сфері оподаткування.

Суспільна небезпечність злочину полягає в тому, що створення в тіньовому секторі економіки та подальше введення в легальну господарську та підприємницьку діяльність «брудних» коштів порушує наявний баланс в економіці, сприяє збільшенню інфляції, підриває засади добросовісної конкуренції, а також заподіює матеріальну шкоду бюджетам і державним цільовим фондам через ненадходження до них податкових унесків.

Зазначимо, що перед науковцями, правозастосовними органами та всіма, хто цікавиться кримінальним законодавством, при вивченні диспозиції цієї норми виникає низка питань, зокрема: які саме фінансові операції вважають юридично значущими під час кваліфікації дій, передбачених у ст. 209 КК України? Чи отримання готівки за збут злочинно набутого майна може бути розцінено як легалізація? Чи наявне використання коштів, здобутих злочинним шляхом, тільки в господарській діяльності? Ці та інші питання, що постають у правозастосовній практиці під час кваліфікації такого злочинного діяння, стали предметом вивчення в статті.

З метою відповіді на зазначені питання здійснено стислий юридичний аналіз такого злочинного діяння.

Злочини у сфері господарської діяльності досить детально висвітлено в наукових працях таких науковців, як: П. П. Андрушка, О. Ф. Бантишева, Л. В. Багрій-Шахматова, О. І. Бойка, Б. В. Волженкіна, В. М. Володька, О. О. Дудорова, О. О. Кашкарова, М. Й. Коржанського, М. А. Кочубея, Я. М. Кураш, П. С. Матишевського, П. П. Михайленка, М. І. Мельника,

А. А. Музики, В. О. Навроцького, О. М. Омельчука, О. В. Процюка, А. В. Савченка, М. І. Хавронюка, С. С. Чернявського, В. В. Чернея та інших провідних учених.

Ратифікувавши Конвенцію Ради Європи «Про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом та про фінансування тероризму» (дата набрання чинності для України – 1 червня 2011 р.), Україна зробила крок у боротьбі з тіньовими фінансово-господарськими операціями, що підривають засади добросовісної конкуренції між суб'єктами господарювання, завдають матеріальної шкоди бюджетам і державним цільовим фондам через ненадходження до них податкових внесків, а також здійснюють інший негативний вплив на економічне становище країни загалом.

У межах розвитку цих міжнародних зобов'язань законодавцем приймалися нормативно-правові акти, що регламентували правовий механізм протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також формували загальнодержавну аналітичну базу даних для надання правоохоронним органам України та іноземних держав можливості виявляти, перевіряти й розслідувати злочини, пов'язані з відмиванням коштів та іншими незаконними фінансовими операціями, зокрема: Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму» (нині втратив чинність); Закон України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення» від 14 жовтня 2014 р. № 1702-VII [1].

Крім того, не залишилися поза увагою питання щодо кваліфікації злочинів, пов'язаних із легалізацією (відмиванням) доходів, оскільки Верховний Суд України (ВСУ) прийняв Постанову «Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом» від 15 квітня 2005 р. № 5 [2].

Однак, незважаючи на наявність у національному законодавстві відповідних правових норм і роз'яснень до них, узагальнення наявного практичного досвіду кваліфікації фактів легалізації злочинно отриманого майна показує, що в

правоохоронних органів виникають труднощі, пов'язані, насамперед, із розумінням сутності цього злочину та його об'єктивної сторони.

Так, диспозицією ст. 209 КК України визначено, що легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, передбачає такі діяння:

1) учинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів;

2) учинення дій, спрямованих на приховання чи маскування:

- незаконного походження таких коштів або іншого майна;
- володіння ними;
- прав на такі кошти або майно;
- джерела їх походження;
- місцезнаходження;
- переміщення;
- зміну їх форми (перетворення);

3) набуття, володіння або використання таких коштів чи іншого майна.

Водночас у п. 2 Постанови Пленуму ВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5 зазначено, що кримінальна відповідальність, згідно з ч. 1 ст. 209 КК України, настає в разі вчинення хоча б однієї з вищезазначених дій, що передували легалізації (відмиванню) доходів.

Якщо з першим видом діяння (учинення фінансових операцій та правочину) усе більш-менш зрозуміло, то з переліченими в п. 2–3 виникають суперечності. У буквальному розумінні диспозиції під ознаки легалізації (відмивання) доходів будуть підпадати будь-які подальші дії з коштами, майном і прав на них, що отримані внаслідок предикатного злочинного діяння, оскільки навіть набуття прав або володіння ними вже само по собі є легалізацією. Здебільшого в такому розумінні правоохоронні органи сприймають легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, кваліфікуючи дії підозрюваних за ст. 209 КК України.

Наприклад, особа вчиняє крадіжку майна на загальну суму 60 тис. грн, після чого за підробленими документами здає їх до ломбарду – спеціалізованої кредитної установи, що видає короткострокові позики під заставу особистого майна

позичальника. Отже, злочинець учиняє фінансову операцію з суб'єктом первинного фінансового моніторингу, а також укладає правочин – договір позики, використовуючи при цьому підроблені документи, тим самим маскуючи джерело його походження. За таких обставин формально дії злочинця повинні додатково кваліфікуватися за ст. 209 КК України. Однак чи повинна розглядатися можливість отримання готівки за збут злочинного майна як легалізація (відмивання) доходів?

Подовжуючи аналіз ч. 1 ст. 209 КК України, слід зосередити увагу на тому, у якому сенсі потрібно розуміти поняття «переміщення». Якщо переміщення відбувається з одного банківського рахунку на інший, то питань не виникає, хоча в такому разі наявне здебільшого не переміщення, а вчинення все ж таки фінансової операції. Але як тоді бути з переміщенням грошей або майна, одержаного внаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню), з одного місця до іншого, зокрема до сейфу або схованки.

У такому разі розглянемо ще одну ситуацію: особа протягом тривалого часу здійснювала незаконну діяльність, пов'язану, наприклад, зі збутом вогнепальної зброї. Отримані кошти від злочинної діяльності зберігала у схованці, після чого вирішила перемістити до іншої схованки або сейфу. Якщо аналізувати констатцію складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України, то особа здійснювала володіння та приховування місцязнаходження грошових коштів, отриманих від учинення предикатного діяння, а також здійснювала їх переміщення. То чи наявна в такому разі легалізація?

При більш детальному аналізі змісту ст. 209 КК України виникає ще більше зауважень щодо її редакції в такій частині: «... вчинення дій, спрямованих на приховання чи маскування, незаконного походження таких коштів або іншого майна, володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їх походження, місцезнаходження, переміщення, міну їх форми (перетворення), а так само набуття, володіння або використання...» [3]. Так, згідно з п. 8 Постанови Пленуму ВСУ від 15 квітня 2005 р. № 5, під такими діями слід розуміти будь-які дії особи, за допомогою яких маскується чи приховується факт одержання таких коштів або іншого майна, що передував

легалізації (відмиванню) цих доходів, учинені як особою, котра одержала ці кошти або майно таким шляхом, так і будь-якою іншою особою. У наступному абзаці Постанови ВСУ наводить такі приклади: зміну правового статусу коштів або іншого майна шляхом підроблення документів, що засвідчують право власності; отримання фіктивних документів на придбання майна; учинення цивільно-правових угод (удавана купівля в комісійному магазині, ломбарді тощо); оформлення права власності на підставних осіб; укладення фіктивних угод про надання кредитів або різноманітних послуг – юридичних, аудиторських та ін. Водночас ВСУ роз'яснив, що під набуттям коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок учинення предикатного діяння, та володінням ними потрібно розуміти відповідно одержання їх у фактичне володіння або перебування їх у господарському віданні за недійсними правочинами [2].

Перше, на що необхідно звернути увагу, – те, що в законодавчо сформованій нормі вже наявний самостійний спосіб здійснення легалізації – як учинення правочину, хоч і незаконного або удаваного. Отже, із вищезазначеного випливає, що особа вчиняє незаконні дії з метою приховати доходи, одержані під час учинення предикату. Тобто, учиняючи ще один злочин та/або незаконну дію із доходами, отриманими злочинним шляхом, їх тим самим легалізують. У такому разі постає питання: чи буде вважатися вчинення незаконних дій «легалізацією» – надання законного правового статусу? Цікаво, що власне ВСУ зазначає, що в разі одержання таких коштів чи майна або володіння ними надано правомірною вигляду і тим самим – «нібито легального статусу їм самим». Чи відбудеться в разі «нібито» набуття правомірною та законного статусу доходів, одержаних злочинним шляхом?

У науково-практичному коментарі до КК України за редакцією М. І. Мельника, М. І. Хавронюка (2010 р.) зазначено, що використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації доходів, – це вилучення в тій чи іншій формі корисних властивостей такого майна для задоволення потреб власника або інших осіб. Відповідне майно може використовуватися для здійснення будь-якої легальної, у тому числі підприємницької та іншої господарської діяльності. Ідеться,

наприклад, про внесення коштів як внеску до статутного фонду підприємства, створення фіктивних господарюючих суб'єктів або придбання підприємств-банкрутів, коли злочинні кошти видаються за їх легальний прибуток, купівлю підприємств із великими обсягами готівкових надходжень, де складно встановити фактичний обсяг проданих товарів, наданих послуг, виконаних робіт (роздрібна торгівля, сфера обслуговування, громадське харчування, гральні й розважальні заклади тощо) [4]. Але чи є такий підхід є дещо звуженим? Звісно, одним із проявів легалізації є використання зазначеного майна в господарській діяльності. Проте диспозиція ст. 209 КК України викладена у формі «... а так само набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних унаслідок учинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів», тобто не міститься жодного посилання на те, що використання має бути саме в господарській діяльності.

Колегія суддів судової палати в кримінальних справах ВСУ у своїй ухвалі від 17 березня 2005 р. роз'яснила, що використання коштів, здобутих злочинним шляхом, для задоволення особистих потреб, у тому числі для сплати комунальних послуг, придбання техніки та інших побутових речей, само по собі не утворює складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України. Більше того, у п. 17 вичеззначеної Постанови Пленуму надані роз'яснення судам, згідно з якими при розмежуванні злочинів, відповідальність за які передбачена ст. 198 КК України (Придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом) головним критерієм розмежування є мета. Згідно зі ст. 209 КК України, метою вчинення дій із коштами або іншим майном є надання їх походженню легального статусу, а для дій, передбачених ст. 198 КК України, не вимагається надання майну такого статусу. Водночас, згідно з диспозицією ст. 209 КК України, мета не є обов'язковою складовою суб'єктивної сторони складу злочину. Достатньо тільки прямого умислу на вчинення, наприклад, набуття, володіння та використання коштів або іншого майна, одержаними внаслідок вчинення предикату, оскільки по аналогії з іншими статтями, наприклад мета збуту, обов'язково вказана, зокрема це стосується випадків збуту заборонених речовин та предметів. Незважаючи на ухвалу колегії ВСУ, відсутність законодавчо закріпленої мети

в диспозиції статті на зразок «... учинені з метою надання їх походженню легального статусу», хоч суттєво й не впливатиме на застосування цієї статті, однак, вочевидь, і не сприятиме її правильному розумінню та, відповідно, однаковому застосуванню.

З метою підтвердження позиції ВСУ розглянемо приклад, наведений у юридичній літературі та сайтах мережі Інтернет щодо помилкової кваліфікації за ст. 209 КК України. Так, згідно з вироком суду К. визнано винною в тому, що вона, працюючи контролером – касиром Кельменецького відділення № 6796 ВАТ «Державний ощадний банк України» і будучи службовою та матеріально відповідальною особою, з метою заволодіння коштами банку та його вкладників, зловживаючи своїм службовим становищем, на підставі складених нею завідомо неправдивих документів із травня до жовтня 2007 р. здійснила списання коштів із пенсійних рахунків громадян Ж. та К., які тривалий період часу не з'являлись у відділення, та зараховувала їх на рахунки своєї матері К. і свого знайомого Р. У подальшому кошти в сумі 19 тис. 500 грн засуджена отримала готівкою через касу за місцем своєї роботи на підставі доручення від імені своєї матері К., термін дії якого закінчився, та заяв від імені Р. і привласнила їх. У касаційному поданні з посиланням у ньому на те, що суд необгрунтовано визнав засуджену винною у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 209 КК України, порушене питання про скасування вироку в цій частині та закриття справи на підставі п. 1 ч. 2 ст. 6 КПК України і залишення в решті вироку без зміни. Заслухавши доповідача, прокурора, який підтримав подання, перевіривши матеріали справи й обговоривши доводи касаційного подання, колегія суддів уважає, що воно підлягає задоволенню з наступних підстав. Як видно з матеріалів справи, висновки суду про винність К. у вчиненні нею повторного заволодіння шляхом зловживання своїм службовим становищем чужим майном і службового підроблення відповідають фактичним обставинам справи та підтверджені викладеними у вироку доказами. Дії засудженої за ч. 3 ст. 191 та ч. 1 ст. 366 КК України кваліфіковано правильно.

Водночас суд дійшов помилкового висновку про винність К. у легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки у вироку відсутні дані про вчинення засудженою в подальшому з

отриманими злочинним шляхом коштами будь-яких інших дій, спрямованих на їх легалізацію. У вчиненні таких конкретних дій вона не обвинувачувалася й органами досудового слідства. Зогляду на зазначене, вирок щодо К. у частині її засудження за ч. 2 ст. 209 КК України необхідно скасувати, а справу на підставі п. 2 ч. 1 ст. 6 КПК України закрити за відсутністю в її діянні складу злочину, а не за відсутністю його події.

Аналізуючи таку ситуацію, слід зауважити, що склад злочину, передбачений у ч. 3 ст. 191 КК України (Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем), у діях К. був завершений після зарахування грошових коштів на рахунки її матері та громадянина Р., оскільки вже тоді К. мала реальну можливість розпоряджатися ними, зокрема перевести на інший рахунок, або, як зазначено у вирокі, здійснити зняття готівки. Однак через невідале конструювання складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України, подальші її дії К. щодо розпорядження коштами були розцінені як зміна їх форми (перетворення з безготівкових та готівку), набуття та володіння ними.

Тим більше, що це може викликати зловживання правом збоку правоохоронних органів у типових випадках, коли підозрюваний пояснює, що розпорядився викраденим на власний розсуд, оскільки санкція навіть частини першої ст. 209 КК України передбачає позбавлення волі на строк до шести років, що свідчить про тяжкість злочину. За таких обставин, кваліфікуючи дії особи навіть за ч. 1 за ст. 209 та предикатним діянням, слідство уповноважене клопотати перед судом про обрання більш суворого запобіжного заходу, покладенню на підозрюваного додаткових обов'язків, та у застосування інших заходів, що обмежують права та свободи особи.

Свою точку зору з цієї проблематики в дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук «Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом (проблеми кримінально-правової кваліфікації)» висловлює А. С. Беніцький, зазначаючи, що при вчиненні будь-якого з діянь, що становлять склад легалізації (відмивання) грошових коштів або іншого майна, такому майну надається видимість легально придбаного незалежно від того, хотів цього винний чи ні. Тому необов'язково, щоб особа при

відмиванні злочинних доходів ставила перед собою спеціальну мету. Надання правомірного вигляду володінню, використанню або розпоряджанню коштами або іншим майном, одержаними унаслідок учинення предикатного діяння, – це фактична сторона цивільно-правової угоди або інших дій, спрямованих на використання таких коштів або іншого майна в легальній господарській діяльності.

На думку А. С. Беніцького, кримінально-правову норму, яка повинна передбачати відповідальність за відмивання злочинних доходів, необхідно вкласти в такий редакції: учинення фінансової операції чи правочину з майном, завідомо одержаним злочинним шляхом, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також використання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, у фінансовій, банківській або іншій господарській діяльності або цивільно-правовому обороті.

Але важко погодитись із таким підходом через низку причин. По-перше, використання майна, завідомо здобутого злочинним шляхом, у фінансовій, банківській сферах уже передбачає форму прояву легалізації у вигляді вчинення фінансових операцій. По-друге, використання майна здобутого злочинним шляхом, у цивільно-правовому обороті обов'язково пов'язане з учиненням із ними правочину, оскільки згідно зі ст. 202 Цивільного Кодексу України, під ним слід розуміти дію особи, спрямовану на набуття, зміну або припинення цивільних прав та обов'язків.

З метою уникнення повторюваності та дублювання проявів форм об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 209 КК України, пропонуємо таку редакцію зазначеної статті: «Учинення фінансової операції чи правочину з коштами, майном або правами на них (... чи документами, які підтверджують права на них), завідомо одержаними злочинним шляхом, що передувало легалізації (відмиванню), з метою надання їм легального статусу».

Крім того, примітку до такої статі слід доповнити абзацом другим пункту першого: «Не утворюють легалізації (відмивання) самі по собі дії, направлені на проведення фінансових операції з використанням банківських та касових рахунків суб'єктів господарської діяльності, щодо конвертації грошових коштів у готівку, як способу розпорядження ними, при вчиненні злочинів

проти власності та ухиленні від сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів» (... або злочинів, передбачених ст. 191, 212, 212-1 КК України).

Отже, зважаючи на вищезазначене, маємо зазначити, що диспозиція ст. 209 КК України має бути ґрунтовно проаналізована та набути запропонованих змін, зважаючи на економіко-правові наслідки й передумови вчинення такого злочинного діяння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення [Електронний ресурс]: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1702-VII. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.

2. Про практику застосування судами законодавства про кримінальну відповідальність за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом [Електронний ресурс]: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 15 квіт. 2005 р. № 5. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-05>.

3. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. – Режим доступу :

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page6>.

4. Мельник М. І. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України [Електронний ресурс] / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк. – К., 2010. – Режим доступу :

<http://all-books.biz/ugolovnoe-pravo-uchebnik/stattya-209-legalizatsiya-vidmivannya-dohodiv.html>.

УДК 343.988:343.95

Джу́жа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;
Джу́жа Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Розглянуто віктимологічні засади психопрофілактики, значення створення антивіктимогенних «зон», поняття девіктимізації та віктимологічних методик (моделей) запобігання окремим видам злочинів.

Ключові слова: психопрофілактика; антивіктимогенні «зони»; девіктимізація; ресоціалізація; соціальна установка; віктимологічні методики (моделі) запобігання окремим видам злочинів.

Рассмотрены виктимологические основы психопрофилактики, значение создания антивиктимогенных «зон», понятие девиктимизации и виктимологических методик (моделей) предупреждения отдельных видов преступлений.

Ключевые слова: психопрофилактика; антивиктимогенные «зоны»; девиктимизация; ресоциализация; социальная установка; виктимологические методики (модели) предотвращения отдельных видов преступлений.

In the paper the principles victimological psychoprophylaxis, value creation antyviktytohennyh «zones» concept deviktyimizatsiyi and victimological methods (models) to prevent certain types of crimes.

The article deals with victimological psychological principles of crime prevention.

The basis of the social environment are an idea that affects the social factors and can prevent undesirable behavior of individuals.

The impact can be directed towards society in general as well as on social group, the family, the individual. Within this approach are possible attempts to create a so-called «zones» inconsistent with the victim behavior.

The action psyhprofilaktychnoyi work most actively manifested during the impact on the determinants of victim behavior in the early stages of problems in victims of criminal assault.

According with the specific of victim behavior psycho preventive distinguish levels work victimization of citizens:

organization of impact on different social levels, in different family relationships;

age, sex, social status;

to whom impact directed;

group impact;

minimization of the negative consequences (positivism informational);

maximal activity of the person;

an active life position;

personal responsibility and interest in a positive result;

planning and prediction of future without evidence of victim behavior and its consequences;

comprehensiveness of measures of victimological prevention and safety measures.

The ultimate goal of this work is psycho preventive reduce of the risk to become a potential victim, prevention of recurrent victimization complete with resocialization of victims of crimes and restoring social justice.

The concept of «social-psychological type of victim» should be considered in two dimensions:

1) can be applied to some person and to the particular person that meets the typical combination of specially-individual psychological signs, qualities, features characteristics;

2) can represent a model, based on a typical personal characteristics that appeared in the particular circumstances and also in the form of «standard» – typical behavior of a person.

Socio-psychological typology considered on two levels:

1) a set of specific types and subtypes of personality;

2) a scheme, a system built on chosen principles.

So arises a necessity to develop a methodology of preventing certain kinds of crimes using combination of victimological factors (classification and typology of the victims according to the offenses by which they were affected).

Keywords: psychoprophylaxis; antyvikty mohenni «zone»; deviktyimizatsiya; resocialization; social setting; victimological methods (models) to prevent certain types of crimes.

Психопрофілактична робота може входити в комплекс заходів віктимологічного запобігання злочинності всіх рівнів. Вона найефективніша у формі впливу на детермінанти віктимної поведінки на ранніх етапах появи проблем у жертв злочинного посягання.

У спеціальній літературі [1] виділяється декілька форм здійснення психопрофілактичної роботи, що мають віктимологічне значення.

Організація соціального середовища – в її основі лежать уявлення про те, що впливає на соціальні чинники і може запобігти небажаній поведінці особи. Вплив може бути спрямований на суспільство в цілому, а також на соціальну групу, сім'ю, конкретну особистість. У рамках даного підходу можливі спроби створення антивіктимогенних «зон» несумісних з віктимною поведінкою.

Інформування громади – найбільш розвинутий напрям профілактичної роботи у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури чи відео- і телефільмів.

Перспективному розвитку даного підходу може сприяти виняток від переважання залякувального впливу інформації за статтю, віком, соціально-економічними характеристиками.

Активне навчання соціально значущим навичкам – важлива форма психопрофілактичної роботи по девіктимізації соціального середовища. А це і альтернативні форми активності, інтелектуальне спілкування (творчість, мистецтво); діяльність

(професійна, благодійна, духовно-релігійна); випробування себе (подорожі, походи); пізнання (культурне дозвілля, відвідування музеїв, виставок, концертів і т. п.). Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про замісні ефекти девіантної поведінки.

Організація здорового способу життя – викарбовується з уявлення про особисту відповідальність за своє здоров'я, гармонію зі своїм організмом і з навколишнім світом, уміння людини досягати оптимального стану й успішно протистояти несприятливим факторам середовища і особистісним негараздам.

Активізація внутрішніх ресурсів, тобто особистісне зростання, творче самовираження, участь в групах спілкування і самоорганізація – усе це активізує ресурси, які в свою чергу забезпечують безпеку особи, її стійкість до віктимізації. Мінімізація негативних наслідків віктимної поведінки – спрямована на запобігання рецидиву або його негативним наслідкам.

У відповідності зі специфікою віктимної поведінки можна виділити і ряд рівнів психопрофілактичної роботи з віктимними громадянами, це:

- організація впливу на різних рівнях соціального простору, у сім'ї, у побуті особистості – рівень сімейно-побутовий;

- врахування вікових, статевих та соціальних характеристик;

- адресність впливу;

- пріоритет групових фірм роботи – широта охоплення;

- мінімізація негативних наслідків – інформаційний позитивізм;

- максимальна активність особистості;

- активна життєва позиція;

- особиста відповідальність і зацікавленість у позитивному результаті діяння;

- планування та прогнозування майбутнього без віктимної поведінки та її наслідків;

- комплексність заходів віктимологічної профілактики та заходів віктимологічної безпеки.

Метою психопрофілактичної роботи віктимологічної поведінки є девіктимізація, тобто зниження віктимності потенційних жертв, запобігання рецидивної віктимізації, повноцінна ресоціалізація потерпілих від злочинів та відновлення

соціальної справедливості. Звідси, спеціально-психологічний девіктимізуючий вплив може носити характер правових санкцій [2], педагогічного впливу [3], медичного втручання, соціальної підтримки та психологічної допомоги. У силу складного характеру поведінкових порушень при віктимізації їх попередження і подолання вимагає добре організованої системи спеціальних дій [1].

Специфіка потерпілого від злочину як соціально-психологічного типу полягає в тому, що він є носієм внутрішніх психологічних причин віктимної поведінки, які за певних зовнішніх обставин можуть реалізуватися в такій поведінці на основі як негативних, так і позитивних мотивів. Тому, оцінюючи особистість того чи іншого потерпілого, необхідно визначити, яка установка йому притаманна. Іншими словами соціальна установка – це система соціальної орієнтації, яку людина для себе приймає. А. М. Яковлев розуміє під установкою здатність діяти певним чином або виборче встановлення зв'язків [4].

Виявлення стійко повторюваних «стандартних» способів поведінки, рівнозначне виявленню соціально-психологічних типів особистості. У цьому сенсі важливим у виробленні типології потерпілих є характер їхньої поведінки.

Таким чином, саме поняття «соціально-психологічний тип потерпілого» слід розглядати у двох аспектах:

1) воно може ставитися до людини, конкретної особистості, що відповідає певному типовому поєднанню індивідуальних спеціально-психологічних властивостей, якостей, рис, характеристик;

2) воно може означати модель, побудовану на підсумовуванні типового в особистісних характеристиках, що проявили себе в конкретних обставинах, причому у формі «стандартного» – типової поведінки. Існують типи потерпілих, для яких характерними є не тільки поведінка, а й інші особистісні параметри, наприклад, посада, громадський або сімейний стан та ін.

Типологія особистості взагалі, і потерпілих від злочинів зокрема, може бути сконструйована лише на фактичному матеріалі. У цьому плані кожен блок типології, тобто кожен соціально-психологічний тип особистості є витяг з існуючого, які втілюються в різних за своїм характером типах поведінки (віктимної) в умовах певних типових, специфічних ситуаціях.

Можна стверджувати, що для деяких злочинів типові негативні за своїми якостями і поведінкою типи потерпілих, для інших – позитивні [6], хоча, звичайно, в більшості випадків серед потерпілих від того чи іншого злочину ми виявляємо схожі ознаки.

Виходячи з цього ми розглядаємо соціально-психологічну типологію потерпілих у двох площинах:

1) як сукупність конкретних типів і підтипів особистості з точки зору того, що кожен з них представляє;

2) як певну схему, систему їх вибудовування за обраним принципом.

Звідси випливає необхідність, ґрунтуючись на класифікації і типології потерпілих залежно від злочинів, від яких вони постраждали, розробляти віктимологічні методики (моделі) запобігання окремим видам злочинам з використанням віктимологічних факторів [7; 8; 9].

Створення таких методик має ґрунтуватися на аналізі факторів, що детермінують можливо більше число злочинів однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуації, поведінки злочинців, потерпілих та інших складових механізму злочину.

Організаційно-тактична частина методики повинна містити докладний опис та перерахування, із зазначенням послідовності всіх дій, здійснених працівниками міліції з метою запобігання або припинення злочину, у тому числі застосування спеціальних технічних засобів, наявних в їх розпорядженні. Найбільш детально повинні бути відпрацьовані варіанти забезпечення безпеки у випадках, коли можливе заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян.

Підготовка таких методик розробляється для найактуальніших різновидів злочинної поведінки: з організації запобігання насильницьких злочинів на побутовому ґрунті, статевих злочинів, майнових злочинів (шахрайства, крадіжок, грабежів, розбоїв), дорожньо-транспортних злочинів та злочинів, учинених з необережності, а також злочинів проти здоров'я, що не носять насильницького характеру (кримінальний аборт, зараження венеричним захворюванням, СНІД) та ін.

Ці методики мають містити рекомендації щодо використання поряд з гласними і негласними методами роботи, в

необхідній мірі зорієнтованих як на можливого заподіювача шкоди, так і на можливу його жертву.

Важливу роль тут відіграє:

1. Віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації – здійснення віктимологічного моніторингу кримінальної ситуації – задача правоохоронних органів і проблема, яка стала державною. Організація віктимологічного моніторингу сучасної кримінальної ситуації потребує поглибленого аналізу не лише кримінологічної ситуації, а й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного злочину і злочинності в цілому. Звідси, віктимологічний моніторинг – це спеціально-організований систематичний нагляд за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності і віктимологічного прогнозування кримінальної ситуації.

2. Моделювання детермінації індивідуальної віктимності:

– центральним елементом механізму вчинення злочину як з боку злочинця, так і з боку жертви, виступає мотивація індивідуальної віктимної поведінки;

– віктимологічна ситуація, яка сприяє віктимності і віктимізації.

Центральною ланкою в системі організації віктимологічної профілактики її психопрофілактичного напрямку повинні стати інститути громадянського суспільства. А це громадські та релігійні організації, органи місцевого самоврядування, які покликані:

– надавати моральну і матеріальну допомогу і підтримку жертвам злочину;

– в межах своєї компетенції здійснювати заходи щодо захисту, соціальної реабілітації та ресоціалізації жертви злочину;

– розробляти навчальні програми прикладної віктимології (в першу чергу для школярів та молоді);

– готувати інформацію віктимологічного характеру для широкого висвітлення в засобах масової інформації;

– здійснювати діяльність із захисту і представництва в органах влади, правосуддя [10] та правоохоронних органах інтересів жертв злочинів;

– проводити активну роботу з пропаганди девіктимізуючих факторів.

Політика девіктимізації населення [11] повинна супроводжуватися спеціалізацією і конкретизацією віктимологічної профілактики, орієнтованої на різні соціальні верстви, етнічні та територіальні групи населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эскимо, 2006. – 286 с.
2. Кримінологічна віктимологія : [навч. посіб.] / Моїсеєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
3. Алемаскин Н. А. Психолого-педагогические проблемы предупреждения правонарушений несовершеннолетних / Н. А. Алемаскин // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних. – Воронеж, 1982. – С. 94–95.
4. Яковлев В. М. Некоторые теоретические вопросы общей методики изучения личности преступника / В. М. Яковлев // Проблемы искоренения преступности. – М., 1968. – С. 85.
5. Башкирский А. И. Психология личности преступника / А. И. Башкирский. – Челябинск, 1998. – 280 с.
6. Христенко В. Е. Психология жертвы / В. Е. Христенко. – Х. : Консум, 2001. – 255 с.
7. Варчук Т. В. Виктимология : [учеб. пособие] / Т. В. Варчук, К. В. Вишнивецкий ; [под ред. С. Я. Лебедева]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. – 191 с.
8. Мусеилов А. Г. Частные методики предотвращения преступлений (вопросы теории) : [моногр.] / А. Г. Мусеилов. – Воронеж, 2003. – 116 с.
9. Юрченко О. Щодо питань віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх / О. Юрченко // Вісник Академії правових наук. – Х., 2006. – № 3. – С. 214–219.
10. Navies P., Francis P., Jupp V. Victimization : Theory, Research and Policy. – № 1. – 2003. – P. 97.
11. Sgarzi I., Mc Deviltt J. Victimology : a study of victims and their roles / I. Sgarzi, J. Mc Deviltt. – New jersey, 2003. – P. 371–374.

УДК 354.31:351.74

Авакян Тігран Ашотович –
кандидат політичних наук,
здобувач Національної академії
внутрішніх справ

НАРИСИ ТА ДИСКУСІЇ ЩОДО РОЗУМІННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Сформульовано загальну конструкцію доктринального бачення державної політики у сфері внутрішніх справ. Виокремлено зовнішній та внутрішній аспекти її реалізації різними соціальними суб'єктами, зокрема правоохоронними органами.

Ключові слова: політика; державна політика; правоохоронні органи; метод діяльності.

Сформулирована общая конструкция доктринального видения государственной политики в сфере внутренних дел. Выделены внешний и внутренний аспекты ее реализации различными социальными субъектами, в частности, правоохранительными органами.

Ключевые слова: политика; государственная политика; правоохранительные органы; метод деятельности.

In the article examines the objective and subjective factors that contribute to the implementation of state policy in Ukraine. Special attention is focused on the European integration processes on the implementation of a new standards of state policy in the sphere of internal affairs. Also focuses on the need to introduce new approaches to the formation of the professional level of future police officers.

Due the scientific study the question about the doctrinal understanding of the term politics, public policy and authority raises up, because they are an interactive elements to each other. Also the definition of public policy is given and focused on the fact that its implementation depends on a combination of various means and methods.

According on the analysis of general theoretical positions on public policy, the author presents the scientific view regarding about the details of the implementation of the state policy in the sphere of internal affairs. In particular, this legal phenomenon is considered from the position of subject content and methodological basis that conducive to the achieving aims.

An author proves the scientific view that due to the totality of action's methods can be reveal the function, structure, organizational background, regulatory base and prospects of development of public policy. However, they are not completely identical to the state policy in the field of internal affairs, because the latter is only a part of major. It should be noted that in the various national legislation systems in the issue of social relations volume that enter to the scope of internal affairs regulation are different, that making it difficult to understanding of the theoretical and methodological nature of this phenomenon.

Separately, the author explores the structural elements of the state policy of the internal affairs of Ukraine. So, in the article noted that the main regulatory background in the consideration of this issue is the project of the law of Ukraine "On organs of internal affairs", in which is given the definition of "internal affairs", outlined their main objectives - the protection of the rights and freedoms of humans and citizen. It is indicated that the main subject of implementation of state policy the field of internal affairs is the Ministry of Internal Affairs of Ukraine with the relevant terms of reference. In this case, in the draft law also is focused special attention on such subjects as militia (police) and the National Guard because they embody the state policy in such forms as: protection, security, counteraction and prevention. Particular attention is paid to the fact that the subjects of state policy can only be represented by the executive authorities and military units.

Separately noted that the implementation of referred state policy of internal affairs is impossible without such features as principles which are: supremacy of law, legality, ensuring the observance of rights and freedoms of human and citizen, transparency, responsibility.

According to the results of such scientific research in the end of the article were made an appropriate conclusions.

Keywords: policy; public policy; law enforcement authorities; method of activity.

Актуальність питань, пов'язаних із реалізацією державної політики у сфері внутрішніх справ обумовлюється декількома факторами, що мають об'єктивне та суб'єктивне походження. Зокрема, одним із вагомих факторів є здійснення реформаторських перетворень у системі органів внутрішніх справ з метою досягнення нових якісних показників прозорості та відповідальності органів державної влади у відносинах із представниками суспільства. Іншим фактором є обрання Україною стратегічного курсу на європейську інтеграцію, що вимагає реалізації радикальних заходів у напрямку наближення до стандартів політичного та економічного життя в середині країни, подолання кризових явищ, реальне зниження рівня корупції тощо. У зв'язку з цим все гостріше звучать питання удосконалення сфери внутрішніх справ, здійснення ефективної державної політики, посилення гарантій у системі правового регулювання.

Водночас, розширення Європейського Союзу за рахунок країн Центральної та Східної Європи висунули перед національними урядами завдання реформування поліції (міліції) в професійний деполітизований і ефективний інститут, заснований на принципах верховенства права, ринкової економіки і толерантності. Як результат, перелік завдань для органів внутрішніх справ цих країн було розширено цілим рядом дуже важливих та актуальних завдань, серед яких: · встановлення ефективного громадського контролю; демократична та ефективна система підзвітності суспільству; партнерські відносини із населенням в рамках моделі «community policing»; професіоналізм персоналу, скорочення його чисельності, вироблення професійної етики; підвищення рівня диверсифікованості персоналу для кращого відображення етнічної та гендерної структури населення [3].

У зв'язку з цим, метою статті визначено характеристику існуючих методологічних підходів до розуміння державної політики у сфері внутрішніх справ.

Для досягнення мети у статті вирішуються такі завдання: висвітлити зміст категорій «політика», «державна політика», на

підставі чого здійснити доктринальне тлумачення поняття державної політики у сфері внутрішніх з справ, обґрунтувати доцільність використання методу діяльності та запропонувати відповідне авторське визначення.

Найбільш ефективними методами вирішення пізнавальних завдань визначено метод герменевтики, використання якого сприятиме пізнанню істинного змісту доктринальних та нормативних текстів, метод порівняння для співставлення широкого та вузького розуміння зазначених вище категорій, метод діяльності та спеціально-юридичний, застосування яких дозволить сконструювати авторське визначення поняття державної політики у сфері внутрішніх справ.

Аналізуючи державну політику у сфері внутрішніх справ хотілося б, насамперед, зазначити, що політика в політологічній та юридичній науці сьогодення визначається як система цілей та відповідних засобів їх досягнення тієї чи іншої держави у сфері внутрішнього і зовнішнього життя [5, с. 629]. Інколи стверджують, що політика – це діяльність суспільних класів, партій і угруповань, спрямована на захоплення, збереження і використання влади (державної) в своїх класових інтересах; методи і засоби, за допомогою яких ці завдання і цілі досягаються [6, с. 581–582].

Або ж, що політика (politics) – це сфера діяльності уряду, пов'язана із використанням державної влади [1, с. 207]. Виходячи з цього можна стверджувати що «чистої політики», не пов'язаної з іншими сферами життєдіяльності людей не буває. Політика охоплює економіку, власне політику, право, соціальну, ідеологічну та інші сфери. Політика здійснюється з приводу і для досягнення влади. Влада – це авторитетна сила, вольове відношення між людьми, у якому ті, що мають владу визначають, використовуючи різні засоби і методи, програму поведінки підвладних осіб [4, с. 41–42]. Іншими словами, це реальна можливість здійснення своєї волі у соціальному житті суспільства, нав'язування її іншим людям, використовуючи при цьому різні засоби і методи, включаючи і примус.

Виходячи із викладеного, можна стверджувати, що державна політика – відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність органів державної влади з метою визначення програми поведінки підвладних осіб, яка

здійснюється шляхом використання різних засобів і методів для досягнення певних суспільно значущих цілей. Безперечною є теза про те, що державна політика реалізується, за допомогою різних засобів, форм, методів і процедур, але одне із важливих місць серед названих елементів посідає законодавство країни.

Зазначені положення надають можливість сформулювати загальну конструкцію доктринального бачення державної політики у сфері внутрішніх справ. При цьому потрібно розрізняти: по-перше, державну політику, що здійснюється органами внутрішніх справ по відношенню до інших соціальних суб'єктів, так званий зовнішній аспект державної політики у сфері внутрішніх справ і, по-друге, державну політику, що здійснюється іншими соціальними суб'єктами по відношенню до органів внутрішніх справ, так званий внутрішній аспект державної політики у сфері внутрішніх справ.

Одним із провідних методів, що дозволяє розкрити послідовно зміст поняття зазначеного вище терміну, є метод діяльності, завдяки якому уявляється можливим охарактеризувати державну політику не як застигле, догматичне явище або набір лише законодавчо сформульованих положень, а як певний живий організм, що функціонує, змінюється, приводиться в дію завдяки людській діяльності, результати якої характеризують державну політику з позицій її соціальної значущості для суспільства.

Завдяки застосуванню методу діяльності та у контексті досліджуваних завдань стало можливим пов'язати цілий ряд явищ із метою та конкретними завданнями людської діяльності, обґрунтувати за допомогою мети обрані форми та засоби діяльності. Людська діяльність у всіх її багатогранних формах прояву виступає, таким чином, пояснюючим фактором для багатьох соціально-економічних, політичних та правових процесів, що відбуваються у сфері внутрішніх справ.

Разом з методом діяльності успішно можуть бути використані й інші пізнавальні засоби, що дозволяють розширити наші знання у напрямку розуміння функцій державної політики, її структури, організаційної основи, нормативної бази, перспектив змістовного удосконалення тощо. Отже, такі методи як аналізу, синтезу, структурно-функціональний, прогностичний, герменевтичний також можуть стати при нагоді ефективними

засобами пізнання, залежно від специфіки пізнавальних завдань та інтересів. Акцентування уваги на тому чи іншому методі при формуванні загального теоретичного поняття державної політики у сфері внутрішніх справ призведе до різних результатів у розумінні сутності явища. В одному випадку – це може бути сукупність ідей, положень, висновків, настанов, сукупність програм, які треба реалізовувати, а в іншому під зазначеним явищем можна буде розуміти діяльність органів влади, спрямовану на реалізацію функцій державних інституцій тощо.

Виходячи із зазначеного, пропонується виходити із загального поняття державної політики взагалі, яке у теоретичному правознавстві значною мірою відпрацьовано, а також із того, що звертаючись до сфери внутрішніх справ, визначаючи її межі, специфіку її правового регулювання, структурні рівні, галузі державного впливу тощо, ми таким чином здійснюємо специфікацію цього поняття, розширюючи його змістовність лише в даному напрямі. Отже, державна політика у сфері внутрішніх справ – це лише частина державної політики взагалі, виокремлення якої здійснюється за критерієм сфери суспільного життя або сфери здійснення державної влади, що є більш правильним.

У національних системах законодавства сучасних країн немає єдиного підходу до розуміння обсягів тих відносин, що можуть бути віднесені до сфери внутрішніх справ. Внутрішні справи як певна сфера державно-владної компетенції відрізняються за своїм обсягом у залежності від історичних, культурних факторів, традицій, що склалися у розумінні соціальної ролі державної влади. Це у свою чергу впливає на розуміння змісту, обсягів та спрямованості державної політики взагалі та політики у сфері внутрішніх справ, зокрема, але не на стільки, щоб відхилитися від розуміння її сутності.

Характеризуючи поняття державної політики у сфері внутрішніх справ, необхідно врахувати, що це явище є похідним від загального, а значить відтворює у собі його основні властивості, про які говорилося вище – цілеспрямованість, стабільність, організованість, визначеність. Крім того, у його характеристиці необхідно також дотримуватися позиції широкого або вузького розуміння, що у подальшому суттєво впливає, як на

вибір методології пізнання, так і на розуміння обсягів зазначеного поняття, визначення його структури.

Для сучасного розуміння та аналізу державної політики у сфері внутрішніх справ доцільно скористатися проектом закону України «Про органи внутрішніх справ», в якому окреслюється межі повноважень МВС України. Зокрема, у законопроекті зазначено, що внутрішні справи – це суспільні відносини, пов'язані із захистом прав і свобод людини та громадянина, власності, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань, боротьбою із злочинністю, охороною громадського порядку, забезпеченням громадської безпеки та безпеки дорожнього руху, а також у сферах захисту державного кордону та охорони суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні, цивільного захисту та міграції (імміграції та еміграції) [2].

Зазначений перелік є вичерпним та розширеному тлумаченню не підлягає, враховуюче те, що органам державної влади дозволено лише те, що конкретно зазначено в законі. Проте визначений вище перелік суспільних відносин є доволі об'ємним, враховуючи те, що захист прав і свобод людини не можна наперед окреслити певною сферою, визначити конкретні межі, тому що свобода характеризується невизначеністю меж її реалізації. Ознакою свободи є те, що людина сама собі обирає напрям її реалізації, міру, зобов'язану сторону та засоби реалізації. Отже відносини, які пов'язуються із захистом прав та свобод людини і громадянина, пронизують різні сфери суспільного життя – економіку, політику, бізнес, освіту, відпочинок, транспорт, природні ресурси тощо. Всі вони підпадають під категорію відносин, що складають поняття внутрішніх справ, а значить є тією соціальною сферою, в якій реалізується особливий вид державної політики.

Привертає увагу також термінологічне наповнення нормативного тексту, а особливо відхід від правоохоронної термінології, хоча з частковим її застосуванням. Так, наприклад, Міністерство внутрішніх справ України представлено як головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та контроль за реалізацією державної політики у сфері внутрішніх справ. Основними формами

здійснення державної політики визначено форми захисту, охорони, протидії та профілактики.

Вряд чи можна із науковою точністю поєднати визначені вище терміни та побудувати цілісний термінологічний ряд, враховуючи особливості їх співвідношення. Проте увагу привертає той факт, що законодавець тричі в межах однієї статті використовує категорію захисту і лише один раз категорію охорони.

Так, визначається у законопроекті, національна гвардія України є військовим формуванням з правоохоронними функціями, що входить до системи органів внутрішніх справ, завдання та функції якого визначені законом [2]. Отже, правоохоронна тематика не покидає сферу внутрішніх справ, а переходить від міліції (поліції) до національної гвардії. І це можна пояснити, як важливістю завдань, що постають перед державним органом влади у зв'язку із необхідністю надійного забезпечення правореалізаційних процесів, так і потребою активної протидії проявам злочинної поведінки, необхідністю втручання у приватну сферу життя, застосування засобів примусу, які обмежують конституційні права та свободи.

Таким чином, характеризуючи державну політику у сфері внутрішніх справ, необхідно брати до уваги, що законними формами реалізації зазначеного виду політики є і захист, і охорона, які здійснюються лише в законодавчо визначених межах і лише спеціально уповноваженими суб'єктами. При цьому таке уповноваження передбачається здійснювати лише на законодавчому рівні і адресатом такого уповноваження може бути тільки орган державної влади.

Так, наприклад, до суб'єктів здійснення державної політики у сфері внутрішніх справ пропонується віднести декілька органів, що утворюють певну підсистему у системі органів виконавчої влади: Міністерство внутрішніх справ України; центральні органи виконавчої влади, діяльність яких спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ України; Національна гвардія України; Головний центр надання сервісних послуг [2].

При цьому органи внутрішніх справ як певна державна інституція утворюють єдину систему органів виконавчої влади та військових формувань, що забезпечують формування та

реалізацію державної політики у сфері внутрішніх справ. Важливою, окрім іншого, характерною ознакою зазначеного виду державної політики є сукупність основоположних принципів, на яких ґрунтується вся діяльність органів внутрішніх справ. Це вихідні начала, основоположні засади, що пронизують роботу різних організаційних ланок, підрозділів та окремих осіб. Це керівні ідеї, дотримання та реалізація яких дозволяє досягнути цілісності всієї організаційної структури та єдності у досягненні мети, реалізації завдань всієї системи органів. Такими принципами вважаються принципи верховенства права, законності, забезпечення дотримання прав і свобод людини і громадянина, прозорості, відповідальності тощо, кожний з яких потребує окремою інтерпретації та змістовного наповнення, що не є метою цієї статті.

Отже, резюмуючи зазначене вище, необхідно погодитись із тим, що всебічна, комплексна характеристика державної політики у сфері внутрішніх справ має здійснюватися з використанням різних методів або методологічних підходів, що спрямовує процес дослідження на виконання одразу декількох завдань у досягненні поставленої мети. Формуванню найбільш повного уявлення про зазначений вид державної політики сприятиме широкий підхід, в межах якого здійснюється характеристика, як самої сфери внутрішніх справ, суб'єктного складу, форм та методів, принципів діяльності, так і інших параметрів здійснення державної діяльності, значущих для її повноцінного науково-теоретичного осмислення. У зв'язку з цим та за результатами використання широкого підходу державну політику у сфері внутрішніх справ пропонується розуміти як певний вид або напрям державної діяльності, що здійснюється виключно уповноваженими на те суб'єктами на засадах верховенства права, законності, відповідальності, ідеалах справедливості, гуманізму з метою захисту прав і свобод людини та громадянина, власності, інтересів суспільства та держави від протиправних посягань та у спосіб, передбачений законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Оксфордская иллюстрированная энциклопедия : [в 9 т.] : Т. 7 : Народы и культуры / пер. с англ. – М. : Инфра-М : Весь Мир, 2000. – 435 с.

2. Про органи внутрішніх справ [Електронний ресурс]: проект Закону України від 6 квіт. 2015 р. № 2561. – Режим доступу : <http://w1.c1.rada.gov.ua>.

3. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ [Електронний ресурс]: роз'яснення Міністерства внутрішніх справ України : за станом на 17 лют. 2015 р. // Міністерство внутрішніх справ України : офіц. сайт. – Режим доступу : www.zib.com.ua.

4. Теорія держави і права : [навч. посіб.] / Колодій А. М., Копейчиков В. В., Лисенков С. Л. та ін.; [за заг. ред. С. Л. Лисенкова, В. В. Копейчикова]. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 250 с.

5. Юридична енциклопедія : [у 6 т.] / редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 4 : Н–П. – 2002. – 675 с.

6. Юридичний словник / за ред. В. М. Бабія, Ф. Г. Бурчака, В. М. Корецького, В. В. Цветкова. – 2-ге вид., переробл. та допов. – К., 1983. – 720 с.

УДК 159:343.712.1

Казміренко Вікторія Олександрівна – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ

ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ РОЗБОЮ

Розкрито поняття механізму вчинення злочину. З'ясовано, що, на відміну від мотиву, поняття «мотивація» за змістом має ширше значення, становлячи складний механізм відображення особою зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки. Доведено, що мотивація злочину не є єдиним процесом, який рівномірно пронизує поведінковий акт від початку до кінця діяння. Зазначено, що головний поведінковий фонд людини стереотипізований і закріплений у структурі особистості як властивості її характеру. Запропоновано характеристику ієрархічної моделі мотивів, зокрема корисливих мотивів під час учинення розбою.

Ключові слова: злочин; розбій; покарання; механізм злочину; мотив; мотивація; потреби; корисливий мотив.

Раскрыто понятие механизма совершения преступления. Выяснено, что в отличие от мотива, понятие «мотивация» по содержанию имеет более широкое значение, представляя собой сложный механизм отражения лицом внешних и внутренних факторов поведения. Доказано, что мотивация преступления не является единственным процессом, который равномерно пронизывает поведенческий акт от начала до конца деяния. Указано, что основной поведенческий фонд человека стереотипизированный и закреплён в структуре личности как свойства его характера. Предложена характеристика иерархической модели мотивов, в том числе корыстных мотивов при совершении разбоя.

Ключевые слова: преступление; разбой; наказание; механизм преступления; мотив; мотивация; потребности; корыстный мотив.

In the article the concept of the mechanism of the crime. Also examines the main aspects of criminal behavior. Indicated that treatment selfish motive is one of the most controversial in modern criminal law science. Established in contrast to the motive, the concept of «motivation» content has a broader meaning, forming a complex mechanism person reflection of external and internal factors of behavior. Moreover, the motivation of a crime is not the only process that evenly penetrates behavioral act from beginning to end acts. It consists of heterogeneous processes occurring on separate feature self-stages: the process of raising awareness of the needs and behavior of common purpose, the process of actualization motive and select the type of behavior, the process of selecting a specific object and behaviors. Analyzed the psychological determinants of behavior. It is noted that the basic foundation of human behavioral stereotyped and fixed in the structure of individual properties as her character. Available hierarchical model characteristic motifs. Reveals a brief description of selfish motives in committing robbery. Motive describes the importance of subjective behavior goal - its objective focus. The aim as an integral component of criminal behavior performs at least two functions: 1) a person realizes the object or subject, which directed the action; 2) The desire to achieve a certain result. It should be borne in mind that the relation between the goal and the result is not always clear. Established that the robbery determinant than their own selfish needs, and others may be caused by blocking the possibility of self-affirmation and self-identity, the influence dismissed at the time of traumatic childhood experiences, which are defined the formation of a certain psychological type of personality, including pathological (within sanity) of its features.

Keywords: crime; robbery; punishment; mechanism of crime; motive; motivation; needs; self-serving motive.

Механізм вчинення злочину значною мірою визначається його «якістю» – формою та видом вини, має у кожному випадку свою специфіку і найбільш повно проявляється в злочинах, вчинюваних із прямим умислом, тобто таких, що свідомо та завчасно планувалися суб'єктом. Він складається з чотирьох основних ланок [1]:

1) формування особистості з антисуспільною спрямованістю, включаючи наявність чи розвиток відповідних особистісних передумов;

2) актуалізація мотиву та усвідомлення мети;

3) прийняття рішення та вибір засобів його реалізації;

4) реалізація рішення та оцінка одержаного результату.

В правовій літературі найчастіше йдеться про трьохланкову структуру механізму злочинної поведінки: мотивація злочину, його планування та виконання, включаючи настання суспільно небезпечних наслідків [2, 3, 4, 5 та ін.]. Така позиція пояснюється тим, що процес формування особистості цікавить правові науки лише опосередковано, він не є предметом їх вивчення.

Слід зазначити, що механізми законослухняної та протиправної поведінки за формою тотожні, але їх зміст різниться. Тому й «критична точка» криміногенності особи може з'явитися на будь-якому етапі складноопосередкованого ланцюжка: потреби – мотив – мета – прийняття рішення – вибір засобів його реалізації.

Сказане повною мірою стосується й поведінки та особливостей особистості осіб, які вчинюють розбійні напади. Тому при розгляді мотивів і мети (цілей) цього різновиду злочинних діянь, ми будемо опиратися на закономірності, вже описані в юридичній психології, та характеристику особистості злочинця-розбійника.

Чи можна говорити про якісь особливі потреби в осіб, які вчинюють розбої? В кримінологічній літературі можна знайти ствердну і просту відповідь на це запитання: розбійники мають корисливі потреби, що обумовлюють виникнення корисливого мотиву. Але простих відповідей на складні запитання не буває. Аналіз матеріалів кримінальних справ та встановлення провідних особливостей профілю особистості злочинців дозволяє ще раз переконатися, що такі потреби далеко не завжди корисливі, тобто полягають у прагненні до особистого збагачення за рахунок інших.

Узагальнюючи матеріали кримінальних справ, можна зробити висновок, що окрім власне корисливих потреб, основою розбійного нападу можуть стати й інші, зумовлені блокуванням можливості самоствердження й самореалізації особистості, впливом відставленого у часі травматичного досвіду дитинства,

які й визначили формування певного психологічного типу особистості, в тому числі й патологічні (у межах осудності) її особливості. Такий підхід дає можливість розглядати як суб'єктивно-особистісний (статичний), так і предметно-ситуативний (динамічний) аспекти злочинної поведінки.

Дійсно, багатьом злочинцям притаманні аморальні пристрасті, але при їх більш детальному аналізі завжди з'ясовується, що вони є суб'єктивно трансформованими первісними, цілком нормальними потребами у фізичному та духовному комфорті, в самоствердженні, соціальному статусі тощо. В психологічній літературі класифікація індивідуальних людських потреб здійснюється з врахуванням ступеня їх соціалізації – від первісних (біогенних) до вищих (соціогенних). Кожна з них може задовольнятися як соціально прийнятними (схвалюваними чи нейтральними) способами, так і стати психологічним першоджерелом злочину при виборі способів протиправних.

Слід також зазначити, що структура потреб злочинця відрізняється від законослухняних громадян співвідношенням об'єктивно-соціогенних та квазі-потреб (потреб-нашарувань). У той час, як нормально соціалізована особистість не може існувати лише на рівні споживання, її розвиток передбачає зміщення центру потреб на самоствердження та самореалізацію, у правопорушників домінують матеріально-утилітарні потреби нижчого рівня при перевищенні середнього стандарту їх задоволення [6].

Потреби конкретизуються у мотивах, а точніше – формування мотиву відбувається на основі актуальної потреби. Індивідуальна потреба може бути визначена протиправно-корисливою, якщо предметом, її задовольняючим, стає [7]: а) чуже майно (речі, їх грошові еквіваленти, а також цінні папери); б) природні матеріальні блага (земля, дикі звірі тощо); в) майнові права, що не належать винному; д) скорочення обов'язкових чи звичних для потерпілої особи витрат.

Пануюча в сучасній психологічній науці концепція мотивоутворення визначає мотив як опредмечену потребу або ще більш категорично – як предмет потреби (О. М. Леонтьєв). Загальна теорія кримінального права, що розкриває поняття основ кримінальної відповідальності та покарання, також

використовує поняття мотиву. Однак залучення психологічних знань у кримінальному праві завжди було лише засобом пояснення окремих кримінально-правових понять, а не розкриття їх на психологічній основі. Тому поняття «мотив злочину» вживається в кримінальному праві та кримінальному процесі в іншому, не властивому йому значенні. Ще менше уваги приділяється цим питанням у судовій практиці, хоча значна кількість помилок при застосуванні кримінального закону пояснюється саме недостатньо повним чи помилковим встановленням мотиву вчиненого злочину та оцінки цього мотиву самим суб'єктом.

Так, в слідчо-судовій практиці апріорі вважається, що мотивом корисливих і корисливо-насильницьких злочинів є користь. Між тим, як зазначає А. Ф. Зелінський [8, с. 49], кожен третій із опитаних ним засуджених заперечував корисливий характер своїх дій. Він наводить результати й інших дослідників: за даними К. Є. Ігошева, визнавали в своїх діях корисливий мотив лише 18% засуджених за грабежі та розбої; за даними А. М. Цалієва, близько третини опитаних грабіжників і розбійників всіх вікових категорій пояснювали свої вчинки престижними міркуваннями й заперечували користь.

Загалом слід зазначити, що трактування корисливого мотиву є одним із найбільш суперечливих у сучасній кримінально-правовій науці. Більшість авторів визначають корисливий мотив як прагнення одержати вигоду матеріального характеру [9, 10]; прагнення до матеріального збагачення, бажання винного звернути майно на свою чи іншої особи користь, без наміру колись повернути його власнику чи відшкодувати його вартість. Тобто, мова йде про егоїстичне прагнення задовольнити будь-яку індивідуальну потребу за чужий рахунок шляхом заволодіння майном чи майновими правами, звільнення від майнових обов'язків або зменшення особистих витрат.

Позиція законодавця в цьому питанні також не цілком послідовна: поняття «мотив» у КК України зустрічається 19 разів, із них «корисливий мотив» – 17 разів (ст. 115, 146, 148, 219, 232, 299, 317, 319, 330, 357, 364, 371, 375, 383, 384, 423, 431 КК України), у тому числі – 11 разів у сполученні з іншими мотивами (ст. 148, 232, 319, 357 КК України – особисті мотиви,

ст. 299 КК України – хуліганські мотиви) та інтересами чи заінтересованістю (ст. 219, 364, 371, 375, 423 КК України), а також іншими обставинами (ст. 431 КК України – з метою забезпечення поблажливого до себе ставлення). З зазначеного можна зробити висновок, що законодавець надає корисливому мотиву якогось особливого значення (водночас у всіх, крім вищезазначених випадків, мотив визначається як факультативна, а не обов'язкова складова суб'єктивної сторони злочину).

Виходячи з того, що розбій – корисливо-насильницький злочин, його мотивом також слід вважати одержання прямої матеріальної вигоди чи іншу корисливу зацікавленість. Пряма вигода полягає в отриманні майна та майнових прав, звільненні від майнових зобов'язань та скороченні витрат; інша корислива зацікавленість означає бажання з вигодою для себе одержати певні права, що покращують матеріальне становище винного. Оскільки йдеться про насильницьке посягання на особу, то вигода може бути лише прямою – відставлена в часі погроза утворює склад іншого злочину (ст. 189 КК України).

Похідним від поняття «мотив» є «мотивація», що вживається в юридичній психології в декількох значеннях: 1) як сукупність мотивів особи, 2) як спонукання до дії певним мотивом та 2) як відображення в свідомості індивіда актуально значимих для нього явищ зовнішнього світу, переробка інформації на основі особливостей особистості і визначення в результаті цього мотиву (мотивів) злочину, узгодження їх зі змістом майбутньої діяльності в цілому й окремих дій, вибору способу поведінки для досягнення мети шляхом вчинення злочину [11, с. 99].

Таким чином, на відміну від мотиву, поняття “мотивація” за змістом має ширше значення, становлячи собою складний механізм відображення особою зовнішніх і внутрішніх чинників поведінки [12, с. 90]. До того ж, мотивація злочину не є єдиним процесом, що рівномірно пронизує поведінковий акт від початку до кінця діяння. Вона складається з різнорідних процесів, що здійснюють функцію саморегуляції на окремих його етапах: процесу усвідомлення потреби і постановки загальної мети поведінки, процесу актуалізації мотиву і вибору типу поведінки, процесу вибору конкретного об'єкта і способу поведінки. При цьому мотив є центральною ланкою мотивації поведінки і бере

участь у ній доти, поки не буде досягнута мета, або поки зміна ситуації не зробить інший мотив домінуючим.

Мотив є елементом мотивації, що знаходиться в сфері свідомості і стає основою для прийняття рішення про злочинну поведінку і, відповідно, здійснення певного поведінкового акту (злочину). Ретроспективне пояснення особою спонукальних чинників своєї поведінки – мотивування, що у випадку вчинення розбою лише певною мірою відображає складний процес від виникнення потреби та інтересу до певного об'єкта до безпосередньої реалізації злочинного наміру, і не завжди може бути адекватно вербалізоване суб'єктом злочину, особливо з врахуванням низького рівня освіченості та загальної культури розбійників. Тому не випадково обвинувачувані на запитання про мотив вчиненого діяння досить часто відповідають: «був п'яний» «не пам'ятаю», «просто так», «якось так трапилось».

Обґрунтовуючи ще на початку ХХ ст. необхідність психологічного вивчення особи в кримінальному суді, Л. Є. Владимиров писав, що встановлення справжнього мотиву поведінки злочинця вкрай необхідне. На його думку, встановлення мотиву надзвичайно важливе, принаймні, у двох випадках [13]:

1) коли слід встановити *силу пристрасті*, під впливом якої зменшується «свобода самовизначення, під якою ми розуміємо нормальну боротьбу протилежних мотивів, мотивів аморальних і мотивів стримуючих, як-от: звичайного особистого інтересу, етичних і правових правил, як вони притаманні суспільному середовищу підсудного;

2) коли необхідно пояснити психічний стан підсудного під час вчинення злочину через відсутність в останньому *достатнього мотиву*».

Поведінка злочинців із психологічної точки зору не відображає ні саморегуляції, ні внутрішнього конфлікту, ні свідомо поставлених цілей, ні, тим більше – гальмування своїх дій. Вона зумовлена ситуативною мотивацією та прагненням до максимального використання ситуативних можливостей для задоволення своїх потреб.

Що ж тоді виступало як психологічні детермінанти поведінки? Відповідь на це запитання можлива за умови застосування особистісно-діяльнісного підходу. Згідно з ним,

основний поведінковий фонд людини стереотипізований і закріплений у структурі особистості як властивості її характеру. Відповідно, її поведінка детермінується особистістю в цілому, а її спонукання залежать від ситуації настільки, наскільки це зумовлено характерними для неї варіантами реагування [10, 11, 13]. Кажучи іншими словами, одна й та ж ситуація різними особами буде сприйматися по-різному: як соціально-позитивна, соціально-нейтральна чи соціально-негативна. Таким чином, особистісний смисл вищенаведених дій полягає в розрядці агресивності, притаманної фігурантам вищенаведеного прикладу: відбулося імпульсивне реагування на стимул без попереднього формування мети поведінки, що досить часто супроводжується прагненням до переживання ризику, до вибору суспільно небезпечних варіантів реагування на соціально нейтральну ситуацію.

Тому некоректною є позиція, згідно з якою при вчиненні розбою сам мотив є злочинним – корисливим. Мотив, у тому числі – мотив вчинення злочину, нейтральний щодо його соціальності (антисоціальності). Один і той самий мотив залежно від ситуації та особливостей особи може спонукати правомірну або ж неправомірну поведінку, а так звані «злочинні» мотиви – суть модифікація загальнолюдських мотивів, коли досягнення мети реалізується за рахунок використання протиправних засобів. Немає мотивів, які однозначно призводили б тільки до законслухняної чи тільки до протиправної поведінки. Мотив набуває певного криміногенного звучання ретроспективно, коли аналізуються результати вчинків (поведінки) особи. Він призводить до злочину (а не до якогось іншого варіанту задоволення потреби), якщо визначається антисуспільна мета та обираються антисуспільні засоби її досягнення.

Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що закріплені в кримінальному праві мотиви – це певна статична характеристика найбільш типових, узагальнених форм фактично вчинюваних дій, оцінка яких дається законом. До того ж, перелік можливих мотивів злочинної поведінки далеко не повний і не вичерпує всього розмаїття злочинних діянь. З врахуванням того, що будь-який злочин спонукається особистими мотивами, законодавець пропонує до врахування ще мотиви корисливий, хуліганський та явної неповаги до суспільства, причому два

останні – в одиничних випадках. Дійсно ж мотив – динамічна категорія, взаємозв’язана з іншими психічним явищами та самою особистістю, змістовна сторона яких може змінитися будь-коли. Так слідчий та суддя заганяються в «Прокрустове ложе» необхідності встановлювати мотив у заздалегідь визначених законом недостатніх (і не цілком коректних) межах, що сприяє як формуванню правового нігілізму у правоохоронців, так і недовіри до правоохоронної системи держави у її громадян. Це слугує додатковим аргументом до раніше вже висловленої пропозиції: відмовитися від використання поняття «мотив» у Кримінальному кодексі України, закріпивши цей обов’язок виключно за кримінально-процесуальною діяльністю.

Основним критерієм при встановленні мотиву повинні бути, як раніше вже зазначалося, потреби. Тому цілком придатною для створення класифікації мотивів, на нашу думку, може бути загальноприйнята в психології ієрархічна модель А. Маслоу [14]. Згідно з нею, слід визначати не окремі мотиви, а їх групи, що відображають певну ціннісну ієрархію відповідно до ролі в розвитку особистості. Основною ідеєю класифікації є принцип відносного пріоритету актуалізації мотивів: щоб активувалися й почали визначати поведінку потреби більш високого рівня, повинні бути задоволені потреби нижчого рівня. Відповідно, неможливість задовольнити вищу потребу (потреби зростання) призводить до регресу особи на більш низький рівень розвитку (потреби нужди). З врахуванням специфіки особи розбійника, наданої нами вище, можна прогнозувати, що мотиви останнього різновиду у них повинні домінувати.

Оскільки декларується, що розбій вчинюється виключно з корисливих мотивів, надамо їх коротко характеристику [15, с. 218]. Насамперед зазначимо, що в психологічному сенсі *корисливий* мотив не є однорідним і може мати наступні різновиди: 1) підтримання біологічного статусу, виживання в умовах бідності; 2) задоволення соціалізованих матеріальних потреб, 3) прагнення до матеріального комфорту; 4) придбання престижних речей, досягнення більш високого життєвого рівня; 5) прагнення до лідерства в групі (злочинній групі) чи певному соціальному оточенні.

Захисні мотиви виникають через необхідність захисту від зовнішньої загрози, причому суб’єктивно не має значення, існує

така загроза насправді чи вона лише уявляється. Якщо ситуація переживається як небезпечна для статусу особи, то очікування ймовірної агресії стимулює до превентивних злочинних дій. Розбійні напади щодо фізично слабких осіб (дітей, підлітків та, найчастіше – людей похилого віку) дозволяють злочинцеві відчувати себе сильним та певним чином нейтралізують психотравмуючі переживання, що мали місце в минулому. В цих випадках важливо реалізувати свою готовність до нападу, а ситуація, в тому числі й стан алкогольного сп'яніння, є лише приводом для реалізації захисної агресивності.

Компенсаторні мотиви проявляються у випадках, коли суб'єкт злочину тривалий час перебуває у стані фрустрації (наприклад, не має постійної роботи та засобів для існування, що типово для досліджуваного нами контингенту осіб). Прикладом мотивів заміщення можуть бути досить численні корисливо-насильницькі посягання сьогодення, що вчинюються «заробітчанами» один проти одного.

Ігрові мотиви, що є провідними для дитини, зберігаються й у дорослих, причому за умови недостатньої соціалізації, що типово значної частини для розбійників, ігровий мотив може ставати домінуючим і проявлятися в якості спонукальної сили до вчинення злочинів. Як зазначає Г. Г. Шиханцов, до злочинців-гравців належать ті, хто вчиняє злочини не тільки, а в багатьох випадках і не стільки заради матеріальної вигоди, скільки заради гри, що надає гострих відчуттів.

Мотиви *самоствердження* виникають внаслідок прагнення мати визначений статус на соціальному, соціально-психологічному (особистісно значимого оточення, референтної групи) та індивідуально-психологічному рівнях (самооцінка, самоповага). Його задоволення відбувається завдяки вчинкам, що демонструють (реально або уявно) сильні сторони особи. Зокрема, вчинення розбою дозволяє самоутверджуватися на соціально-психологічному та індивідуально-психологічному рівні.

Визначення й усвідомлення мети є передумовою прийняття рішення про вчинення злочину. Мета – усвідомлення необхідності й можливості конкретного результату поведінки, за допомогою якої суб'єкт задовольняє свою потребу, його мисленнєве передбачення. Мотив характеризує суб'єктивну значимість поведінки, мета – її об'єктивну спрямованість. За

наявності умислу мета і результат співпадають: при прямому умислі наслідки є бажаними, при непрямому – вони допускаються. Мета – форма реалізації мотиву, яка втілюється у діях і результатах. Як зазначає А. Ф. Зелінський, «відносини між мотивом і цілями дій у процесі злочинної діяльності не залишаються незмінними. Мотив може віддалитися від злочинних цілей, коли після їх досягнення йдуть посткримінальні вчинки, заради яких і вчинений злочин... Але трапляється й навпаки: мотив наближується до цілей і вичерпує себе і їх досягненні» [7, с. 111].

Мета як невід’ємний компонент злочинної поведінки виконує, принаймні, дві функції: 1) усвідомлення особою об’єкта чи суб’єкта, на який спрямовується дія; 2) бажання досягти певного результату. При цьому слід враховувати, що відношення між метою і результатом не завжди однозначні. Може наступити “прямий результат” – той, що визначений метою особи, він є її реалізацією й безпосереднім виразом. При втручанні об’єктивних перешкод досягається менший результат, аніж запланована мета, має місце «недовиконання чи невиконання мети» (наприклад, замах на злочин, що не відбувся через причини, незалежні від волі винного). Відношення між результатом і метою можуть виступати в формі «перевиконання» мети, коли результат перевищує передбачувану мету (наприклад, смерть потерпілого від розбійного нападу). При вчиненні злочину імпульсивно, як це часто буває при розбоях, стадія прийняття рішення діяти певним чином «зливається» з вихідним спонуканням (імпульсом), що стрімко переходить у дію, минаючи контроль свідомості за схемою: 1) усвідомлення чинника, що діє як сильний подразник; 2) виникнення спонукання (мотиву) та імпульсу, що міститься в ньому; 3) об’єктивізація вихідного спонукання (мотиву) в дію.

Підводячи підсумки, зазначимо, що механізм вчинення злочину складається з чотирьох основних ланок (етапів), з числа яких безпосередній вплив на кваліфікацію діяння мають мотив та мета. При цьому механізми законослужняної та протиправної поведінки тотожні за формою, але зміст їх різниться.

Так, детермінантою розбійного нападу, окрім власне корисливих потреб, можуть стати й інші, зумовлені блокуванням можливості самоствердження й самореалізації особистості, впливом відставленого у часі травматичного досвіду дитинства,

які й визначили формування певного психологічного типу особистості, в тому числі й патологічні (в межах осудності) її особливості. Загалом потреби злочинця є суб'єктивно трансформованими загальнолюдськими потребами, кожна з яких може задовольнятися як соціально прийнятними, так і протиправними способами. В той же час, структура потреб злочинця відрізняється від законослухняних громадян співвідношенням об'єктивно-соціогенних та матеріально-утилітарних потреб на користь останніх.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Юридична психологія : [підруч.] / Александров Д. О., Андросюк В. Г., Казміренко Л. І. та ін. ; [за заг. ред. Л. І. Казміренко, Є. М. Моїсєєва]. – К. : КНТ, 2007. – 352 с.
2. Жордания И. Психолого-правовая структура способа совершения преступления / И. Жордания // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1976. – Вып. 24. – С. 57–76.
3. Кудрявцев В. Н. Механизм преступного поведения / В. Н. Кудрявцев. – М. : Наука, 1981. – 248 с.
4. Мальков В. П. Субъективные основания уголовной ответственности / В. П. Мальков // Государство и право. – 1995. – № 1. – С. 91–99.
5. Петелин Б. Я. Психологический анализ преступного поведения / Б. Я. Петелин // Советское государство и право. – 1973. – № 5. – С. 74–78.
6. Еникеев М. И. Основы общей и юридической психологии / М. И. Еникеев. – М. : Юристъ, 1996. – 630 с.
7. Зелинский А. Ф. Криминальная психология : [науч.-практ. изд.] / А. Ф. Зелинский. – К. : Юринком Интер, 1999. – 237 с.
8. Зелінський А. Ф. Корисливість як мета злочину / А. Ф. Зелінський // Радянське право. – 1988. – № 2. – С. 48–51.
9. Волков Б. С. Мотив и квалификация преступлений / Б. С. Волков. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1970. – 166 с.
10. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : [моногр.] / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.
11. Казміренко Л. І. Кримінальний кодекс України: психологічний аналіз кримінально-правових понять : [моногр.] / Л. І. Казміренко, О. Л. Мартенко. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.

12. Тузов А. Мотивація протиправної поведінки / А. Тузов // Радянське право. – 1977. – № 1. – С. 90–93.

13. Юридическая психология : [хрестоматия]. – М. : Юристъ, 2000. – С. 47–62.

14. Маслоу А. Мотивация и личность [Электронный ресурс] : пер. с англ. А. М. Татлыбаевой / А. Г. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478 с. – Режим доступа:

<http://orel.rsl.ru/nettext/foreign/masloy/maslow.shtml.htm>.

15. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология : [учеб. для вузов] / Г. Г. Шиханцов. – М. : Зерцало, 2000. – 352 с.

УДК 342.77

Єзерський Дмитро Олександрович –
здобувач кафедри конституційного та
міжнародного права Національної
академії внутрішніх справ

НАДЗВИЧАЙНИЙ СТАН: ЗМІСТ І ПОРЯДОК УВЕДЕННЯ

Розкрито питання змісту правового режиму надзвичайного стану, виокремлено його головні компоненти. Проаналізовано права громадян, що не можуть бути обмежені в разі введення надзвичайного стану відповідно до норм – гарантій міжнародного права.

Ключові слова: надзвичайний стан; правовий режим; міжнародні стандарти; міжнародні принципи.

Раскрыты вопросы содержания правового режима чрезвычайного положения, выделено его основные компоненты. Проанализированы права граждан, которые не могут быть ограничены при введении чрезвычайного положения в соответствии с нормами – гарантиями международного права.

Ключевые слова: чрезвычайное положение; правовой режим; международные стандарты; международные принципы.

In the article the causal relationships of emergency, emergency man-made or natural disasters not below the national level that result or may result in human and material losses, endangering the lives and health of citizens.

The need to declare a state of emergency can occur for various reasons such as military action against the country, carried out by both internal and foreign armed groups, as well as natural disasters, social unrest, epidemics, financial or economic crisis, a general strike.

In most cases, the state of emergency is a convenient mechanism for manipulation and control of the masses of people. Therefore, this mode is not the best way to solve problems, and often worsens the situation completely, which is extremely difficult.

We consider two main components: the extraordinary scope of clearly defined laws that are formed on the basis of specific legislative input and the state of emergency; limit surgical measures involving relevant organizational structures and implementing strategic plans with the introduction of emergency. These components should be in harmony with others, the legal framework should consider the possibility of transformational change operational measures and their implementation should be clearly defined in the law.

The author also focuses on ensuring procedural safeguards and measures aimed at ensuring the integrity of the functioning of the state apparatus, temporary entry; The situation must be real and imminent, and have exceptional crisis nature; mandatory promulgation in the State with a public announcement, with the principles of legality and decrease the likelihood of actual danger, which can lead to restriction of civil rights and freedoms.

Keywords: emergency; legal regime; international standards; international principles.

В умовах ескалації конфлікту та загострення небезпечної ситуації в Україні, що стало уже закономірністю є актуальною потреба удосконалення нормативно-правових актів, які регулюють порядок введення надзвичайного стану. Досить часто ведення надзвичайного стану обмежує громадянські, політичні, економічні права та свободи громадян. Не завжди введення цього правового режиму супроводжується відкритими демократичними процедурами, окремі політики намагаються таким шляхом звести нанівець діяльність тих партій, які не підтримують їхній вектор дій або ж стануть опозиційними до влади.

Закон, який діє сьогодні на території України, не в достатній мірі задовольняє вимоги міжнародних стандартів. Тому слід розкрити правову основу регулювання надзвичайного стану, ризики, як можуть виникнути в процесі введення надзвичайного стану.

Окремі питання сутності правового режиму висвітлювали так вчені: В. Б. Авер'янов, С. С. Алексєєв, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, А. В. Басов, А. С. Васильєв, Д. М. Власов, І. В. Гончаров, В. М. Григор'єв, В. П. Гарашука, І. П. Голосніченко, С. О. Кузніченко,

А. Б. Качинський, Н. Г. Клименко, В. Б. Рушайло, Н. Р. Нижник, Г. П. Ситник, А. І. Семенченко, В. О. Чмиги.

Метою статті є розкриття сутності завдань, які поставлені перед введенням режиму надзвичайного стану. Охарактеризувати основні підстави, особливості, причини та закономірності введення надзвичайного стану.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про надзвичайний стан» надзвичайний стан визначається як особливий правовий режим, який може тимчасово вводиться в Україні чи в окремих її місцевостях [1]. При цьому умовами введення надзвичайного стану є:

виникнення надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру не нижче загальнодержавного рівня, що призвели чи можуть призвести до людських і матеріальних втрат, створюють загрозу життю і здоров'ю громадян;

спроба захоплення державної влади чи зміни конституційного ладу України шляхом насильства і передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування відповідно повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення безпеки і здоров'я громадян, нормального функціонування національної економіки, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, захисту конституційного ладу;

Надзвичайний стан оголошується державою у відповідь на виникнення надзвичайних ситуацій, які несуть загрозу для населення, держави та встановленому порядку функціонування органів державної влади.

Необхідність оголосити надзвичайний стан може виникнути з різних причин, таким як військові дії проти країни, які здійснюються як внутрішніми, так й іноземними збройними формуваннями, а також природні катастрофи, громадські заворушення, епідемії, фінансові або економічні кризи, загальні страйки.

В деяких країнах надзвичайний стан стає зручним механізмом маніпуляції та керування масами людей. Тому цей режим не є оптимальним варіантом вирішення проблем, а досить

часто і зовсім погіршує становище, яке є вкрай важким. В багатьох країнах існують й інші поняття, що є суміжними з надзвичайним станом, серед яких виняткова ситуація, небезпечна ситуація і стан облоги [2–3].

Надзвичайний стан має дві основні складові: надзвичайний про чітко визначені рамки законів, які формуються на конкретній законодавчій базі введення і дії надзвичайного стану; межі оперативних заходів із залученням відповідних організаційних структур і використання стратегічних планів дій при введенні надзвичайного стану.

Ці складові повинні гармоніювати з іншими, законодавча база повинна враховувати можливість трансформаційних змін оперативних заходів, а їх проведення повинно знаходитися в чітко окреслених рамках законів.

Існують ряд прав людини, які не можуть бути обмежені ні за яких обставин. Так, відповідно до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року, «під час надзвичайного стану в державі, при якому життя нації перебуває під загрозою і введення якого офіційно оголошується», держави-учасники можуть вживати тих заходів, які прямо не зазначені в нормативних актах. Саме в таких діях приховується загроза, оскільки держави починають в умовах надзвичайного стану тлумачити такого роду заходу на свій лад [4–5].

Міжнародний пакт тому жорстко регламентує межі таких відступів. По-перше, вони повинні відповідати «надзвичайності положення», по-друге, не можуть бути несумісними з іншими зобов'язаннями держав за міжнародним правом і, по-третє, не повинні нести дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії чи соціального становища [4].

Особливо обумовлюється те, що введення надзвичайного стану не може служити основою для будь-яких відступів від норм Пакту, які гарантують право на життя, заборона катувань, жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність людини поводження і покарання, заборона рабства і раборгівлі, заборона на позбавлення волі на тій підставі, що особа не в змозі виконати якесь договірне зобов'язання, заборона на відновний процес початку кримінального провадження, а також на призначення більш тяжкого покарання, ніж те, яке повинно було

застосовуватися в момент вчинення кримінального правопорушення, норм, що гарантують право на визнання правосуб'єктності особи, право на свободу думки, совісті і релігії.

При введенні надзвичайного стану повинні забезпечуватися процедурні гарантії та заходи, які спрямовані на забезпечення цілісності функціонування державного апарату:

– тимчасовість введення – це означає, що тільки дія виняткових обставин може призвести до введення надзвичайного стану;

– ситуація повинна бути реальною та неминучою, винятковою і мати кризовий характер;

– обов'язкове проголошення в державі з публічним оголошенням, але слід дотримуватися принципів законності та зменшення можливості виникнення фактичної небезпеки, яка може спричинити за собою обмеження громадянських прав і свобод без офіційного оголошення про введення надзвичайного стану [6, с. 15].

При введенні надзвичайного стану органи державної влади повинні проінформувати в установленому порядку органи моніторингу про дотримання міжнародних угод. Так, якщо держава збирається вводити режим надзвичайного стану і частково обмежити права, свободи громадян, то органи влади повинні надати Генеральному секретарю Ради Європи або ООН відповідну інформацію про заходи направлені на мінімізацію та подолання перешкод, що виникають з введенням режиму надзвичайного стану:

– адекватність заходів, які проводяться для подолання обставин, що викликали введення надзвичайного стану, повинні відповідати реальній небезпеці і враховувати територію, де вони впроваджуються, а також використання засобів і тривалість дії такого становища;

– про законність обмеження основних прав і свобод громадян має реалізовуватися відповідно до норм міжнародного права і національного законодавства [7, с. 10].

Більш того, введення надзвичайного положення не допускає призупинення дії законодавства і не дозволяє органам

влади порушувати принцип законності та дотримання основних громадянських прав навіть під час дії надзвичайного стану.

Зміст заходів надзвичайного стану відповідно до вітчизняного законодавства полягає у

1) встановленні особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан;

2) обмеження руху транспортних засобів та їх огляд;

3) посилення охорони громадського порядку та об'єктів, що забезпечують життєдіяльність населення та народного господарства;

4) заборона проведення масових заходів крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом;

5) заборона страйків;

6) примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб.

Додаткові заходи може застосовуватися органами державної влади за умови виникнення таких ситуацій: при спричиненні масових безпорядків, що супроводжуються насильством над громадянами, обмежують їх права і свободи; при спробі захопити державну владу чи змінити конституційний лад України шляхом насильства; масового переходу державного кордону з території суміжних держав; необхідності відновлення конституційного правопорядку і діяльності органів державної влади.

До таких заходів належить:

– комендантська година (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби);

– перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках – проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян; заборона призовникам і військовозобов'язаним змінювати місце проживання без відома відповідного військового комісаріату;

– обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; тимчасове

вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боеприпасів, а у підприємств, установ і організацій також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин; заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку;

– регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування;

– особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі; порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Більшість законодавчих систем встановлює, що виконавча влада не має повноважень оголошувати надзвичайний стан, і визначають, що парламент повинен ратифікувати таке рішення виконавчої влади конституційною більшістю голосів. Загальним правилом є, що в таких випадках уряд має надати парламенту переконливі аргументи на користь рішення про введення надзвичайного стану та проведення комплексу заходів, спрямованих на врегулювання ситуації.

Більшість парламентів мають повноваження розглядати питання про призупинення або припинення режиму надзвичайного стану після закінчення встановленого періоду часу. Це особливо важливо в тих випадках, коли режим надзвичайної ситуації застосовується на тривалий період і принцип верховенства цивільної влади над сектором безпеки може бути порушений.

У будь-якій надзвичайній ситуації парламент повинен звітувати про застосування своєї влади, зокрема, право проводити досудове розслідування з питань трансформаційних змін особливих повноважень виконавчої владою має бути гарантовано законом. Це важливо як з точки зору оцінки дії виконавчої влади, так і з точки зору отримання уроків і запобігання помилок надалі.

У більшості країн надзвичайний стан, з точки зору суб'єктів, що володіють правом його введення, можна розділити на два види: надзвичайний стан, який вводиться главою держави і надзвичайний стан, що вводиться органами виконавчої влади [8–9].

Наслідки введення надзвичайного стану в різних країнах мають неоднаковий характер.

У Франції рішення Президента Республіки про прийняття надзвичайних заходів має наслідком скликання Парламенту, і його нижньої палати – Національних Зборів, які не можуть бути розпущені на період дії надзвичайного стану.

Президент володіє практично необмеженими повноваженнями, що сприяє зниженню ролі виконавчої та законодавчої влади. Більше того, Президент може замінити їх, приймаючи рішення у відповідних сферах.

На відміну від конституційної системи права, для якої характерно надання виконавчій гілці влади відповідних особливих прав, у Великобританії перехід до надзвичайних методів регулювання та перенесення центру ваги в управлінні державою на виконавчу владу досягається за рахунок делегування надзвичайних повноважень. Таким чином, у період надзвичайного стану уряд від імені Корони може видавати постанови з усіх питань державного управління при певних обмеженнях.

В умовах ведення антитерористичної операції на окремих територіях введення надзвичайного стану було б ефективним вирішенням конфліктів, на жаль у більшості випадків режим цього правового регулювання не має успіхів. Провладні політичні сили, як правило, використовують це виключне становище з метою узурпації влади та ліквідації політичних опонентів, забуваючи в дійсності про справжню мету цього режиму.

На нашу думку деякі положення діючого Закону України «Про надзвичайний стан» мають двозначний характер і можуть тлумачитися в різних випадках по-різному. До таких заходів належить:

примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб;

заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку;

регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування;

особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі;

порушення у порядку, визначеному Конституцією і законами України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.

Наприклад, примусове вилучення або відчуження майна у громадян знаходиться у взаємозв'язку з неправомірністю дій, оскільки може призвести до самовільного захоплення.

Неправомірне використання надзвичайних повноважень представниками органів державної влади ведуть до руйнування державних підвалин гарантій конституційного ладу та основоположних прав і свобод громадян. Тому було доцільніше ліквідувати дані норми або ввести певні обмеження на вищезазначені заходи.

Незважаючи на механізм реалізації конституційного режиму надзвичайного стану, він потребує доопрацювання, оскільки навіть міжнародні гарантії не можуть забезпечити належний рівень захисту прав і свобод громадян.

Для подальшого удосконалення законодавчої бази потрібно здійснити низку заходів:

1. Уніфікувати норми міжнародного та вітчизняного законодавства відповідно до вимог сучасності;

2. Врахувати положення рекомендацій міжнародних органів щодо вдосконалення механізму введення режиму надзвичайного стану;

3. Створити незалежний орган, на прикладі Національних зборів, який би складався з представників як органів державної влади, так і громадськості, що був би незалежним від політичного впливу;

4. Розробити концепцію діяльності органів державної влади та громадських організацій на період введення надзвичайного стану або воєнних дій на території підвищеного ризику.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про правовий режим надзвичайного стану : Закон України від 16 берез. 2000 р. № 1550-III // Відомості Верховної Ради України. – 2000. – № 23. – Ст. 176. – С. 13–17.

2. Басов А. В. Адміністративно-правовий режим надзвичайного стану : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Басов Андрій Віталійович. – Х., 2006. – 201 с.

3. Кузніченко С. О. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» : [наук.-практ. комент.] / С. О. Кузніченко, А. В. Басов. – Х. : ТОВ «Прометей-Прес», 2006. – 380 с.

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/.](http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/)

5. Міжнародний пакт про політичні та громадянські права від 16 груд. 1966 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

[http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995.](http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995)

6. Колінко Я. А. Надзвичайний стан як особливий державно-правовий режим: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право» / Я. А. Колінко. – Х., 2011. – 20 с.

7. Рушайло В. Б. Адміністративно-правові режими : [моногр.] / В. Б. Рушайло. – М. : Щит-М, 2000. – 264 с.

8. Loening E. Lehrbush des Deutschen Verwaltungsrechts. Leipzig, 1884. – Z. 290.

9. Barnett H. Constitutional and Administrative Law. London., 1995. – P. 336.

10. Янгол Н. Г. Чрезвычайное законодательство и исключительные правовые режимы: история и современность / Н. Г. Янгол. – СПб., 2000. – 165 с.

УДК 352.07

Гуральник Володимир Миколайович –
аспірант Київського університету
туризму, економіки і права

ТЕРИТОРІАЛЬНА ГРОМАДА В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Проаналізовано сутність феноменів територіальної громади в системі публічної влади в Україні. Визначено поняття територіальної громади, особливості її формування та функціонування в Україні на сучасному етапі державотворення. З'ясовано, що при цьому важливе місце належить ролі України в європейській системі місцевого самоврядування, особливостям процесу гармонізації її національного законодавства з існуючими європейськими стандартами в цій сфері.

Ключові слова: територіальна громада; місцеве самоврядування; публічна влада; управління.

Проанализирована сущность феноменов территориальной общины в системе публичной власти в Украине. Определено понятие территориальной общины, особенности ее формирования и функционирования в Украине на современном этапе государственного строительства. Выяснено, что при этом важное место отводится роли Украины в европейской системе местного самоуправления, особенностям процесса гармонизации ее национального законодательства с существующими европейскими стандартами в этой сфере.

Ключевые слова: территориальная община; местное самоуправление; публичная власть; управление.

In the article the author analyzes the phenomena matter of territorial community in the system of public authority in Ukraine. The notion of territorial community as well as some specific features of its establishment and functioning in Ukraine upon current stage of state building has been determined.

The definition of territorial community in national state and administrative science is in constant dynamic development. This indicates the lack of uniformity among the scholars in relation to the content and essence of its characteristics.

It is notable that in the period of establishing the institution of local self-government the legislator operated different terms: «territorial self-organization of citizens», «citizens living on the territory» and «territorial collective of citizens» as well. It is also evident that this notion has not been used until recently in any of the social sciences. Despite the fact that fewer people reject the definition of territorial community as a subject of local self-government, legislations of many countries in the world surprisingly ignore it. Additionally, its definition as a subject of local self-government in the countries with developed democracies is completely absent. It is also absent in Ukrainian legislation, though the notion of territorial community itself is mentioned in the Constitution of Ukraine.

The author believes that it is quite difficult to define territorial community. On the one hand such pliancy of the concept used in various spheres helps to clarify its constantly growing popularity and thus usefulness for theoretical research. In particular, a number of definitions rather tend to indicate differences than common features.

To determine the content of the notion one can use the principle from the contrary i.e. what is a territorial community. It should be noted that social and legal structure of such a multi-aspect phenomenon as territorial community is a complex form of social organization based upon public principles within certain territory. Community as a basic layer of territorial establishment is a part of a country's territory having clear boundaries and is a dimensional basis for activities of local self-government subjects.

Now it is necessary to put away the view of the local government and administration as of enforceable ones that function from top downward. First off, administration is not the same as government. When administering the affairs on the local level, attention is mainly paid to the effectiveness of institutions, and in the context of central level it is concentrated upon procedures and processes of performing powers of authority. At the same time the important part is given to Ukraine in the European system of local self-government, to the specifics of harmonization its national legislation with existing European standards in this sphere.

Keywords: territorial community; local self-government; public authority; government; administration.

Зміни в політичній системі України, її рух до демократії і побудови правової держави істотно активізували реформування відповідних правових інститутів держави та зміни в організації державної влади і місцевого самоврядування в Україні. Проте ця робота ще не набула цілісного і систематичного характеру, бракує теоретичного узагальнення, виважених методологічних підходів, які будувалися б на нових сучасних засадах пошуків конституційного права.

Комплексному дослідженню політико-правових аспектів дефініції територіальної громади сприяють праці вітчизняних науковців В. Бабаєва, М. Баймуратова, О. Батанова, А. Гошко, Г. Дробенко, В. Кампо, Н. Камінської, В. Мамонтової, Ю. Шемшученка тощо.

Безперечно, значний інтерес викликають публікації зарубіжних вчених В. Андерсона, Д. Вільямса, Б. Джессона, В. Колмана, Е. Остроша, Дж. Розенау, М. Орзіха, Д. Харвей.

Метою статті є дослідження територіальної громади як первинного елемента системи місцевого самоврядування в Україні та розкриття особливостей її функціонування у системі публічної влади на сучасному етапі державотворення в Україні.

Визначення територіальної громади як первинного суб'єкта місцевого самоврядування в Україні стало важливим кроком на шляху утвердження демократичної правової держави. Водночас Конституція України пішла дещо далі від європейської демократичної державно-правової традиції, яка в Європейській хартії тлумачить як право і реальну здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ, діючи в межах закону та в інтересах місцевого населення. На відміну від Хартії, Конституція України на перше місце ставить не органи місцевого самоврядування, а територіальну громаду. Це свідчить, що наш Основний Закон регулює питання місцевого самоврядування, спираючись на концептуальні положення громадівської доктрини місцевого самоврядування [1].

Слід зазначити, що дефініція «територіальна громада» у вітчизняній державно-управлінській науці постійно перебуває у

динаміці. Це свідчить про не однотайність думок серед науковців щодо змістовних та сутнісних її характеристик.

Прикметно, що за час конституювання інституту місцевого самоврядування законодавець оперував різними термінами: «територіальна самоорганізація громади», «громадяни, які проживають на території», «територіальний колектив громадян» тощо. Очевидними є і те, що це поняття донедавна не використовувалося у жодній із суспільних наук. Незважаючи на те, що мало в кого викликає заперечення визначення територіальної громади суб'єктом місцевого самоврядування, законодавство багатьох країн світу, як не дивно, ігнорує це поняття. До того ж, визначення її як суб'єкта місцевого самоврядування в країнах розвинутої демократії взагалі відсутнє [2]. Відсутнє воно і в законодавстві України, хоча саме поняття територіальної громади Конституція України наводить.

Взявши за основу соціальну парадигму розвитку і функціонування місцевого самоврядування в Україні, автор спирається на результати досліджень як вітчизняних вчених, так і зарубіжних. Так, на думку М. Орзіха, територіальна громада – це первинний суб'єкт місцевого самоврядування, який має власні інтереси, до складу якого входять громадяни України, іноземці, особи без громадянства, що постійно мешкають, або працюють на даній території, або володіють нерухомим майном, або сплачують місцеві податки та збори [3].

Інший вітчизняний дослідник цієї проблематики М. Баймуратов пропонує розглядати територіальну громаду (місцеву спільноту) як сукупність фізичних осіб, що постійно мешкають на відповідній території та пов'язані між собою територіально-особистими зв'язками системного характеру [5].

Слушною видається думка О. Сушинського, який цілком справедливо наголошує, що найважливішим у розумінні сутності місцевого самоврядування, є не сама наявність у територіальній громаді права на самоврядування, а функціональне начало, реалізація цього права [4].

Дещо іншу позицію займає О. Батанов. Він сконструював нову теоретичну модель територіальної громади – як складну «кумулятивну форму суспільної організації, сукупність людей (місцевих жителів), асоційованих на публічних засадах у межах

певної території та об'єднаних різноплановими ознаками системного характеру. За такого підходу, на його думку, відбувається реалізація приватних цілей у публічно-правовій формі [6].

На думку О. Мороз, ознаками територіальної громади є:
спільна територія (що може включати проживання, роботу, володіння нерухомим майном);
спільні інтереси у вирішенні питань життєдіяльності;
соціальна взаємодія в процесі реалізації цих інтересів;
психологічна само ідентифікація кожного члена з громадою;
спільна комунальна власність;
сплачування комунальних податків.

Дослідник М. Баймуратов наводить такі ознаки територіальної громади: територіально-спільне проживання осіб (жителів), які входять у громаду на певній території; інтегративна – територіальна громада на основі об'єднання всіх жителів, що проживають на певній території незалежно від того, чи є вони громадянами даної держави; інтелектуальна – основою конституювання територіальної громади є спільні інтереси жителів, які мають специфічний характер і виявляються у вигляді широкого спектру системних індивідуально-територіальних зв'язків, що виникають між ними; майнова – територіальна громада є суб'єктом права комунальної власності; фіскальна – члени територіальної громади є платниками місцевих податків і зборів [7].

Безумовно, такий підхід дає науково-практичну оцінку моделі організації місцевого самоврядування, яка склалася в Україні на підставі Основного Закону (деякі з них уже знайшли закріплення в чинному законодавстві). Тобто, можна вести мову, що утворення територіальних громад є процесом самостійним та супроводжується набуттям обов'язкових для громади ознак – самостійних органів, власності, бюджету тощо. Утворення територіальних громад може відбуватися різними шляхами. Перш за все, нова територіальна громада може з'явитися внаслідок добровільного об'єднання двох або більше територіальних громад в єдину громаду. На таку можливість вказує саме визначення інституту місцевого самоврядування в

Конституції України, де під територіальною громадою розуміється, крім іншого, добровільне об'єднання мешканців кількох поселень. У цьому контексті слушною видається думка Ю. Панейко, що головним предметом науки про самоврядування є громада [8].

Влучно, на нашу думку, сутність місцевого самоврядування розкриває А. Коваленко, зазначаючи, що воно є однією з форм суто громадської активності, що впливає з природного права громадян держави вирішувати на власний розсуд (але відповідно до закону) питання, які виникають в процесі повсякденного управління територіальними справами без прямого втручання органів державної влади [9].

Виходячи з вищенаведених визначень та підходів, вважаємо, що нині в юридичній науці сформувалися дві основні концепції на територіальну громаду як соціальне явище в сучасних українських реаліях. Перша концепція (О. Батанов, Ю. Волошин, С. Маліков) має суто правовий зміст, де територіальна громада розглядається – як невід'ємне право територіальної громади на самостійне управління місцевими справами. Друга концепція має політологічний зміст. Вона акцентує увагу на процесі реалізації самоврядними одиницями своїх інтересів. У більшості визначень місцевого самоврядування прихильники цієї концепції роблять наголос на слово «діяльність».

На нашу думку, сучасні українські реалії повинні працювати на зближення держави і суспільства, коли замість протистояння й захисту пріоритетом є взаємодія між ними. Це підстави для конституювання місцевого самоврядування як особливого інституту, що поєднує ознаки держави і громадянського суспільства. А це, в свою чергу, призводить до перегляду традиційних теорій публічного управління.

Зазначимо, що раніше вважалося, що публічне управління є досить потужним інструментом вирішення соціальних проблем, але останнім часом воно продемонструвало свою нездатність повною мірою задовольнити вимоги громадян і опинилося перед перспективою появи «кризи ідентичності». Внаслідок цього з'явилося досить багато теорій, які намагалися запропонувати альтернативу традиційному публічному управлінню, або за

словами Е. Острош, «бюрократичній адміністрації» [10]. Як зазначає А. Мушкін, розуміння самоврядування в якості управління суспільством безпосередньо його членами є неточними, бо не зрозуміло: кому належить управління і хто його здійснює. Цей термін має орієнтуватися на характер органів управління як представників усього суспільства, яким доручається здійснення певних функцій, а також передбачає відображення потреб саморегуляції життєдіяльності цієї спільноти (територіальної громади), що створює для цього органи управління [11].

На відміну від інших структур громадянського суспільства місцеве самоврядування, втілюється у публічних і приватно-правових відносинах, і не завжди характеризується однорідністю низкою таких атрибутів як свобода договору свобода асоціацій, формальна рівність сторін тощо [12].

Автор вважає, що дати чітке визначення дефініції «територіальна громада» досить проблематично. З одного боку, така гнучкість концепції, яку застосовують у різних сферах, допомагає пояснити її дедалі зростаючу популярність, а відповідно корисність у теоретичних дослідженнях. Зокрема, безліч визначень прагнуть радше вказати на відмінності, ніж на спільні риси.

Для визначення змісту цього поняття можна скористатися принципом від противного, тобто чим є територіальна громада. Слід зазначити, що соціально-правова структура такого багатоаспектного явища як територіальна громада – це складна форма суспільної організації на публічних засадах у межах певної території. Громада як базова ланка територіального устрою є частиною території держави, що має чітко визначені межі і є просторовою основою для діяльності суб'єктів місцевого самоврядування.

Нині необхідно позбутися уявлення про місцеве урядування та місцеве управління як примусове, що функціонує згори донизу. Насамперед урядування не тотожне управлінню. Коли йдеться про управління справами на місцях та увага значною мірою акцентується на ефективності діяльності інститутів, у випадку урядування в центрі перебувають процедури і процеси здійснення владних повноважень.

Урядування виходить за рамки описового розуміння політичної організації і визначає спосіб, за допомогою якого інститути можуть встановити і втілювати в життя правила, які визначають відносини між соціальними суб'єктами. Тобто урядування значною мірою проявляє себе в організації взаємодії [13]. В плані інструментарію воно охоплює створення інститутів, які в свою чергу визначають засоби, цілі й правила колективної дії. Тому одна з основних відмінностей цієї концепції від традиційних полягає в тому, що вона містить не тільки визначення мети, а й способи та інструменти її досягнення [14].

На нашу думку, такий підхід дозволяє розглядати в якості об'єкта урядування не «людей», а «спільні проблеми», які потребують вирішення. Це дає відповідь на питання про форми влади, моделі відносин і права та обов'язки людей, які стикаються з типовими проблемами [15]. Крім того, за такого підходу до розуміння урядування місцеве самоврядування вже є механізмом не контролю за мешканцями, а соціальної координації для вирішення спільних проблем, з якими стикається не лише уряд, а й жителі даного регіону. Важлива теза, яка впливає із такого визначення, полягає у переоцінці ролі громадян, які розглядаються не як пасивні споживачі урядових послуг, а активні учасники урядування [16]. Крім того поступово відбувається парадигмальний зсув у системі управління, центральне місце у цьому переходить від держави до суспільства.

Отже, аналіз наукових джерел, свідчить, що зміст поняття «територіальна громада» залежить від того, до якої школи в управлінській науці належить дослідник. При цьому поза увагою дослідників сьогодні не залишилися такі аспекти як психологічний, соціальний та політичний. Щодо останнього, то його ігнорування було цілком закономірним у рамках класичної школи з її чітким розмежуванням управлінських та політичних складових державного апарату. Поступово суперечливості ідеальних бюрократичних моделей та реальної управлінської практики стали настільки очевидними, що до концепції ефективності були включені нові аспекти управлінської діяльності.

Проте, незважаючи на переваги та історичне значення цієї парадигми, ми залишаємося на позиції, що феномен

самоврядування у співвідношенні з різними формами реалізації публічної влади дозволяє комплексно визначити місцеве самоврядування як форму публічно-владного регулювання соціальною спільнотою (групою індивідів, об'єднаних спільними інтересами завдяки компактному проживанню на певній території) окремих сфер життєдіяльності що на відміну від централізованої системи державної влади здатної забезпечити реалізацію інтересів такої спільноти [17].

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити такі висновки:

По-перше, становлення територіальних громад в системі публічної влади в Україні обумовлена необхідністю побудови ефективної моделі управління й урядування;

По-друге, територіальну громаду можна буде вважати ефективною тоді, коли більшість її членів будуть ідентифікувати себе з нею, усвідомлюючи наявність спільних інтересів і беручи участь у їх реалізації.

По-третє, для України, її правової системи пріоритетним має бути зміцнення гарантій місцевого самоврядування, удосконалення механізму захисту прав та інтересів територіальних громад, їх органів, посадових осіб, а також гарантій забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина на місцевому, регіональному та міжрегіональному рівнях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми / М. Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні» (Бердянськ, 6–8 верес. 2001 р.). – К. : Логос, 2002. – С. 368–371.

2. Дегтярьова І. О. Стратегії місцевого самоврядування: порівняльний аналіз / І. О. Дегтярьова // Актуальні проблеми державного управління. – Вип. 2. – Х. : Вид-во Харк. РІНАРУ «Магістр», 2004. – С. 145.

3. Орзіх М. Концепція правового статусу самоврядних територій і органів місцевого самоврядування / М. Орзіх //

Місцеве та регіональне самоврядування України. – 1995. – Вип. 1–2 (10–11). – С. 67.

4. Баймуратов М. А. Европейские стандарты максимальной демократии и местное самоуправление в Украине / М. А. Баймуратов. – Х., 2000. – С. 15–49.

5. Сушинський О. І. Місцеве самоврядування в Україні: концептуальні засади статусу та діяльності виконавчих органів / О. І. Сушинський. – Львів : Афіша, 2003. – 176 с.

6. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / О. Батанов // Вісник центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 46–52.

7. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми / М. Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку : матеріали VII Всеукр. муніцип. слухань «Муніципальний рух в Україні» (Бердянськ, 6–8 верес. 2001 р.). – К. : Логос, 2002. – С. 368–371.

8. Панейко Ю. І. Теоретичні основи самоврядування / Ю. І. Пенетко. – Львів : Літопис, 2002. – 196 с.

9. Коваленко А. І. Розвиток виконавчої влади в Україні на сучасному етапі: теорія і практика / А. І. Коваленко. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. – 512 с.

10. Ostrom E. An agenola for the study of institutions / E. Ostrom // Publish choice. – 1986. – Vol. 48. – № 1. – P. 3–25.

11. Мушкин А. Е. Государство и право-исторические разновидности органов и норм управления обществом / А. Е. Мушкин. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1969. – 78 с.

12. Камінська Н. В. Європейська система місцевого і регіонального самоврядування та Україна : [моногр.] / Н. В. Камінська. – К., 2012. – 413 с.

13. Prakash A. Hart. Globalization and governanee / A. Prakash. – L., 1999. – P. 2.

14. Stoker G. Governance as theory : Five propositions // International Social Science Journal. – 1998. – Vol. 50. – № 1. – P. 17–28.

15. Newman F. Modernising governance : new labour, policy, and society / F. Newman. – L. : Sage, 2001. – P. 23.

16. Laphe M., Bais P. The quickening of America : Rebuilding our nation, remaking our lives / M. Laphe, P. Bais. – San Francisco : Jossey – Bass, 1994. – P. 69.

17. Чапала Г. В. Місцеве самоврядування в системі публічної влади : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.01 / Чапала Геннадій Владиславович. – Х., 2004. – 214 с.

UDC 343.14:343.122

Solionova Aleksandria – Postgraduate
Student of Department of Criminal Process
of the National Academy of Internal Affairs

DEFINITION AND MEANING OF THE VICTIM'S TESTIMONY

The article researches notion and importance of the victim's testimony, as an independent form of evidence. It is exposed its meaning and place in the the Criminal Procedure proof.

Keywords: victim's testimony; victim's interrogation; the circumstances in criminal proceedings.

Досліджено поняття та значення показань потерпілого як самостійного виду доказів. Розкрито його значення й місце в системі кримінально-процесуального доказування.

Ключові слова: показання потерпілого; допит потерпілого; обставини в кримінальному провадженні.

Исследованы понятие и значение показаний потерпевшего как самостоятельного вида доказательств. Раскрыто его значение и место в системе уголовно-процессуального доказывания.

Ключевые слова: показания потерпевшего; допрос потерпевшего; обстоятельства в уголовном производстве.

At the time of radical Ukrainian legislation's changes, the most important is the protection of human rights, despite the procedural status in criminal proceeding, whether person is a victim or a suspect. Indeed, under Article 3 of the Constitution of Ukraine «person, life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized in Ukraine as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state's activity. The state is responsible to the people for its activity. To affirm and provide human rights and freedoms is the main duty of the state» [1, p. 3].

The proving takes central place in the Criminal Procedure activities during the investigation and pre-trial criminal proceedings.

Which consist in the collection, testing, evaluation and use of evidence to establish the circumstances to be proved and relevant to the criminal proceedings. Based on collected evidences, guided by law, the investigating judge, the court evaluate them and take appropriate procedural decision (decisions or sentences). Testimonies are essential to establish the circumstances subjected to proof in criminal proceedings.

The relevance of the investigated problem consist in compliance at all stages of the criminal justice system of criminal procedural law, which stipulates the rights of the victim, and this is one of the important conditions of the citizens' right to judicial protection under the Art. 55 of the Constitution of Ukraine.

Ukraine has a new Criminal Procedural Code of Ukraine, which contains provisions that only list the procedural rights of victims, without establishing a clear procedure for recovery of entitlements [6, p. 203-206].

The aim of research consists in a meaningful analysis of the CPC rules governing procedural order to provide testimonies for victims in criminal proceedings.

The degree of problem's development: such scientists as S.Alpert, V.Galagan, M.Goshovskii, Y.Groshev, A.Dubynskiy, A.Kaplina, N.Karpov, L.Kokorev, A.Kuchynska, I.Poteruzha, E.Lukianchykov, V.Maliarenko, M.Mykheienko, V.Nor, V.Popelushko, S.Stakhivskiy, V.Tertyshnyk, I.Foinytskyi, L.Udalova, P.Tsymbal and others have made outstanding contributions to the doctrine's theory of the of the victim, but the provisions of the new CPC and amount increase of committing serious and especially serious crimes require further study.

The main material. Testimony are important for solving criminal justice, because often only on the their basis carried out significant circumstances' establishing, subject to investigation in criminal proceedings, according to the latest case to the norms of criminal and criminal procedural law. Testimony institute in its present form as a separate structural element of the criminal process, is new to Ukraine, and therefore not scientifically developed [2].

For proper disclosure of the victim's testimony it is necessary (from a methodological point of view), firstly, to analyze the problem of the concept of criminal procedural evidences, examine and show the correlation of categories «source of evidence», «type of evidence» in

the criminal process. Knowledge of the foregoing will determine the concept of victim's testimony and reveal their importance and role in the system of criminal procedure proof. The basis of the concept of epistemological characteristics of evidence is the philosophical theory of reflection as a general property of material. As a result of reflection is leaving traces of any offense on objects of the material world and in people's minds. With the remained traces it is possible to establish circumstances of the crime. Therefore, workers of the pretrial investigation should find remained traces, investigate them, bring to appropriate procedural form, and then use as evidence in criminal proceedings. As any reflection, evidence always consist of reflection or reflection's method and form, that mode its existence and expression. The displayed image is the essence of evidence, which is a basic unity of all elements, properties and connections of evidence; it exists and is expresses in the form and is inseparable from it. We can say that the evidence is fully implementing to its philosophical law of the unity of form and content. Therefore, the evidence in the criminal process cannot exist only in its content or in the form. To complete the structure, evidence must clearly consist of content and form. So, most authors believe that the content reflected in the evidence is «factual data». In determining of contents of evidence through the concept of «factual data» we should primarily come from the specific appearance and manifestation, displayed image in the reflection processes [3, p. 227].

«Factual» literally means reflection of the real state of anything, of relevant facts, and the term «data» – information needed for any conclusion decision. Therefore, according to authentic interpretation of the term «evidence» is the next – «information necessary for any conclusion decisions that reflect the reality». So, the «evidence» in its etymological meaning is indistinguishable from «data (information)» [4].

According to the position of the Soviet scientist P. Serdiukov «evidences in a criminal case are any actual data base on which a legal authorities, investigator and the court determines the presence or absence of social dangerous action, the guilty of the person committed this action, and other circumstances that are important for the proper resolution of the case» [7, p. 3].

The legislator determines that the evidence in criminal proceedings is «factual data» obtained on the base of the Code for which the investigator, prosecutor, investigating judge and the court determines whether or not the facts and circumstances are relevant to

the criminal proceedings and can to be proved. Under ch. 2, Art. 84 CPC of Ukraine, procedural sources of evidences is, testimonies, material evidences, and documents, experts' conclusions. In legal literature the terms «sources of evidence», «procedural sources of evidence» are given different meaning: as a form, type of evidences, means of proof, records. Ch. 1, Art. 84 CPC refers to the actual data, presence or absence the facts and circumstances relevant to the criminal proceedings and have to be proved. They reflect the content and objective basis of evidence. Under testimonies, material evidences, documents, experts' conclusions we must understand procedural sources, i.e. material form, which contains and transmits actual data. These sources guarantee the most complete and reliable evidences, which is an important condition for the admissibility of evidences. According to this, evidence in criminal proceedings should be understood as the unity of «factual data» and procedural sources. Depending on the method and procedure of obtaining and their character legislator has formulated specific requirement that the evidences can be only testimonies, material evidences, and documents, experts' conclusions regardless of whether they received as a result of overt or covert investigative (detective) actions [5, p. 250].

On a literal interpretation of the second paragraph of that article we can conclude that the same type of evidences are relating in the relevant paragraphs suspect's and accused's testimony, victim's and witnesses' testimony, expert's conclusion and testimony, protocols of investigative and judicial actions. In fact, each of these categories forms completely separate type of evidence. This combination and association can not be considered as successful. In this way the value and the role of each evidence are diminished, particularly the victim's testimony as an independent form of evidence.

Existing combination in ch. 2, Art. 84 CPC of Ukraine of independent types of evidence turns some of them in the «appendage» to others, eliminates the importance and equality of each evidence. Therefore, in our opinion, it should be more accurately determined ch. 2, Art. 84 CPC of Ukraine as «the procedural sources of evidence include: suspect's and accused's testimony, victim's and witnesses' testimony, expert's conclusion and testimony, protocols of investigative and judicial actions; court records, other documents».

Every evidence should possess next characteristics (properties): affiliation and admissibility. Under ch. 1, Art. 94 CPC of Ukraine the

investigator, prosecutor, investigating judge, the court in its inner conviction, based on a comprehensive, full and objective examination of all circumstances of criminal proceedings are followed the law, assessment, identity, admissibility, reliability, of the collected evidences, so, in terms of adequacy and relationship for appropriate procedural decision [5, p. 281].

Thus, under the evidence in criminal proceedings should be understand under the new demand of belonging, admissibility and reliability of information about the circumstances relevant to the criminal proceedings for proper solution that meets the procedural law form. Present design evidences' concepts and their sources are relevant to the determination of the merits victim's testimony.

Under Art. 95 CPC, testimony is information provided orally or in writing during the interrogation of suspects, accused, witnesses, victims, experts about circumstances known to them in criminal proceedings relevant to the criminal proceedings.

Etymological interpretation's analysis of the term «evidence» means the certificate; story [4]. However, in our opinion, the logic judgments about victim's testimony shapes within criminal procedure proof should depend of perceived and recorded information reported by the victim during his interrogation.

Investigator and judge perceive output verbal information from the victim during questioning directly. Indirectly oral information are perceived by all other subjects of criminal procedure. They can assess it only by reading the relevant protocol of victim's interrogation or court records, which recorded the relevant testimony. Repeated victim's interrogation is also a direct perception of his oral testimony.

Testimony of the victim - is data communicated him under interrogation during the pre-trial investigation or in the court session. Interrogation of of the victim should performed on the basis of requirements, under Articles 224, 225, 353 CPC. For criminal procedural nature the victim's testimony is largely similar to the testimony of a witness. The content of the victim's testimony has certain peculiarities. They are in most cases associated with the circumstances of a criminal assault (place, time, method of committing the crime, the person who committed it, etc.) [11].

It can be valuable the amount of information about the factual circumstances of the case that are known only by the victim and the person who committed the crime (e.g. when criminal attacks carried

out in the absence of other people). Victim's thoughts and assumptions informed him during the interrogation, is an integral part of his testimony. They must be recorded in the protocol of interrogation and should be reviewed in the proof. Any victim's testimony, before they are used in decision-making should be checked. Verification is carried out by comparison with the evidence that is in the case. This allows you to make sure there is partial or full coincidence of the testimony with other evidence [5, p. 288].

Testimony provided during the preliminary investigation, is relevant evidence only to substantiate procedural decisions of investigator and prosecutor. If the interrogation is fixed by technical means, text of the testimony can not be amended to the appropriate interrogation protocol under the conditions if each participant of proceedings does not insist on this. Such procedural simplification of recording of the testimony during the pretrial investigation is caused, so they do not have to evidentiary value in the trial, and therefore it dhas no sense to record them by technical means [10, s. 207].

Under Article 58 CPC, the victim in criminal proceedings could be represented by representative, a person who has the right of defense counsel in criminal proceedings. Representative of legal person which has been the victim could be his/her supervisor, another person authorized by law or by the constitutive documents, an employee of a legal person with power of attorney and the person who has the right of protector in criminal proceedings. Legal person, although can be recognized as victim in criminal proceedings but can participate only through its representative-physical person. However, the person provides testimony only to the facts that are perceived personally except for cases provided by this Code (ch. 5, Art. 95 CCP).

The right to give explanations, testimony or to refuse from providing them by victims can be implemented in the following directions: 1) as a concrete victim's manifestation of a proof, which inseparably linked with the right to present evidence; 2) as a subsidiary for victim's support requirements set forth in its outlets, petitions and the commission of other procedural actions. The specified right is discretionary and implemented to the victim's discretion, as evidenced by a reference to the refuse right to give explanations and testimony [12].

In our view, as an independent proof the victim's testimony characterized by certain features: it is oral or written notice;

communication of the circumstances to be proved in criminal proceedings; this is message of persons who are victims according to criminal procedure law; it is the message that is obtained by the preliminary investigation bodies and by the court as prescribed by law; this is notification made under interrogation and recorded as prescribed by law in the victim's interrogation or in court records.

Several authors argue that all evidence and victim's testimony in particular – just oral message. For example, U.Orlov points out that the victim's testimony – his oral report on the circumstances relevant to the case made under interrogation and is recorded as prescribed by law [8, p. 142-143; 9]. Others, however, believe that the evidence, including the testimony can be both as oral and as written notification.

Victim's testimony – is an independent kind of evidence and is the information about any circumstances to be proved in criminal proceedings, including their relationship with the suspect, accused, provided by the victim interrogation conducted during the preliminary investigation and recorded in accordance to interrogation or court records.

The value of the victim's testimonies in the process of proving as one of the types of evidence in criminal proceedings is that, firstly, they are an effective means of defending the victim's rights and interests, and, secondly, they can set the circumstances mentioned to clarify the circumstances of the criminal offense. In its first sense victim's testimonies are one of the main means of exercising the victim's rights and interests. Here they play a vital role, which is conducive to direct victim's possibilities to influence to the outcome of criminal proceedings in their favor. Through victim's testimony he/she can influence to the conclusions as pretrial investigation and as the court's decisions to the circumstances of the crime. His/her testimonies allow defending of the victim's rights and legitimate interests.

The second meaning of the victim's testimony is an important means of establishing relevant circumstances in criminal proceedings in cases when the victim in his testimony directly points to the involvement of guilty persons in committing a crime or when there are communicated important information about the circumstances of the crime allow establishing of the guilty person. With the victim's testimony it can be established other circumstances to be proved. Ability to install with certainty the circumstances of criminal

proceedings using the victim's testimony also provided liability for perjury under Art. 384 of the Criminal Code of Ukraine [11, p. 1119].

Conclusion. Under the current Criminal Procedure Code of Ukraine victim relates to the prosecution, because the victim's responsibility to prove the guilty of the person who has committed a criminal offense because the victim's testimony has to be scrutinized and evaluated together with all the circumstances established in the criminal proceedings.

The CPC novelty is that the court can only base its conclusions on the testimony that it received directly during the trial, or on those obtained in the order prescribed by Art. 225 CPC.

The court has no right to base its decisions on testimony provided by the investigator, prosecutor, or refer to them. The prohibition of research evidence in court seems unreasonable and invalid to contribute for establishing the truth in the criminal proceedings.

REFERENCES

1. The Constitution of Ukraine adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine June 28, 1996 // Supreme Council of Ukraine. – 1996. – № 30. – 141 p.

2. Ostriychuk A. The concept of procedural indications as sources of evidence in the light of reform of criminal procedural legislation / A. Ostriychuk // Legal week. – № 10–11 (May 26, 2015)

3. The theory of evidence in the Soviet criminal trial. Part of the total. – Moscow, 1973. – 734 p.

4. Dictionary of Ukrainian language Copyright 2010–2012. [Electronic resource]. access <http://eslovník.com/>.

5. The Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary: in 2 t. T. 1. – H. : Right, 2012. – 768 p.

6. Mikhailov N. Institute of protection of the rights of the victim under the new CPC of Ukraine / N. Mikhailov // Law and Society. – № 2. – 2013. – P. 203–206.

7. Serdyukov P. P. Evidence in a stage of excitation of criminal case / P. P. Serdyukov. – Irkutsk, 1981. – 84 p.

8. Orlov U. K. Indications victim / U. K. Orlov // Criminal procedural law : [textbook] / edited by P. A. Lupinskaya. – Moscow, 1997. – 475 p.

9. Orlov U. K. Problems of the theory of evidence in criminal proceedings / U. K. Orlov. – Moscow, 2009. – 145 p.

10. Criminal proceedings : textbook / Yu. Hroshevy, V. Taci, A. Tumanyants and others. – X. : Right, 2014. – 824 p.

11. Scientific and practical commentary of the Criminal Code of Ukraine. – K. : Legal Opinion, 2012. – 1316 p.

12. Novik V. The rights of the victim under the new Criminal Procedure Code of Ukraine. Chronicler / V. Novik : Abstracts of the materials Ukrainian scientific-practical conference «Human Rights: History and Present» (Zhitomir, December 6, 2012). – Zhytomyr, 2012. – P. 125–131.

УДК 343.14:343.122

Сольонова Олександрія Олександрівна –
ад'юнкт кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ

ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ПОКАЗАНЬ ПОТЕРПІЛОГО

Досліджено поняття та значення показань потерпілого як самостійного виду доказів. Розкрито його значення й місце в системі кримінально-процесуального доказування.

Ключові слова: показання потерпілого; допит потерпілого; обставини в кримінальному провадженні.

Исследованы понятие и значение показаний потерпевшего как самостоятельного вида доказательств. Раскрыто его значение и место в системе уголовно-процессуального доказывания.

Ключевые слова: показания потерпевшего; допрос потерпевшего; обстоятельства в уголовном производстве.

In the article the concept and value of the testimony of the victim, as an independent form of evidence. Reveals its meaning and place in the criminal procedure proof.

Keywords: testimony of the victim; questioning the victim; the circumstances in criminal proceedings.

В час докорінних змін у законодавстві України, найголовнішим залишається захист прав людини, не зважаючи на процесуальний статус у кримінальному провадженні, чи є вона потерпілою чи підозрюваною. Адже, згідно статті 3 Конституції України «людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [1, с. 3]. Доказування займає центральне

місце в кримінально-процесуальній діяльності під час досудового розслідування і судового розгляду кримінального провадження. Котре полягає в збиранні, перевірці, оцінці і використанні доказів з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню і мають значення для кримінального провадження. На основі зібраних доказів, керуючись законом, слідчий суддя, суд оцінюють їх і приймають відповідні процесуальні рішення (ухвали, вироки). Показання мають важливе значення для встановлення обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

Актуальність досліджуваної проблеми полягає у тому, що дотримання на всіх стадіях кримінального судочинства норм кримінального процесуального законодавства, яким передбачено права потерпілого, є однією з важливих умов здійснення встановленого в ст. 55 Конституції України права громадян на судовий захист.

В Україні діє новий Кримінальний процесуальний кодекс України, в якому містяться положення, які лише перелічують процесуальні права потерпілих, без встановлення чіткої процедури відновлення матеріальних прав [6, с. 203–206].

Метою дослідження є змістовний аналіз норм КПК України, що регламентують процесуальний порядок надання показань потерпілим у кримінальному провадженні.

Ступінь розробленості проблеми: такі вчені як С. А. Альперт, В. І. Галаган, М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, О. В. Капліна, Н. С. Карпов, Л. Д. Кокорев, О. П. Кучинська, І. І. Потеружа, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, І. Я. Фойницький, Л. Д. Удалова, П. В. Цимбал та ін. Вказані науковці зробили вагомий внесок в теорію вчення про потерпілого, однак положення нового КПК та збільшення кількості вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів, потребують подальшого дослідження.

Показання мають велике значення для вирішення завдань кримінального судочинства, адже найчастіше тільки на їх основі здійснюється достовірне встановлення обставин, які є предметом дослідження у кримінальному провадженні, і з урахуванням останніх до конкретного випадку застосовуються норми кримінального та кримінально-процесуального права. Інститут

показань у його сучасному вигляді, як окремий структурний елемент кримінального процесу, є новим для України, а тому науково не розроблений [2]. Для правильного розкриття сутності показань потерпілого необхідно з методологічної точки зору, насамперед, проаналізувати проблему поняття кримінально-процесуальних доказів, дослідити і показати співвідношення категорій «джерело доказів», «вид доказів» в кримінальному процесі. З'ясувавши вищевказане дозволить визначити поняття показань потерпілого, а також виявити їх значення і місце в системі кримінально-процесуального доказування. В основі гносеологічної характеристики поняття доказів лежить філософське вчення про відображення як загальну властивість матерії. В результаті відображення відбувається залишення слідів будь-якого злочину на предметах матеріального світу і в свідомості людей. За допомогою слідів котрі збереглися, можливе встановлення обставин, вчинення злочину. Тому працівники органу досудового розслідування повинні виявити, знайти залишені сліди, дослідити їх, привести у належну процесуальну форму, і потім використати в якості доказів по кримінальному провадженню. Як і всяке відображення, доказ завжди складається з відображення або способу відображуваного, і форми, тобто способу існування і вираження відображення. Образ відображуваного є змістом доказу, який являє собою єдність всіх основних елементів, властивостей і зв'язків доказу; воно існує і виражається у формі і невід'ємне від неї. Можна сказати, що в доказах повною мірою знаходить свою реалізацію філософський закон єдності форми і змісту. Тому докази в кримінальному процесі не можуть існувати виключно у вигляді свого змісту або у вигляді форми. Для повноцінної структури, докази повинні однозначно складатися з змісту і форми. Так, більшість авторів вважають, що змістом відображення в доказах є «фактичні дані». При визначенні змісту, доказів через поняття «фактичні дані» необхідно насамперед, виходити із специфіки появи і прояву, відображуваного образу в ході відбивних процесів [3, с. 227].

«Фактично» буквально означає відображення дійсного стану чого-небудь, відповідним фактам, а термін «дані» - відомості, необхідні для якого-небудь висновку, рішення. Тому при автентичному; тлумаченні терміну, «фактичні дані» являє собою наступне – це «відомості, необхідні для якого-небудь

висновку, рішення, котрі відображають дійсність». Значить, «фактичні дані» по своєму етимологічного значення ні чимось не відрізняються від «відомостей (інформація)» [4].

Згідно позиції радянського науковця П.П. Сердюкова «Доказами по кримінальній справі являються будь-які фактичні дані, на основі яких в визначеному законному порядку органи дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність громадського небезпечного діяння, винуватість особи, яка вчинила дане діяння та інші обставини, котрі мають значення для правильного вирішення справи» [7, с. 3].

Законодавець визначає, що доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. У ч. 2 ст. 84 КПК України зазначено, процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів. У процесуальній літературі поняттям «джерела доказів», «процесуальні джерела доказів» надається різне значення: як форма, вид доказів, засоби доказування, носії інформації. В ч. 1 ст. 84 КПК йдеться про фактичні дані, наявність чи відсутність фактів і обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню. Вони відображають зміст та об'єктивну основу доказів. Під показаннями, речовими доказами, документами, висновками експертів слід розуміти процесуальні джерела, тобто матеріальну форму, в якій містяться і за допомогою якої передаються фактичні дані. Такі джерела гарантують отримання найбільш повних і достовірних фактичних даних, що є важливою умовою допустимості доказів. З урахуванням цього, під доказами в кримінальному процесі слід розуміти єдність фактичних даних і їх процесуальних джерел. Залежно від способу і процесуального режиму отримання і їх характеру законодавець сформулював конкретну вимогу про те, що доказами можуть бути тільки показання, речові докази, документи, висновки експертів, незалежно від того, чи вони отримані в результаті гласних чи негласних слідчих (розшукових) дій [5, с. 250].

З буквального тлумачення частини другої названої статті можна зробити висновок про те, що до одного і того ж виду

доказів відносяться об'єднані у відповідних пунктах показання підозрюваного і показання обвинуваченого, показання потерпілого та свідків, висновок і показання експерта, протоколи слідчих і судових дій. Насправді кожна з названих вище категорій утворює абсолютно окремий вид доказів. Дане поєднання і об'єднання не можна вважати вдалим. Цим самим принижується значення і роль кожного доказу і, зокрема, показань потерпілого як самостійного виду доказів. Існуюче в законі поєднання в окремих пунктах ч. 2 ст. 84 КПК України самостійних видів доказів перетворює одні з них в «придаток» до інших, нівелює значимість і рівність кожного доказу. Тому, на наш погляд, необхідно більш точно визначати ч. 2 ст. 84 КПК України: «До процесуальних джерел доказів відносяться: показання підозрюваного; показання обвинуваченого; показання потерпілого; показання свідка; показання експерта; висновок експерта; речові докази; протоколи слідчих дій; протоколи судових засідань; інші документи».

Кожний доказ має володіти такими ознаками (властивостями): належність та допустимість. У ч. 1 ст. 94 КПК України вказано, що слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з точки зору достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [5, с. 281].

Таким чином, під доказами в кримінальному процесі необхідно розуміти відповідаючи вимогам належності, допустимості і достовірності відомості про обставини, що мають значення для правильного вирішення кримінального провадження, котрі відповідають встановленій законом процесуальній формі. Наведена конструкція поняття доказів та їх джерел має значення для визначення суті показань потерпілого.

В ст. 95 КПК вказано, показання – це відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Аналіз етимологічного тлумачення – терміна «показання» означає свідцтво; розповідь [4]. Разом з тим, на нашу думку, логіка суджень з приводу форми показань потерпілого в рамках кримінально-процесуального доказування повинна залежати від того, яким чином сприймаються і фіксуються відомості, що повідомляються потерпілим в ході його допиту.

Слідчий і суддя сприймають вихідну від потерпілого в ході допиту усну інформацію (відомості) безпосередньо. Опосередкованим шляхом усні відомості потерпілого сприймаються усіма іншими суб'єктами кримінально-процесуальної діяльності. Вони можуть оцінити їх, тільки ознайомившись з відповідним протоколом допиту потерпілого або протоколом судового засідання, у якому фіксувалися відповідні свідчення. При повторному допиті потерпілого відбувається також безпосереднє сприйняття його усних свідчень.

Показання потерпілого – це дані, повідомлені ним на допиті під час проведення досудового розслідування чи в судовому засіданні. Допит потерпілого повинен проводитись на підставі вимог, зазначених у ст. 224, 225, 353 КПК [11]. За кримінальною процесуальною природою показання потерпілого багато в чому схожі з показаннями свідка. Зміст показань потерпілого має певні особливості. Вони в більшості випадків пов'язані з обставинами злочинного посягання (місцем, часом, способом вчинення злочину, особою, що його вчинила, тощо). Значним може бути і обсяг відомостей про фактичні обставини справи, які відомі лише потерпілому і особі, що вчинила злочин (наприклад, коли злочинне посягання здійснювалось у відсутності інших осіб). Думки і припущення потерпілого, повідомлені ним при допиті, є невід'ємною частиною його показань. Вони повинні бути зафіксовані в протоколі допиту і підлягають обов'язковій перевірці в процесі доказування. Будь-які показання потерпілого, перш ніж вони будуть використані при прийнятті рішень, повинні бути перевірені. Перевірка здійснюється шляхом співставлення з доказами, які є у справі. Це дозволяє впевнитись у частковому чи повному збігові показань з іншими доказами [5, с. 288].

Показання, надані під час досудового розслідування, мають значення доказів лише для обґрунтування процесуальних рішень слідчого та прокурора. Якщо допит фіксується за допомогою

технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу допиту за умов, що кожен з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. Таке спрощення процесуального фіксування показань під час досудового розслідування зумовлено, зокрема ти, що вони не мають до доказового значення в судовому розгляді, а тому й не має сенсу письмово їх фіксувати за умови фіксації технічними засобами [10, с. 207].

Стаття 58 КПК визначає, що потерпілого у кримінальному провадженні може представляти представник – особа, яка у кримінальному провадженні має право бути захисником. Представником юридичної особи, яка є потерпілим, може бути її керівник, інша особа, уповноважена законом або установчими документами, працівник юридичної особи за довіреністю, а також особа, яка має право бути захисником у кримінальному провадженні. Юридична особа, хоча і може бути визнана потерпілим, але у кримінальному провадженні може брати участь лише в особі свого представника-фізичної особи. Однак, особа дає показання лише щодо фактів, які вона сприймала особисто, за винятком випадків, передбачених цим Кодексом (ч. 5 ст. 95 КПК). Право давати пояснення, показання або відмовитися їх давати може реалізовуватися потерпілим у таких напрямках: 1) як конкретний прояв участі потерпілого у доказуванні, яке нерозривно пов'язане із правом подавати докази; 2) як субсидіарне для підкріплення вимог потерпілого, викладених у його відводах, клопотаннях та при вчиненні інших процесуальних дій. Указане право є диспозитивним і реалізується на розсуд потерпілого, про що свідчить вказівка на право відмовитися давати пояснення та показання [12].

На наш погляд, як самостійний вид докази показання потерпілого характеризуються певними ознаками: це усне або письмове повідомлення; це повідомлення про обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні; це повідомлення осіб, які є потерпілими відповідно до кримінально-процесуальним законом; це повідомлення, яке отримують органи досудового розслідування і суд в установленому законом порядку; це повідомлення, зроблене при допиті і зафіксоване в установленому законом порядку в протоколі допиту потерпілого або в протоколі судового засідання.

Ряд авторів стверджує, що показання взагалі і показання потерпілого, зокрема, – лише усні повідомлення. Так, наприклад, Ю.К. Орлов вказує, що показання потерпілого – його усне повідомлення про обставини, що мають значення для справи, зроблене під час допиту і запротокольовані в установленому законом порядку [8, с. 142–143; 9]. Інші, навпаки, вважають, що показання, в тому числі і показання потерпілого, можуть бути як усним, так і письмовим повідомленням.

Показання потерпілого – це самостійний вид доказів, що являє собою відомості про будь-яких обставин, що підлягають доказуванню у кримінальному провадженні, в тому числі про свої взаємини з підозрюваним, обвинуваченим, повідомлені потерпілим на допиті, проведеному в ході досудового розслідування і зафіксовані відповідно в протоколі допиту чи протоколі судового засідання. Значення показань потерпілого в процесі доказування як одного з видів доказів у кримінальному провадженні полягає в тому, що, по-перше, вони являють собою ефективний засіб відстоювання прав та інтересів потерпілого, і, по-друге, з їх допомогою встановлюються обставини, що мають значення для з'ясування обставин вчинення кримінального правопорушення. У своєму першому значенні свідчення потерпілого служать одним з головних засобів реалізації прав та інтересів потерпілого. Тут вони грають виключно важливу роль, яка полягає в тому, що сприяють безпосередній можливості потерпілим вплинути на результат кримінального провадження на свою користь. За допомогою своїх показань потерпілий може вплинути на висновки як органу досудового розслідування, так і суду щодо обставин вчиненого злочину. Його свідчення дозволяють йому відстоювати свої права та законні інтереси. У другому значенні свідчення потерпілого виступають важливим засобом встановлення значущих у кримінальному провадженні обставин у випадках, коли потерпілий у своїх свідченнях прямо вказує на причетність особи, винної у скоєнні злочину або повідомляються їм важливі відомості про обставини злочину дозволяють надалі встановити винну особу. За допомогою показань потерпілого можуть бути встановлені інші обставини, що підлягають доказуванню. Можливість встановлення за допомогою показань потерпілого з достовірністю обставин кримінального провадження забезпечується також

відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України [11, с. 1119].

Отже, чинний Кримінальний процесуальний кодекс України потерпілого відносить до сторони обвинувачення, адже на потерпілого покладається обов'язок доказати винуватість особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, тому показання потерпілого підлягають ретельній перевірці та оцінці в сукупності з усіма обставинами, встановленими по кримінальному провадженню.

Новелою КПК є те, що суд може ґрунтувати свої висновки лише на показаннях, які він отримав безпосередньо під час судового засідання, або на тих, що отримані в порядку, передбаченому ст. 225 КПК. Суд не має права ґрунтувати свої рішення на показаннях, наданих слідчому, прокурору, або посилатися на них. Заборона дослідження цих показань у судовому засіданні здається нам необґрунтованою і такою, що не сприятиме встановленню істини у кримінальному провадженні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30.

2. Острійчук О. Поняття показань як процесуального джерела доказів у світлі реформування кримінально-процесуального законодавства / О. Острійчук // Правовий тиждень. – № 10–11 (26 трав. 2015 р.).

3. Теория доказательств в советском уголовном процессе. Часть общая. – М., 1973. – 734 с.

4. Тлумачний словник української мови Copyright 2010–2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://eslovnik.com/>.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України : [наук.-практ. комент.] : у 2 т. – Т. 1 / Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. ; [за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова]. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

6. Михайлов Н. В. Інститут захисту прав потерпілого за новим КПК України / Н. В. Михайлов // Право і суспільство. – № 2. – 2013. – С. 203–206.

7. Сердюков П. П. Доказательства в стадии возбуждения уголовного дела / П. П. Сердюков. – Иркутск, 1981. – 84 с.

8. Орлов Ю. К. Показания потерпевшего / Ю. К. Орлов // Уголовно-процессуальное право : [учеб.] / под общ. ред. П. А. Лупинской. – 2-е изд., перераб. и доп. – М., 1997. – 475 с.

9. Орлов Ю. К. Проблемы теории доказательств в уголовном процессе / Ю. К. Орлов. – М., 2009. – 145 с.

10. Кримінальний процес : [підруч.] / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; [за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило]. – Х. : Право, 2014. – 824 с.

11. Науково-практичний коментар кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2012. – 1316 с.

12. Новик В. А. Права потерпілого за новим Кримінально-процесуальним кодексом України. Літописець / В. А. Новик // Права людини: історія і сьогодення : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Житомир, 6 груд. 2012 р.). – Житомир, 2012. – С. 125–131.

УДК 343.341:343.221:343.974

Ремський Віктор Васильович –
здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх
справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ТА КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКИ «ЕТНІЧНИХ» ЗЛОЧИННИХ ГРУП І ЗЛОЧИННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Здійснено кримінально-правовий та кримінологічний аналіз «етнічних» злочинних груп та злочинних організацій. Розкрито поняття й характерні особливості етнічної злочинності, а також запропоновано заходи щодо її запобігання.

Ключові слова: «етнічні» злочинні групи та злочинні організації; запобігання етнічній злочинності; транснаціональна злочинність.

Проведен уголовно-правовой и криминологический анализ «этнических» преступных групп и преступных организаций. Раскрыты понятие и характерные особенности этнической преступности, а также предложены меры по ее предотвращению.

Ключевые слова: «этнические» преступные группы и преступные организации; предотвращение этнической преступности; транснациональная преступность.

This article describes the features of the organization and hierarchical structure of ethnic organized crime groups. In particular, highlighted the ethnic characteristics of organized criminal groups, these include intra-group relations, support for national customs and traditions (fashion, relationships between older and younger family structure). It is generally characteristic of the representatives of the peoples who are still strong elements or preserved tribal relations. Ethnic criminal groups operating in the same area tend to unite, creating conditions for the formation of ethnic criminal organizations.

Research of structural construction and criminal specialization criminal groups organized along ethnic lines indicates that their construction depends on the ethnic leader, indicating a difference methods conspiracy in the middle of criminal groups.

In addition, the author focuses on the internal and external signs of stability (in the presence of hierarchical structure and purpose of committing grave and especially grave crimes), which is the basis to talk about the creation of a criminal organization, ethnicity forming determine the persons who occupy leading positions in it.

The assignment of an organized group or criminal organization is not defined ethnic homogeneity of the national structure, it can be mixed.

When carried out dynamic development of information and communication technologies, rapidly developing «ethnic» organized criminal group. This led to the emergence of new types of crimes relating, in particular, from illegal interference with operation of communication systems and computer networks.

Thus, ethnic groups and organized criminal organizations – organized crime formation, formed a national (ethnic) lines, that unite people under one or several nationalities (ethnic formations).

Keywords: «ethnic» criminal groups and criminal organizations; prevention of ethnic criminality; transnational criminality.

Україна на нинішньому етапі свого розвитку знаходиться на шляху значних перетворень: змінюється структура економічних відносин, формуються нові суб'єкти власності і політичної діяльності, трансформуються базові цінності, влаштування життя, змінюється устрій життя, традиції. Цей динамізм обумовлює загострення в інших сферах життя українського суспільства проблем зростання етнічної злочинності. Історія показала, що етнічні відносини складають групу найскладніших проблем, які впливають на стан злочинності в країнах [1, с. 235].

Загалом злочинність становить загрозу функціонуванню держави, громадському спокою, стабільності економіки та правопорядку. Підриває віру громадян в правоохоронні органи та

їх здатність захистити демократичні інститути і цінності. Зазначені обставини обумовлюють актуальність вибраної теми.

Проблеми етнічної злочинності отримали досить широке висвітлення в працях вчених різних країн. Серед дослідників у галузі оперативно-розшукової діяльності, кримінального права і кримінології внесок у розробку даної проблеми внесли: П.П. Андрушко, В.М. Всеволодов, Ю.А. Вакулін, В.О. Глушков, Г. Геворгян, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, Г.В. Дашков, О.М. Джужа, А.П. Закалюк, В.С. Зеленецький, Н.О. Зіневич, Ю.Б. Ірхін, А.М. Кустов, О.О. Кваша, Г.Я. Кузнецов, О.І. Козаченко, О.М. Костенко, Ю. Латов, В.В. Матвійчук, Є.К. Марчук, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Д.Й. Никифорчук, В.С. Овчинський, Н.Н. Польській, В.В. Петров, В. Попов, Б.В. Романюкта ін. Аналіз підходів до проблеми етнічної злочинності свідчить про те, що і в українській юридичній науці є розбіжності у питанні визначення її сутності, змісту та визначальних ознак [2].

Процес раціональної реорганізації організованої злочинності відбувається за аналогією із законною господарською діяльністю шляхом ускладнення організаційної структури, побудови мереженої моделі управління, децентралізації та транснаціоналізації. Такого прояву трансформації частково пояснюються зростанням проявів “білокомірцевої” організованої злочинності, постійне підвищення злочинцями своєї кваліфікації, професійних вмінь і навичок, використання ними сучасних інформаційних технологій, уніфікованих правил міжнародної торгівлі та інших переваг, пов’язаних із глобалізацією [3, с. 16].

Сучасні організовані злочинні угруповання у більшості випадків характеризуються не стільки значною кількістю членів, об’єднаних ієрархічною моделлю організації діяльності, подібною до традиційних корпорацій, а є відносно невеликими за розміром, гнучкими, мобільними та швидко адаптивними, що об’єднуються для втілення конкретних злочинних намірів у життя в залежності від об’єктивних умов, які склалися у певний час. При цьому деякі організовані злочинні угруповання можуть поєднувати в собі елементи як традиційних ієрархічних структур на горизонтальному рівні, так і з більш розмитою та гнучкою системою організаційно-структурних взаємовідносин.

Групи, що займаються злочинною діяльністю, не можна з абсолютною впевненістю назвати етнічними в буквальному розумінні цього слова. До складу таких груп нерідко входять особи інших народностей, яких не об'єднує спільність території. В таких випадках можна говорити про іншомовні злочинні групи, або вважати термін «етнічна група» умовним і брати його в лапки.

До особливостей етнічних організованих злочинних формувань слід віднести внутрішньо групові відносини побудовані на усвідомленні внутрішньої єдності, нерідко братства між членами групи. Це, як правило, характерно для представників народів у яких й досі сильні або збереглися елементи родових відносин.

В етнічно однорідних організованих злочинних формуваннях серед членів зберігаються і підтримуються національні звичаї і традиції (стиль одягу, відносини між старшими і молодшими, сімейний устрій).

Етнічні злочинні групи, що діють на одній території, мають тенденцію до об'єднання, що створює умови для утворення етнічних злочинних організацій.

Вивчення особливостей структурної побудови і кримінальної спеціалізації злочинних груп, організованих за етнічною ознакою свідчить що їх побудова залежить від етнічної належності лідера, що свідчить про відмінність способів конспірації в середині таких злочинних формувань [4, с. 57].

Етнічні організовані групи та злочинні організації – організовані злочинні формування, що формуються за національною (етнічною) ознакою, тобто об'єднують осіб за однією чи декількома національностями (етнічними утвореннями). Віднесення організованої групи чи злочинної організації до етнічних не визначаються однорідністю їх національного складу, він може бути і змішаним. Етнічну приналежність формування визначають особи, які займають у ній лідируючі позиції.

У теорії кримінального права відсутнє єдине й однозначне визначення організованої групи та злочинної організації, проте найбільш ґрунтовні ознаки цих об'єднань сформульовані в ч. 3 і 4 ст. 28 КК України.

Під організованою групою (ч. 3 ст. 28 КК) належить розуміти внутрішньо стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке було попередньо утворене з метою вчинення ряду злочинів або тільки одного, який потребує ретельної довготривалої підготовки. Таку групу слід вважати утвореною з моменту досягнення її учасниками домовленості про вчинення першого злочину за наявності планів щодо подальшої спільної злочинної діяльності [5].

У ч. 3 ст. 28 КК України зазначено, що злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його підготовці або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Відповідно до ч. 3 ст. 28 КК суб'єктом злочину, вчиненого організованою групою, може визнаватись лише особа, яка є учасником такого об'єднання, причому не тільки та, котра була одним із виконавців злочину, а й та, котра його готувала. Тому у випадках, коли діяльність організованої групи була припинена на стадії готування злочину чи ця група здійснила готування, а діяння, що становить об'єктивну сторону складу злочину, було виконане не всіма, а одним чи двома її учасниками, суди мають кваліфікувати злочин як учинений організованою групою [6, с. 95];

2) *попередня зорганізованість*. Домовленість про вчинення злочину і згуртованість учасників відбувається до його початку [7, с. 74];

3) *стійкість*. Стійкість організованої групи полягає в її здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти факторам, що можуть їх дезорганізувати, як внутрішнім (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього), так і зовнішнім (недотримання правил безпеки щодо дій правоохоронних органів, діяльність конкурентів по злочинному середовищу тощо).

На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки:

стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності та чіткий розподіл функцій учасників щодо його досягнення.

Набуття організованою групою, крім ознак внутрішньої ще й ознак зовнішньої стійкості (за наявності ієрархічної побудови та мети вчинення тяжких і особливо тяжких злочинів), як правило, свідчить про те, що ця група трансформувалась у злочинну організацію [5, с. 4].

Забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так й інших злочинних груп передбачає створення необхідних умов для існування цих об'єднань і здійснення ними злочинної діяльності. Воно може полягати у фінансуванні такої діяльності, приховуванні її, контррозвідувальному, розвідувальному, правовому, медичному, побутовому, інформаційному забезпеченні, забезпеченні особистої охорони організаторів та керівників злочинної організації чи інших злочинних груп, легалізації доходів, отриманих зазначеними об'єднаннями злочинним шляхом, забезпеченні їх прикриття від соціального контролю, у т. ч. від притягнення учасників таких об'єднань до кримінальної відповідальності тощо [8, с. 196–197].

Є можливість використання непрямих даних у вивченні етнічної організованої злочинності на прикладі статистики з міграційних процесів. Зв'язок злочинності з міграцією зазначають багато кримінологів. Особливість мігрантів полягає у тому, що вони психологічно легко переходять від законних форм діяльно до протиправних і навпаки. Мігранти утворюють відособлену, спільноту, яка сама по собі може й не бути криміналізованою але в ній завжди спостерігаються етнічні злочинні організовані групи, які тісно пов'язані з усією етнічною спільнотою на основі національних зв'язків. Таким чином, мігранти потрапляють до груп підвищеного ризику криміналізації.

Вказане «хитке» соціальне становище мігрантів можна пояснити процесом маргіналізації, якого зазнає значна кількість переселенців. Це зумовлено розривом соціально-корисних (економічних, культурних, дружніх тощо) зв'язків на попередньому місці постійного проживання та складністю встановлення аналогічних на новому.

Серед факторів, що дестабілізують ситуацію у тих чи інших країнах, все частіше називають міграційні процеси. При цьому багато з опитаних осіб ототожнюють міграцію з етнічною злочинністю. Таким чином у суспільстві формується образ мігранта-правопорушника.

За результатами власного анкетування 300 оперативних працівників по боротьбі з організованою злочинністю щодо питання протидії етнічній організованій злочинності, що було проведено протягом 2010–2013 років. Більшість опитаних (95%) вважають, що існує негативна тенденція криміналізації етнічних діаспор в нашій державі, (66,7%) вважають, що етнічна злочинність тісно пов'язана із діяльністю «злочинців в законі».

«Етнічні» злочинні групи та злочинні організації відрізняються одне від одного за таким критерієм як сфера злочинної діяльності. Деякі групи чи організації мають досить вузьку спеціалізацію, а тому зосереджують свою злочинну діяльність тільки в одній сфері, наприклад торгівлі зброєю або наркотичних речовин, квартирним крадіжкам, викраденням людей, а інші поєднують різноманітні напрями для отримання більшого доходу, наприклад, вони займаються як незаконною торгівлею зброєю, так і реалізацією фальшивих грошей, наркотичних засобів, психотропних речовин тощо.

Нові можливості, що з'являються в результаті динамічного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, активно використовуються представниками «етнічних» організованих злочинних угруповань. А це, в свою чергу, призвело і до появи нових видів злочинів, пов'язаних, зокрема, із незаконним втручанням у роботу комунікаційних систем і комп'ютерних мереж.

Прояви «етнічної» організованої злочинності із використанням засобів інформаційно-комунікаційних технологій, зважаючи на такі її характеристики, як транснаціональність, латентність, динамічність темпів зростання та трансформацій, стають серйозною проблемою на шляху розбудови сучасної інформаційної української держави.

В травні 2013 року в Києві, камерами банкоматів були зафіксовані двоє громадян Китайської Народної Республіки, які встановлювали скімінгові пристрої для отримання доступу до банківських рахунків громадян України. Один з них був

затриманий в момент зняття скімінгового пристрою з банкомата. Під час огляду місця події виявлено дві накладні пластикові панелі з електронним обладнанням, у іноземця-скімера вилучено пристрій для зчитування інформації з платіжних карток та мініатюрну відеокамеру.

Етнічна спільність формується шляхом залучення до своєї протиправної діяльності осіб із власного соціального та етнічного оточення, які проживають на території різних країн світу.

Специфічними кримінологічними ознаками етнічної злочинності є велика частка рецидивістів у їхньому складі, наявність значущої частки осіб, що вживають наркотичні речовини.

Етнічні злочинні угруповання, насамперед, слід розрізняти за національною (етнічною) ознакою, а саме: грузинські, чеченські, азербайджанські, вірменські, китайські, циганські та інші угруповання. Слід підкреслити, що представникам деяких народностей властиві особливо жорстокі способи вчинення злочинів, що пояснюється звичаями та традиціями свого народу, ненавистю до представників інших національностей [9, с. 174].

На особливу увагу заслуговує такі етнічні злочинні групи.

Китайці, в'єтнамці. Китайські угруповання облюбували Одесу, в'єтнамські – Харків. Вихідці з Південно-Східної Азії займаються як правило дрібним бізнесом: дрібногуртовою торгівлею, немасштабним виробництвом. Щодо китайського, в'єтнамського, таїландського, камбоджійського ОЗУ, то вони зазвичай вчиняють злочини у своєму етнічному середовищі (це стосується більшості етнічних угруповань, але азіати живуть особливо відокремлено).

Китайські і в'єтнамські угруповання займаються захопленням заручників, пограбуваннями, збройними нападами, але тільки серед своїх співвітчизників. Часто беруть заручника-земляка, а потім вимагають викуп у його родичів на батьківщині.

Крім того, китайці, потрапивши в Україну, намагаються налагодити й контролювати канали нелегальної міграції. Це досить прибутковий бізнес – в середньому доставка громадянина з Південно-Східної Азії через територію України хоча б у Словаччину або Угорщину коштує близько \$8 тис. Провідникові за одного нелегального мігранта організатори такої контрабанди

виплачують майже \$5 тис., а прибуток організаторів за транспортування однієї людини становить від \$10 тис. до \$15 тис. Тому дуже часто мігранти стають товаром для своїх співвітчизників. В Україні організовані угруповання їх затримують, «перевантажують», перепродують один одному цілими партіями, гуртом та вроздріб.

Чеченці. Ці вихідці з Кавказу змогли свого часу асимілюватися в Україні і створити своє кримінальне братство. Місце дислокації чеченських ОЗУ – Одеса. Спеціалізація – здебільшого насильницькі злочини – убивства, розбійні напади, вимагання. Чеченці часто захоплюють заручників, а потім вимагають за них викуп. Одне із найвідоміших одеських ОЗУ 90-х років – «Чеченська община». Її лідер Абу Арчаков звинувачувався в багатьох гучних злочинах, зокрема у вбивстві директора фірми «Антарктика» Валерія Кравченка. Зараз в Одесі чеченці, за деякими даними, контролюють частину нафтового бізнесу і вирішують досить серйозні питання. Наприкінці минулого року з Одеси збиралися депортувати до Росії чеченського бойовика – досить впливову людину в себе на батьківщині, що приїжджав до України, аби вирішити питання про фінансування місцевого бізнесу [10].

Грузини. Грузинські ОЗУ сконцентровані в основному в Миколаєві, Дніпропетровську і, звісно ж, Києві. Грузинські злодії в законі, як правило, керують угрупованнями квартирних злодіїв і барсеточників – ця спеціалізація давно стала основною для представників цієї національності. У зв'язку з тим, що в Грузії злодіям оголосили війну, частина з них попрямувала в Росію та Україну. Нещодавно Київ пережив справжню атаку грузинського десанту. Міліціонери затримували авторитетів одного за одним – наприклад, кілька місяців тому співробітники столичного УБОЗу «спіймали» злодія в законі Шалму, який, за певною інформацією, є родичем одного із впливових авторитетів кутаїського клану, що облаштувався в Москві. Шалма патрунував барсеточників і домушників, тримав злодійський общак. І хоча закріпитися в Києві йому так і не дали, проте його угрупованню вдалося здійснити кілька квартирних та автомобільних крадіжок. Безславно закінчилася кар'єра й іншого вихідця із Грузії – Квежинадзе, угруповання якого контролював злодій у законі на прізвисько Мамука. Це ОЗУ, так само, як і Шалми, займалося в

Києві крадіжками з автомобілів і квартир. На початку цього року Квежинадзе і його спільників затримали співробітники УБОЗу[10].

Вірмени. Вірменська діаспора – одна із найсильніших і найбільш активних в Україні, тому не дивно, що й у вірменської організованої злочинності дуже виразне і помітне обличчя. Потужний вплив представники цієї національності мають у Миколаївській, Кіровоградській, Херсонській, Запорізькій областях і в Харкові. Нещодавно вірмени намагалися проникнути і на територію Криму, але їм не вдалося захопити владу на півострові – Крим традиційно контролюють слов'яни й татари. Помічені представники вірменського криміналітету й у Дніпропетровську, і навіть в Івано-Франківську, де займалися виготовленням підробленого коньяку. Узагалі, чіткої спеціалізації у вірменів немає – за словами правоохоронців, вони «всеїдні»: займаються чим завгодно – й насильницькими, й економічними злочинами, і контрабандою. У Миколаївській області, наприклад, представники вірмено-азербайджанського ОЗУ намагалися заволодіти ринком чорного металу.

Нещодавно чіткий вірменський слід виявлено у двох голосних убивствах, які вдалося розкрити працівникам міліції. Йдеться про розстріл лідера донецького ОЗУ Самвела Адамяна у цьому році та торішнє убивство відомого злочинця в законі Юрія Сакварелідзе (Юра Грузин). У справі Адамяна, до речі, уже винесений вирок. Обоє застрелив один кілер, відомий як Вовк. Обидві жертви вступили в конфлікт із вірменською діаспорою. Сакварелідзе нібито вирішив допомогти людям, які планували зайнятися у Запоріжжі серйозним бізнесом. Адамян став жертвою переділу власності, що перебуває під контролем вірменів, у Донецькій області. Уміють вірмени налагоджувати зв'язки у владних ешелонах. Яскраве підтвердження цього – Артур М., один із лідерів харківської вірменської діаспори, дуже впливова людина (у кримінальних колах більше відомий як Святий і Тато). Він офіційно обіймає посаду президента місцевої асоціації кік-боксингу, але, за деякими даними, кік-боксері – бойовики, що здійснюють збройні захоплення, а асоціація – лише прикриття для ОЗУ. Крім того, є інформація, що саме М. контролює вірменську торгівлю на ринку Барабашова. Разом з тим він нібито

підтримує дружні стосунки із одним із керівників Харківської міськради [10].

Циганські групи, що займаються злочинною діяльністю, не можна назвати етнічними в буквальному розумінні цього слова. До складу таких груп нерідко входять особи інших народностей, яких не об'єднує спільність території. Прикладом тому може служити крадіжка платини із заводу «скловолокно» в м. Бердянську. В злочинній групі Яковлева були також і українці, і росіяни. Ролі, які вони можуть виконувати, найрізноманітніші: посібники, організатори, виконавці, підбурювачі. Найчастіше – посібники і виконавці.

Головними чинниками, за допомогою яких можна визначити рівень небезпеки, яку становить та чи інша транснаціональна етнічна ОЗГ, є її закрита форма і як наслідок неможливість проникнення сторонніх осіб (наприклад правоохоронців під прикриттям) до її складу, інтернаціоналізація, позиція, яку займає ОЗГ на нелегальному та законному ринках, рівень проникнення у легальну економіку через готельний, ресторанный, торгівельний сектори.

Для протидії вище вказаним злочинним групам та злочинним організаціям важливою є співпраця між органами правосуддя на національному, європейському (EUROPOL, FRONTEX, OLAF, ОБСС, Рада Європи) та міжнародному рівнях (INTERPOL, FATF, ООН). Поміж іншого, така співпраця спрямована на розвиток обміну інформацією, засобами зв'язку, а також сучасними методами та засобами розслідування кримінальних правопорушень, що вчиняються у складі організованих груп і злочинних організацій [3, с. 24].

Слід констатувати активізацію роботи правоохоронних органів над реалізацією проекту «Міленіум» (ініціатором є Інтерполу та країн-члени організації з протидії міжнародній евразійській злочинності). Метою створення проекту є протидія поширенню впливу евразійських організованих злочинних груп, зокрема, тих, які діють на території країн колишнього СРСР, на території європейських країн та країн-членів Європейського Союзу. У проєкті беруть участь 42 країни, в тому числі і Україна.

Також, на розгляді у Верховній Раді України знаходиться проєкт Закону України «Про ратифікацію Меморандуму про взаєморозуміння між Україною та Європейським поліцейським

офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку», що фактично надасть можливість за допомогою захищеної лінії зв'язку здійснювати обмін інформацією між Україною та країнами-членами Європейського Союзу через Європол в режимі реального часу для протидії транснаціональній злочинності на національному та міжнародному рівнях.

Підсумком усього сказаного є висновок про те, що етнічні злочинні групи та злочинні організації являють відчутну проблему для правоохоронних органів України, так як вони згуртовані, їхній склад стабільний, злочинна діяльність цілеспрямована, між учасниками розподілені ролі та функції, у зв'язку з чим необхідне подальше вивчення даних злочинних угруповань з метою розробки методичних рекомендацій, що підвищить ефективність протидії вчинених ними злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Медведєв О. В. Етнічна злочинність у циганському середовищі / О. В. Медведєв // Право і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 235–241.

2. Севрук В. Г. Понятие и криминально-правовая характеристика «этнической преступности» в Украине [Електронний ресурс] / В. Г. Севрук // Часопис Академії адвокатури України : електрон. наук. вид. – 2013. – № 18. – Режим доступу :

http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Chauu_2014_7_3_11.pdf.

3. Підсумки роботи Міжвідомчого науково-дослідного центру з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України. – К., 2014 – 200 с.

4. Зюков А. М. Криминологическая характеристика преступлений, совершаемых представителями разных этнических групп : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Зюков Андрей Михайлович. – Рязань, 2005. – 229 с.

5. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчиненні стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – № 1. – 2006. – С. 2–6.

6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [Бойко А. М., Брич Л. П., Гришук В. К. та ін.] ; за ред.

М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Юрид. думка, 2008. – 1216 с.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / [Андрушко П. П., Арсенюк Т. М., Бантишев О. Ф. та ін.] ; за заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [2-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Дакор, 2008. – 1428 с.

8. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч.] / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. ; [за ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка]. – 5-те вид., переробл. та допов. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

9. Севрук В. Г. Протидія організованим групам і злочинним організаціям, які сформовані на етнічній основі: криміналістична характеристика особи / В. Г. Севрук // Актуальні питання теорії і практики криміналістичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 23 січ. 2015 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 173–175.

10. Кримінал у стилі етно [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<http://prokuratura.org.ua/?p=2035>.

УДК 351.745.7:343.98:343.537

Грибовський Олександр Віталійович –
здобувач кафедри спеціальної техніки та
оперативно-розшукового документування
навчально-наукового інституту підготовки
фахівців для підрозділів слідства та
кримінальної міліції Національної
академії внутрішніх справ

ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІ ЗАХОДИ ТА НЕГЛАСНІ СЛІДЧІ (РОЗШУКОВІ) ДІЇ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ Й ФІКСАЦІЇ ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ

На основі аналізу саморозвитку оперативно-розшукової діяльності розкрито співвідношення оперативно-розшукових заходів та негласних слідчих (розшукових) дій під час виявлення та фіксації одержання неправомірної вигоди. Визначено види та класифікацію оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: оперативно-розшукові заходи; негласні слідчі (розшукові) дії; неправомірна вигода; оперативні підрозділи.

На основании анализа саморазвития оперативно-розыскной деятельности раскрыто соотношение оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий во время выявления и фиксации получения неправомерной выгоды. Определены виды и классификация оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных (розыскных) действий.

Ключевые слова: оперативно-розыскные мероприятия; негласные следственные (розыскные) действия; неправомерная выгода; оперативные подразделения.

Based on the analysis of progress of operational-searching work, recovered співвідношення between operative-searching actions

and негласних слідчих (searching) actions, during process of fixation and detection of illegal benefits.

Accented attention that legal uncertainty of concept of operational-searching measures and miss its legal nomenclature have a negative effects for rights protection process not only for departments which should to do operational-searching activity and also for органів досудового розслідування, public prosecution and court during using it in the investigation or trial of criminal proceedings investigative materials obtained in the course of Operational-searching activity, gained during operational-searching measures, carrying out supervision and judicial control over operational-searching activity, restoration of the rights of citizens affected by the unlawful conduct of operational-searching measures.

Recovered types and classification of operational-searching measures and covered investigative (detective) actions.

Offered ways of liquidation of existed legal conflicts on the legislative level. Through which nowadays it is impossible to cleanly separate rights between operational departments and operational-searching actions and covered investigative (detective) actions, which they can use during the process of detection and fixation of illegal benefits.

Keywords: operational-searching measure; covered investigative (detective) actions; illegal benefits; operational departments.

Уведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД) до системи кримінального процесу законодавцем здійснено вперше, адже раніше порядок провадження досудового розслідування злочинів здійснювався в інших організаційно-правових формах, де вказані дії мали статус оперативно-розшукових заходів (далі – ОРЗ) і могли проводитись лише уповноваженими на те оперативними підрозділами.

За Кримінальним процесуальним кодексом України (2012 р.) найбільш радикальних змін, порівняно із попереднім кримінально-процесуальним законом, зазнала стадія досудового розслідування. Відповідно до норм нового Кримінального процесуального кодексу України, досудове розслідування кримінальних правопорушень в Україні здійснюється шляхом

провадження гласних і негласних слідчих (розшукових) дій під процесуальним керівництвом прокурора.

Аналіз зарубіжного законодавства свідчить про те, що в Україні був урахований найбільш прогресивний світовий досвід використання у досудовому розслідуванні негласних форм і методів здобуття інформації про підготовлюваний або вчинений злочин, що викликає додатковий науковий інтерес до дослідження цього питання.

Теоретичним підґрунтям розроблення сучасних методик організаційно-тактичних засад проведення негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених у галузі криміналістики, кримінального процесу й теорії оперативно-розшукової діяльності, зокрема: С. В. Албула, Р. С. Белкіна, О. А. Білічак, В. І. Василичука, О. М. Джужі, В. О. Глушкова, М. Л. Грїбова, С. М. Гусарова, М. В. Корнієнка, Д. Й. Никифорчука, Ю. Ю. Орлова, Д. Б. Сергєєвої, Є. Д. Скулиша, М. А. Погорєцького, В. В. Топчія, О. Ю. Татарова, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, С. С. Чернявського, М. Є. Шумила, О. М. Юрченка та ін. У працях зазначених науковців увага приділялася загальнотеоретичним питанням застосування негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшуковими силами, засобам, заходам і методам з метою виявлення та розкриття злочинів.

Водночас поза межами цих та інших досліджень залишилися проблеми концептуального підходу співвідношення та відмінностей між негласними слідчими (розшуковими) діями та оперативно-розшуковими заходами у виявленні та фіксації неправомірної вигоди.

Відсутність поглибленого комплексного підходу до дослідження даної проблеми зумовила актуальність і вибір автором теми даної статті.

Як свідчить аналіз дослідження, донедавна переважна більшість НСРД, регламентованих главою 21 Кримінального процесуального кодексу України, проводились як оперативно-розшукові заходи. Отримана внаслідок їх проведення інформація використовувалась під час досудового слідства та суду за умови, що такі дії не розшифровували форм і методів оперативно-розшукової діяльності, які становлять державну таємницю. Уведення до системи досудового розслідування негласних

слідчих (розшукових) дій є надзвичайно прогресивним кроком законодавця, що направлений на її вдосконалення.

Передусім, у органів досудового розслідування з'явилася можливість самостійно приймати рішення щодо того, які дії необхідно здійснити для розкриття та розслідування злочину, в зв'язку з чим повинна стати менш актуальною досить болюча проблема взаємодії оперативних і слідчих підрозділів [1, с. 17]. Окрім того, проведення негласних слідчих (розшукових) дій забезпечуватиме виявлення та розкриття найбільш складних і латентних злочинів, розслідування яких традиційними засобами кримінально-процесуального провадження, які до цього часу застосовувалися в Україні, є надзвичайно складним або просто неможливим [2, с. 189].

Проведене дослідження дозволило встановити, що негласні слідчі (розшукові) дії, регламентовані главою 21 КПК України, різняться за своєю організаційною сутністю, змістом проваджуваних дій, суб'єктним складом, і розглядаються як єдине ціле, що становить її систему, а саме сукупність об'єктів, що розглядається як єдине ціле.

Негласними слідчими діями, відповідно до КПК України, є аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (ст. 263 КПК); зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК); дослідження інформації, отриманої при застосуванні технічних засобів (ст. 266 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК) [3].

Отже, Кримінальний процесуальний кодекс України визначає перелік і порядок організації негласних слідчих (розшукових) дій та, відповідно, правова регламентація кожної з них забезпечується його окремими нормами.

Із запровадженням негласних слідчих (розшукових) дій змінився правовий порядок ОРЗ з аналогічною назвою.

Так, відповідно до статті восьмої Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності серед інших, за наявності передбачених статтею шостою цього Закону підстав, надається цілий ряд прав, які на практиці трактуються оперативно-розшуковими заходами.

Аналіз оперативно-розшукової, слідчої та судової практики свідчить про те, що одним із недоліків, який впливає на ефективність протидії злочинності зокрема неправомірної вигоди, є відсутність у чинному законодавстві України нормативно визначеного поняття ОРЗ, їх переліку та чітко визначених правових підстав для їх проведення, не дивлячись на те, що поняття ОРЗ у теорії оперативно-розшукової діяльності, контррозвідки й розвідки, кримінального процесу, криміналістики, а також у законодавстві й практиці належить до фундаментальних категорій [4, с. 226–230].

Правова невизначеність поняття ОРЗ та відсутність їх законодавчого переліку негативно позначається на правозастосовному процесі не лише підрозділів, уповноважених на здійснення ОРД, а й органів досудового розслідування, прокуратури та суду при використанні в ході досудового слідства чи судового розгляду кримінального провадження матеріалів ОРД, отриманих у ході проведення ОРЗ, здійсненні прокурорського нагляду і судового контролю за ОРД, поновленні прав громадян, порушених незаконним проведенням ОРЗ, тощо.

Зважаючи на значення поняття ОРЗ для теорії, законодавства й практики, йому, як предмету наукового дослідження, присвячено низку наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених-фахівців у галузі ОРД, контррозвідувальної діяльності, розвідки, криміналістики та кримінального процесу.

Наприклад, автори навчального посібника «Оперативно-розшукова діяльність» тлумачать оперативно-розшукові заходи як комплекс оперативно-технічних науково обґрунтованих, законодавчо закріплених, гласних і негласних, тактично подібних методів, прийомів і способів отримання, перевірки і реалізації оперативної інформації для вирішення задач оперативно-розшукової діяльності [5, с. 107].

Неоднозначне розуміння поняття ОРЗ у теорії призводить до того, що в законодавстві, відомчих нормативно-правових актах і на практиці нерідко до ОРЗ відносять такі заходи, що не відповідають їх змісту (наприклад, організаційні заходи, які здійснюються в межах ОРД, оперативно-розшукові операції, які за своєю ґносеологічною й правовою природою мають інше змістовне значення).

Таким чином, наукова й правова невизначеність поняття ОРЗ та їх переліку актуалізує теоретичну і законодавчу розробку цієї проблеми, що має практичне значення для підвищення ефективності правозастосовного процесу органів, які протидіють злочинам у сфері економіки зокрема неправомірній вигоді.

Слід зазначити, що на сьогодні ані чинний КПК України, ані Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» не дають його визначення. Окрім того, сам термін «оперативно-розшуковий захід» навіть не включається до законодавчого визначення поняття «оперативно-розшукова діяльність» (ст. 2 Закону) як невід'ємна її складова, хоча згадується в низці його норм.

Наприклад, у статті шостій вказаного Закону України закріплено підстави здійснення ОРД за допомогою ОРЗ, у статті сьомій – зазначається, що оперативні підрозділи зобов'язані вжити необхідних ОРЗ щодо попередження, своєчасного виявлення і припинення злочину тощо, у статті дев'ятій – визначаються умови законності проведення ОРЗ [6].

Термін «захід» окремими вченими визнається синонімом «засобу» [7, с. 3–20], і це, на наш погляд, не є помилкою. Засіб тлумачиться як спеціальна дія, що дає можливість здійснити щонебудь, досягти чогось, спосіб, прийом [7, с. 24; 204].

У науковій та навчальній літературі з ОРД органів внутрішніх справ до засобів ОРД традиційно відносять лише оперативні обліки, оперативно-технічні засоби та службових собак [5, с. 114–115].

У правовій теорії під засобами розуміють предмети (явища, процеси), за допомогою яких забезпечується отримання результату юридичної діяльності [8, с. 14]. З цього приводу М. М. Трубніков справедливо зазначав, що «предмет взагалі може бути визнаний засобом лише остільки, оскільки цей предмет слугує меті, оскільки має призначення бути засобом певної мети» [9, с. 72]. Отже, засобами в ОРД, з нашої точки зору,

є все те, за допомогою чого забезпечується отримання результату ОРД, у тому числі й ОРЗ. Виходячи з цього, оперативно-розшуковий захід є лише одним із засобів ОРД.

Оперативно-розшукові засоби, на нашу думку, можна визначити як сукупність узгоджених, взаємопов'язаних і поєднаних між собою загальною метою та завданнями дій уповноважених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність» суб'єктів, що здійснюються переважно негласно шляхом використання оперативних сил, засобів, методів і форм.

Оперативно-розшукові засоби, до складу яких входять як розвідувально-пошукові, так і контррозвідувальні заходи, що здійснюються суб'єктами ОРД, слід відрізнити від контррозвідувальних заходів, що проводяться контррозвідувальними підрозділами СБУ для отримання фактичних даних про розвідувально-підривною діяльність спеціальних служб іноземних держав і організацій та регламентуються Законом України «Про контррозвідувальну діяльність» від 26 грудня 2002 р. (статті 6, 7, 8) [10], а також від розвідувальних заходів, що здійснюються розвідувальними органами України з метою отримання інформації, яка необхідна для забезпечення інтересів безпеки громадян, суспільства й держави. При цьому хотілося зазначити що Закон України «Про розвідувальні органи України» проведення таких заходів не регламентує, а визначає лише правові основи організації і діяльності спеціальних органів державної влади, які здійснюють розвідувальну діяльність з метою захисту національних інтересів України від зовнішніх загроз, порядок контролю й нагляду за їх діяльністю, а також встановлює правовий статус співробітників цих органів, їх соціальні гарантії [11].

Варто зауважити, що у чинному Законі України «Про оперативно-розшукову діяльність» відсутня й окрема стаття, яка б встановлювала вичерпний перелік ОРЗ з розкриттям їх змісту, підстав і порядку проведення, як це має місце, наприклад, у законодавстві про оперативно-розшукову діяльність окремих країн СНД та Балтії [12, с. 196–352].

Оперативно-розшукові заходи, поряд з іншими заходами, що здійснюються оперативними підрозділами, лише у загальній формі вказані у статті восьмій Закону України «Про оперативно-

розшукову діяльність», яка встановлює права підрозділів, що їх здійснюють.

Аналіз статті восьмої Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», а також відповідних статей законодавчих актів, що регламентують порядок проведення оперативно-розшукової діяльності інших країн – учасниць СНД та країн Балтії, дозволяє зробити висновок, що заходи, які проводять оперативні підрозділи в ході ОРД, мають різний правовий та організаційно-тактичний характер, що дало можливість окремим науковцям запропонувати низку їх класифікацій. На нашу думку, в усіх запропонованих класифікаціях, кожна з яких заслуговує на увагу, загальним недоліком є те, що в них необґрунтовано змішуються такі поняття, як дії, заходи, методи, операції, засоби, які, хоч і є схожими, проте мають своє власне значення. Невизначеність у понятті ОРЗ ускладнює й вибір правильного критерію для їх класифікації. На нашу думку, які б критерії не застосовувалися для класифікацій ОРЗ, будь-яка з них є умовною, оскільки кожен з ОРЗ за певних обставин може бути віднесений до тієї чи іншої групи, а, наприклад, у сукупності з іншими ОРЗ складати відповідні операції. Поряд з цим, кожний з ОРЗ є, у свою чергу, і відповідним засобом ОРД.

Як свідчить аналіз практики, в ході оперативно-розшукової діяльності під час виявлення та фіксації неправомірної вигоди оперативні підрозділи можуть проводити ряд ОРЗ, які нами класифікуються на такі, що потребують дозволу: а) слідчого судді або рішення прокурора; б) керівника органу внутрішніх справ, оперативного підрозділу.

Підсумовуючи викладене слід зазначити що, негласні слідчі (розшукові) дії є різновидом слідчих (розшукових) дій, порядок застосування яких встановлено Кримінальним процесуальним кодексом України здійснюються уповноваженими на те суб'єктами (слідчим, оперативним підрозділом за письмовим дорученням слідчого), без розголошення інформації про факт і методи їх проведення з метою виявлення, припинення, а також швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, а *оперативно-розшукові заходи* – це сукупність узгоджених, взаємопов'язаних і поєднаних між собою загальною метою та завданнями дій уповноважених Законом України «Про

оперативно-розшукову діяльність» суб'єктів, за заведеними оперативно-розшуковими справами із застосуванням комплексу оперативно-технічних науково обґрунтованих, законодавчо закріплених, гласних і негласних, тактично подібних методів, прийомів і способів отримання, перевірки і реалізації оперативно-значимої інформації та отримання фактичних даних, які можуть входити до предмету доказування у кримінальному провадженні, а також вирішення інших оперативно-тактичних завдань.

Оперативно-розшукові заходи та негласні слідчі (розшукові) дії є однорідними за організаційно-правовим критерієм і різняться за своєю організаційною сутністю, правовим статусом, змістом проваджуваних дій, суб'єктним складом. За організаційно-правовим критерієм негласні слідчі (розшукові) дії можна поділити на три групи, а саме: ті, що проводяться з дозволу слідчого судді, за рішенням слідчого, прокурора, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, а також ті, які здійснюються винятково за рішенням прокурора. *За ознакою тяжкості вчиненого злочину*, з метою розкриття та розслідування якого проводяться негласні слідчі (розшукові) дії, їх можна поділити на такі групи: ті, що проводяться за тяжкими, особливо тяжкими злочинами, а також ті, що проводяться за будь-якими злочинами, незалежно від ступеню тяжкості. *За суб'єктним складом* у оперативно-розшуковій діяльності проведення оперативно-розшукових заходів може здійснюватися лише уповноваженими оперативними підрозділами, а негласних слідчих (розшукових) дій – слідчим, прокурором, або, за їх дорученням, уповноваженим оперативним підрозділом. *За змістом*: оперативно-розшукові заходи проводяться з метою виявлення, попередження та розкриття злочину, що готується, а негласні слідчі (розшукові) дії направлені на виявлення та перевірку інформації, необхідної для розслідування вже вчиненого злочину.

Таким чином, половина – десять із двадцяти повноважень оперативних підрозділів, передбачених у статті восьмій Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», повинні реалізовуватися згідно з відповідними положеннями глави 21 КПК України.

Тобто проведення перерахованих вище оперативно-розшукових заходів визначається не тільки нормами Закону

України «Про оперативно-розшукову діяльність», а й КПК України, які регулюють проведення аналогічних з ОРЗ негласних слідчих (розшукових) дій. Якщо уповноважений співробітник оперативного підрозділу, при наявності підстав, передбачених у пункті першому статті шостої Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» для вирішення завдань, передбачених статтею сьомою цього Закону та після заведення оперативно-розшукової справи, починає реалізувати права, що передбачені статтею восьмою, які проводяться до внесення відповідних відомостей до ЄРДР – це оперативно-розшукові заходи.

Отже, необхідно вдосконалення чинного законодавчого щодо проведення оперативно-розшукових заходів і негласних слідчих (розшукових) дій, а саме усунення на законодавчому рівні існуючої правової колізії, через яку сьогодні неможливо чітко розмежувати права оперативних підрозділів та оперативно-розшукові заходи і негласні слідчі (розшукові) дії, які вони можуть застосовувати під час виявлення та фіксації неправомірної вигоди.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковальова О. В. Використання науково-технічних засобів та методів у розшуковій роботі слідчого : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О. В. Ковальова. – К., 2014. – 20 с.

2. Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : [підруч.] / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко ; [за заг. ред. В. І. Шакуна]. – К. : КНТ, 2011. – 317 с.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс] : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI // Офіційний вісник України. – 2012. – № 37. – Ст. 1370. – Режим доступу :

<http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

4. Берназ В. Д. Правова природа, поняття та загальна класифікація негласних слідчих (розшукових) дій / В. Д. Берназ // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2013. – № 5. – С. 226–230.

5. Оперативно-розшукова діяльність : [навч. посіб.] / [Є. М. Моїсєєв, О. М. Джужа] ; ред. Д. Й. Никифорчук [та ін.]. – К. : Прав. єдність, 2009. – 309 с.

6. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

7. Негласні слідчі (розшукові) дії. Структурно-логічні схеми : [навч. посіб.] / [Никифорчук Д. Й., Тарасенко О. С., Василичук В. І. та ін.] ; за заг. ред. Д. Й. Никифорчук [та ін.]. – К. : НАВС, 2015. – 235 с.

8. Алексеев С. С. Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация / С. С. Алексеев // Советское государство и право. – 1987. – № 6. – С. 14–19.

9. Трубников Н. Н. О категориях «цель», «средство», «результат» / Н. Н. Трубников. – М. : Вища шк., 1968. – 148 с.

10. Про контррозвідувальну діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 26 груд. 2002 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

11. Про розвідувальні органи України [Електронний ресурс] : Закон України від 22 берез. 2001 р. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.

12. Горяинов К. К. Федеральный закон «Об оперативно-розыскной деятельности» / К. К. Горяинов, Ю. Ф. Кваша, К. В. Сурков // Комментарий. – М. : Новый Юрист, 1997. – 576 с.

UDC 354.89:35.084.4

Kobko Vasily – PhD, Director of the
Legal Lyceum of the Name of
Yaroslav Kondratyev

PECULIARITIES OF EMPLOYEES PROFESSIONAL DEFORMATION AT THE STATE EMERGENCY SERVICE OF UKRAINE

Consider the nature and form of expression of professional deformation of employees of the State Service of Emergencies of Ukraine. Emphasis is to overcome the problems that are caused by a variety of official relations and factors of personal character.

Keywords: professional deformation; the State Emergency Service of Ukraine; professional activities; conflicts; professional degradation; psychological climate.

Розглянуто природу та форми вияву професійної деформації у співробітників Державної служби з надзвичайних ситуацій України. Наголошено на проблемах її подолання, що обумовлені різноманітністю службових відносин і чинниками особистісного характеру.

Ключові слова: професійна деформація; Державна служба з надзвичайних ситуацій України; професійна діяльність; конфліктні ситуації; професійна деградація; психологічний клімат.

Рассмотрены природа и формы проявления профессиональной деформации в сотрудников Государственной службы по чрезвычайным ситуациям Украины. Акцентировано внимание на проблемах ее преодоления, обусловленных разнообразием служебных отношений и факторами личностного характера.

Ключевые слова: профессиональная деформация; Государственная служба по чрезвычайным ситуациям Украины; профессиональная деятельность; конфликтные ситуации; профессиональная деградация; психологический климат.

In the scientific and professional literature there is no single approach to determine the meaning of «professional deformation». Difficulties to disclose its nature are first of all caused by the structural complexity and variety of relationships between its form of appearance in the course of professional activity and their personal nature.

First the term «professional deformation» was introduced by Sorokin as an identification of a negative impact of professional activity on a person. Professional deformation was described in works by such scholars as Hellerstein (1930), Markova (1996), Zeyer (1999, 2003). Professor Konechnyi and Dr. Bowhal (1960) believed that disposition to deformation is characteristic for certain professions «representatives of which posSESUs authority hard to control and hard to limit».

Naturally, statement of professional deformation in public opinion and scientific understanding of its peculiarities are far from being matching items. However, another thing is apparent: unlike other professions where deformation of one employee does not «overshadow» other colleagues and does not undermine social value of their work, for the State Emergency Service of Ukraine (SESU) employees this phenomenon is in principle impossible. Mistakes by one person are personified in the public mind as shortcomings of all the employees generating corresponding stereotype – «there are all like this».

Therefore, the study of the SESU employees is certainly a relevant task and the problem definition for professional deformation is not a «tribute to fashion» or a response to the «situation of time». This problem has existed since the time of the Ministry of Emergency and still exists as a negative alternative embedded in the mechanism of the professional SESU activity full off conflict situations.

In the most general manner professional deformation can be defined as a change in the nature and results of the SESU employees' professional activity, their work and out-of-work relationships in the team, development of negative moral and psychological traits in the inner world of co-workers. Ultimately, deformation of consciousness represents reflection of the distortions that emerged in professional activity and in various relationships based on it. In this sense deformation of consciousness is both the result and the background of the overall deformation. There is no fatal conditionality of

professional deformation for each of the employees in the fire and rescue units. Only the will of a particular individual predetermines the degree of his resistance to a deforming influence of objective factors his work is filled with. In this connection we may reflect on a certain «professional deformation acceptability limits» which is the complex of professional, moral and psychological qualities inherent to a definite person letting to perform the duties effectively. The variety of life situations, the level of skills and abilities of an individual, the specific conditions of duty performance can cause completely opposite effects on the SESU employees: improvement of psychic traits required for the activity or appearance of professional deformation.

The following main elements are characteristic of the SESU employees' professional activity: the object, the subject, the content (purpose and objectives), forms, tools, methods and results of activity. Each of the elements finds its specific expression in activities of other departments and simultaneously is subject to deformation process.

A SESU employee is in constant contact with different groups of citizens influencing, on the one hand, on their minds and, on the other hand, undergoing the reverse effect himself.

Professional deformation is often caused by formal performance of duties and authorities (official powers). Partly, there are objective reasons for the mentioned: service underfunding, management requirements on amounts of penalties, low wages at long working time, break of moral principles.

Thus, the desire to make money illegally, the need for rapid promotion can lead to deformed perception of professional activity objective, simply put, unscrupulous treatment of people.

An important role in the development of moral and psychological immunity of the SESU employees is played by their attitude to the content of professional activity. In its turn, the attitude depends on emotional and intellectual character constituents of employees. In big cities of Ukraine workers constantly face consequences of emergencies and often see physical sufferings and moral stresses of victims. Prolonged exposure to these factors, sooner or later, creates a stereotype of cool-headed and sometimes indifferent attitude to the event. Of course, excessive anxiety and nervousness harms the business. So, speaking of the existence of professional deformation «acceptability limits» it is meant that there primarily is

meant an enforced moral and psychological adaptation of the employee to emergencies.

The most important aspect of the SESU employees' professional activity is their work relationships: superior-subordinate; senior-junior; relationships between team members of the same status.

Competencies of workers are largely formed depending on the nature of these relationships which slow down or accelerate the development of sustainable psychological immunity to deformation. Meanwhile, the level of moral and psychological climate in some departments does not always meet the requirements. That's about conflicts between the staff members themselves, between the staff and the unit manager etc.

Sometimes there is also a kind of irresponsible working practice with young employees who come to work in fire and rescue units. Not always the unit manager can psychologically affect young employees, helps them to adapt to the team, interests in the ultimate work result. Personal example of the unit manager, his conscientious and professional understanding of duty, ability to combine professional interests of the unit with personal interests of every employee is an indispensable condition and reliable guarantee against deformation of formal relations.

The main types of professional deformation are:

Position deformation when the unit manager does not limit his powers, has a desire to suppress another person, shows intolerance of other views, lacks ability to see own mistakes and self-criticism, believes that personal opinion is the only correct. It is most widespread.

Adaptive deformation is a passive adaptation of an individual to the specific conditions of activity resulting in a high-level of conformity, a person unreservedly admits the accepted organizational modes of behavior. At a deeper level of deformation an employee comes up with significant and sometimes expressively negative changes in personality traits, including authoritativeness, low emotionality and rigidity.

Professional degradation is the extreme degree of professional deformation with the person changing moral values, becoming professionally incapable.

If deformation of working means and methods of employees is largely due to violation of the rule of law, justice and humanity, then deformation of moral and psychological relations between employees is

due to the principle of collectivism. Such breaches may manifest itself as selfish orientation of some employees, an imposed atmosphere of mutual intriguing against each other, bickering and mistrust, creating psychological «tension» in relationships. In this regard, we emphasize again the crucial role of a moral example of the unit manager whose behavior helps to create truly collectivist fundamental relationships free of subservience, cringe and servility on the one hand; selfishness, self-advancement thrift, individualism, on the other.

One element that undergoes professional deformation is the consciousness of workers: low professional culture, deformation of feelings, needs, motivations and ideals. We can talk about deformation of will as volitional powers of an individual are also a component of consciousness. Corrosion of employees' consciousness can be effectively prevented due to the presence of the following moral qualities: conscience, duty, dignity, honor and responsibility.

The fact that conscience is an important means of ensuring fulfillment of duty does not mean that a rescue worker has no right to treat people in a way not provided for by instructions and orders. Conversely, if someone close to you is experiencing grief you have to help and feel his sufferings, the pain. To help is important mainly because it is a man wearing a SESU employee uniform who is primarily expected to help.

It is often pointed that along with diligence regarding their duties there is a need for a SESU employee to possess such qualities as compassion, empathy. This is not accidently. These features of a moral portrait reveal high humanistic goal of the SESU activity, ability of each employee not only to perform regulations indifferently, but also to be able to stay human, always and in all situations.

Many surprise, frustration and even anger creates an unreliable and unorganized employee, the one who can assure of anything, overpromise but to do exactly nothing. Therefore, a SESU employee's good faith is his personal responsibility. «To be a man is, precisely, to be responsible», wrote Antoine de Saint-Exupery. Irresponsibility of an employee is productive of his helplessness and acute conflict situations, inability and unwillingness to act independently. On the contrary, a responsible worker is initiative, capable to mobilize himself and other people in any dissenting situation searching for the optimal solution. Thus, deformation of moral consciousness manifests itself in the following forms: indifferent, formal attitude to people,

lack of empathy and compassion; lack of principles; improbity, self-interest, dishonesty, indifference to the person, the object of professional activity; intentional violation of the basic moral principles: collectivism, humanism, patriotism and its norms (duty, conscience, responsibility, honor and dignity); low professional level of knowledge; vindictive, malicious, suspicious attitude towards people; misunderstanding of power, abusive exercise of power and so on.

Consciousness deformation shows up in employee's awareness of the content and purpose of his work, ideals of life.

Thus, formation and development of a person is impossible without activity. It is activity that provides an entry into society, learning and further realization of its material and spiritual heritage. A key area of human development is a professional development. A determining step is a working phase as such that requires a certain activity being a profession. In the course of professional activity occur factors of professional deformation.

REFERENCES

1. Beznosov S. P. professional deformation of personality / S. P. Beznosov. – St. Peterburg : Speech, 2004. – 272 p.

2. Kisil Z. Problems of professional deformation of employees of the Ministry of Internal Affairs / Z. Kisil. – Lviv : Lviv State University of Internal Affairs, 2008. – 524 p.

3. Komarov V. D. Office etiquette / V. D. Komarov. – St. Peterburg, 1990.

4. Kudryavtsev V. N. Social rejection / V. N. Kudryavtsev, S. V. Borodin, B. C. Nersesyants.– Moscow : Law books, 1989. – 366 p.

5. Markova A. K. Psychology professionalism / A. K. Markova. – Moscow : Knowledge, 1996.

6. Medvedev V. C. Problems of professional deformation of employees of internal affairs / V. S. Medvedev. – Kyiv, 1997.

7. Moral and professional deformation and its prevention in the work of the police [Electronic resource]. – Access mode :
ua.textreferat.com/referat-7525-1.html.

УДК 354.89:35.084.4

Кобко Василь Андрійович –
кандидат історичних наук,
директор Юридичного ліцею
імені Ярослава Кондратьєва

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ СПІВРОБІТНИКІВ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ УКРАЇНИ

Розглянуто природу та форми вияву професійної деформації у співробітників Державної служби з надзвичайних ситуацій України. Наголошено на проблемах її подолання, що обумовлені різноманітністю службових відносин і чинниками особистісного характеру.

Ключові слова: професійна деформація; Державна служба з надзвичайних ситуацій України; професійна діяльність; конфліктні ситуації; професійна деградація; психологічний клімат.

Рассмотрены природа и формы проявления профессиональной деформации в сотрудников Государственной службы по чрезвычайным ситуациям Украины. Акцентировано внимание на проблемах ее преодоления, обусловленных разнообразием служебных отношений и факторами личностного характера.

Ключевые слова: профессиональная деформация; Государственная служба по чрезвычайным ситуациям Украины; профессиональная деятельность; конфликтные ситуации; профессиональная деградация; психологический климат.

Consider the nature and form of expression of professional deformation of employees of the State Service of Emergencies of Ukraine. Emphasis is to overcome the problems that are caused by a variety of official relations and factors of personal character.

Keywords: professional deformation; the State Emergency Service of Ukraine; professional activities; conflicts; professional degradation; psychological climate.

Науково-професійна література не називає єдиного підходу для визначення сенсу «професійної деформації». Труднощі розкривати її природу, насамперед, обумовлені структурною складністю і різноманітністю відносин між появою деформації в процесі професійної діяльності та деформацією особистого характеру.

Вперше термін «професійна деформація» був введений як ідентифікації негативного впливу професійної діяльності на особистість. Професійна деформація була описана в роботах таких вчених, як Hellerstein (1930), Маркової (1996), Zeyer (1999, 2003). Професор і доктор Konечnyi Bowhal (1960-ті). Вважається, що схильність до деформації характерна для певних професій, представників яких важко контролювати і важко обмежити.

Виникнення професійної деформації суспільної думки і наукового розуміння її особливостей є природним станом речей. Проте, одна річ є очевидною: на відміну від інших професій, де деформація одного співробітника не «відсуває на другий план» інших колег і не підриває соціальну цінність своєї роботи, для співробітників Державної служби з надзвичайних ситуацій України (ДСНС) це явище в принципі неможливо. Помилки однієї людини персоніфіковані в суспільній свідомості, як недоліки всіх співробітників, генеруючих відповідний стереотип – «там усе, як має бути».

Таким чином, дослідження співробітників Державної служби з надзвичайних ситуацій України, звичайно, є актуальним завданням і визначення проблеми для професійної деформації.

Ця проблема існувала з часів МНС і досі існує в якості негативної альтернативи вбудованої в механізмі професійної діяльності повних вихідних конфліктних ситуацій.

У більш загальному вигляді професійна деформація може бути визначена як зміна в характері і результатах професійної діяльності працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України, їх роботи і поза трудових відносин в команді, розвиток негативних моральних і психологічних якостей у

внутрішньому світі колег. І як результат, деформація свідомості являє собою відображення взаємовідносин, що виникли у професійній діяльності та в різних сферах, заснованих на цих взаємовідносинах. У цьому сенсі деформації свідомості є і результатом, і фоном в цілому деформації. Немає фатальної обумовленості професійної деформації для кожного з працівників в пожежних та рятувальних підрозділах. Тільки воля конкретної людини зумовлює ступінь її стійкості до деформуючого впливу об'єктивних факторів. У зв'язку з цим ми можемо задуматися про деякі «професійні межі деформації прийнятності», який є комплекс професійних, моральних і психологічних якостей, притаманних певній особі таких, що дозволяють ефективно виконувати свої обов'язки. Різноманітність життєвих ситуацій, рівень кваліфікації та здібностей особистості, конкретні умови виконання обов'язків можуть викликати абсолютно протилежні ефекти співробітників: поліпшення психічних рис, необхідних для діяльності або появи професійної деформації.

Наступні основні елементи характерні для професійної діяльності працівників Державної служби з надзвичайних ситуацій України: об'єкт, суб'єкт, зміст (цілі та завдання), форми, інструменти, методи і результати діяльності. Кожен з елементів знаходить своє конкретне вираження в діяльності інших відділів і водночас є предметом процесу деформації.

Співробітник знаходиться в постійному контакті з різними групами громадян, що впливає, з одного боку, на їх свідомість, з іншого боку, проходить сам зворотний ефект.

Професійна деформація часто є причиною формального виконання обов'язків та посадових повноважень. Досить часто є об'єктивні причини для деформації: служби недофінансування, вимоги до управління за сумами штрафів, низька заробітна плата при тривалому робочому часі, моральні принципи.

Таким чином, бажання заробити гроші незаконно, необхідність швидкого просування може призвести до деформованого сприйняття професійної цілі.

Важливу роль у розвитку морального і психологічного імунітету співробітників грає їх ставлення до змісту професійної діяльності. У свою чергу, ставлення залежить від емоційних та інтелектуальних здібностей співробітників. У великих містах України працівники постійно стикаються з наслідками

надзвичайних ситуацій і часто бачать фізичні страждання і моральні навантаження жертв. Тривала дія цих факторів, рано чи пізно, створює стереотип холонокровності, а іноді й байдуже ставлення до події. Звичайно, надмірне занепокоєння і нервозність шкодить бізнесу. Тому говорячи про існування професійних деформацій «меж прийнятності: насамперед, мається на увазі насильницька моральна і психологічна адаптація працівника до надзвичайних ситуацій.

Найбільш важливим аспектом професійної діяльності працівників є їх відношення до роботи.

Компетенції працівників значною мірою формуються залежно від характеру цих відносин, які уповільнюють або прискорюють розвиток сталого психологічного імунітету до деформації. Між тим, рівень морально-психологічного клімату деяких відділів не завжди відповідає вимогам.

Іноді це теж свого роду безвідповідальна робоча практика з молодими співробітниками, які приїжджають працювати в пожежних та рятувальних підрозділах. Не завжди менеджер може психологічно вплинути на молодих співробітників, допомагає їм адаптуватися в команді, направити інтереси в кінцевий результат роботи. Особистий приклад одиничного керуючого, його сумлінне та професійне розуміння обов'язку, вміння поєднувати професійні інтереси блоку з особистими інтересами кожного працівника є необхідною умовою і надійною гарантією проти деформації формальних відносин.

Основні види професійної деформації є:

деформація положення – менеджер блоку не обмежує свої повноваження, є бажання придушити іншу людину, показує нетерпимість інших поглядів, не вистачає здатності бачити власні помилки і самокритику, вважає, що особиста думка єдино правильна. Це найпоширеніший;

адаптивна деформація – пасивна адаптація індивіда до конкретних умов діяльності, в результаті яких людина беззастережно визнає прийняті організаційні моделі поведінки. На більш глибокому рівні деформації співробітник приходять зі значними, а іноді й виразно негативні змінами в особистісних рисах, у тому числі владність, низька емоційність і жорсткості;

професійна деградація – крайня ступінь професійної деформації людини, зміни моральних цінностей.

Якщо деформація робочих засобів і методів співробітників в значній мірі через порушення принципу верховенства права, справедливості і гуманності, то деформація моральних і психологічних відносин між працівниками через принцип колективізму. Такі порушення можуть проявляти егоїстичну спрямованість деяких співробітників, створюючи психологічну «напругу» у відносинах. У зв'язку з цим, варто ще раз підкреслити вирішальну роль морального прикладу менеджера, чия поведінка допомагає створити дійсно фундаментальні колективістські відносини.

Одним з елементів, який піддається професійній деформації є: свідомість працівників, низький рівень професійної культури, деформації почуттів, потреб, мотивів і ідеалів. Ми можемо говорити про деформації волі, оскільки вольові сили людини також є компонентом свідомості.

Змінам свідомості співробітників можна ефективно запобігти через наявність наступних моральних якостей: совість, гідність, честь і відповідальність.

Те, що совість є важливим засобом забезпечення виконання обов'язків, не означає, що рятувальник не має права спілкуватись з людьми по непередбаченим інструкціям і наказам. І навпаки, якщо хтось поруч із вами переживає горе ви повинні допомогти і відчути його страждання, біль.

Часто наголошується, що поряд з ретельністю щодо їх обов'язків є необхідність працівника володіти такими якостями, як співчуття, співпереживання. Це не випадково. Ці особливості морального портрета виявляють високу гуманістичну мету діяльності, здатність кожного працівника не тільки виконувати правила небайдуже, але також мати можливість залишитися людиною у всіх ситуаціях.

Багато здивування, розчарування і навіть гнів створює ненадійного і неорганізованого працівника, який може багато обіцяти, але нічого не робити. Таким чином, сумлінністю працівника є його особиста відповідальність. «Щоб бути людиною, він повинен нести відповідальність», пише Антуан де Сент-Екзюпері. Безвідповідальність працівника є результатом безпорадності в гострих конфліктних ситуаціях, нездатність і небажання діяти самостійно. І навпаки, відповідальний працівник є ініціативним, здатним мобілізувати себе та інших людей в будь-

якому особливому положенні. Таким чином, деформація моральної свідомості проявляється в наступних формах: байдужість, формальне ставлення до людей, відсутність емпатії та співчуття; безпринципність; ганебність, користь, обман, байдужість до людини як об'єкту професійної діяльності; умисне порушення основних моральних принципів: колективізм, гуманізм, патріотизм і його моральні якості (обов'язок, совість, відповідальність, честь і гідність); низький професійний рівень знань; мстивий, злий, підозрілий до людей; нерозуміння влади, образливе здійснення влади і так далі.

Свідомість деформації з'являється в свідомості працівника в змісті і меті своєї роботи, ідеалів життя.

Таким чином, формування і розвиток особистості неможливо без діяльності. Це діяльність, яка забезпечує запис в суспільстві, навчання та подальшій реалізації її матеріальної і духовної спадщини. Ключовим напрямком розвитку людини є професійний розвиток. Визначення етапу роботи, як приклад, потрібно в певній діяльності бути професіоналом. У ході професійної діяльності відбуваються чинники професійної деформації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безносков С. П. Профессиональная деформация личности / С. П. Безносков. – СПб. : Речь, 2004. – 272 с.
2. Кісіль З. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ / З. Кісіль. – Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2008. – 524 с.
3. Комаров В. Д. Служебный этикет / В. Д. Комаров. – Л., 1990.
4. Кудрявцев В. Н. Социальное отклонение / В. Н. Кудрявцев, С. В. Бородин, В. С. Нерсисянц. – М. : Юрид. лит., 1989. – 366 с.
5. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Знание, 1996.
6. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ / В. С. Медведєв. – К., 1997.
7. Морально-професійна деформація та її профілактика в діяльності працівників міліції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ua.textreferat.com/referat-7525-1.html.

УДК 351.745.7

Греченко Сергій Юрійович –
ад'юнкт кафедри оперативно-
розшукової діяльності Національної
академії внутрішніх справ

ОТРИМАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ОПЕРАТИВНОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Розглянуто питання щодо отримання та використання оперативної інформації. З'ясовано її значення для попередження, припинення й розслідування злочинів та інших протиправних діянь.

Ключові слова: інформація; оперативна інформація; злочин; оперативно-розшукова діяльність.

Рассмотрен вопрос о получении и использовании оперативной информации. Выяснено ее значение для предупреждения, прекращения, расследования преступлений и других противоправных действий.

Ключевые слова: информация; оперативная информация; преступление; оперативно-розыскная деятельность.

To ensure the operative exchange of messages and information of operational- investigative nature between subdivisions engaged in the operational-investigative activity, are created the fields of information networks, that are as a part of informative network of law-enforcement agencies at all levels (central, regional, territorial) – they are the closed-departmental networks and it is not allowed to connect them to information networks of public use.

Today, according to the concept of development the system of information software of the Internal Affairs of Ukraine in the Department of operational information of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine are worked out and improved the automated information systems, which provide information support for operational-investigative activity. It is known, that the structure of SOI of the MIA of Ukraine includes, in particular, criminal information center and the operative-reference information center.

Operating worker receives the information including confidential, from different sources, which are divided into two systems:

- a) live systems (people, animals, birds, plants, etc.);*
- b) technical systems (equipment, instruments, devices, vehicles and etc.).*

Information sources can be divided into mobile, portable and stationary permanent points of accumulation, storage, processing and transmission of information.

The received information allows navigating in situations to plan further actions, monitor effectiveness of the measures, dodge eventuality and avoid mistakes, to take tactical and strategic decisions, set new tasks to collect additional information.

For operational information software of service activity of all subdivisions (from city and district agencies to the Interior Minister) in the system of the Interior agencies are created informational counts. The completeness of data on each level according to the accounting categories is defined by the relevant regulations.

Socio-economic and scientific-technical development of Ukraine at the present stage is related to the solving problems of informatization of the state, society and law and order. Of course, the efficiency of the materials of operational investigative activities for these directions will grow, if they worked in the information-analytical systems.

Keywords: intelligence; operational intelligence; crime; operational and search activity.

Інформація – це поняття, що має різні значення залежно від контексту. Походить від латинського слова «informatio», яке має декілька значень, а саме – роз’яснення, виклад фактів, подій, витлумачення, ознайомлення, просвіта тощо.

Інформація – це нові відомості, які прийняті, зрозумілі і оцінені її користувачем як корисні. Іншими словами, інформація – це нові знання, які отримує споживач (суб’єкт) у результаті сприйняття і переробки певних відомостей [1].

Закон України «Про інформацію» визначає, що інформація - будь-які відомості та дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді [3];

У ст. 31 Конституції України кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинів чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо. Таким чином, Конституцією України визначено вичерпний перелік підстав, за наявності яких законами України може передбачатися обмеження прав особи на вільне збирання, зберігання, використання і поширення інформації, оскільки реалізація цих прав не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб у тому числі й конституційне право особи на невтручання в її особисте і сімейне життя, встановлене частиною першою статті 32 Основного Закону України [5].

Згідно зі ст. 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «завданнями оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація фактичних даних про протиправну діяльність окремих осіб та груп, розвідувально-підкривну діяльність спеціальних служб іноземних держав та організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах суспільства і держави» [4, ст. 1].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» «оперативно-розшукова діяльність – це система гласних і негласних пошукових, розвідувальних та контррозвідувальних заходів, що здійснюються із застосуванням оперативних та оперативно-технічних заходів». В багатьох випадках поряд з гласними, що передбачаються кримінально-процесуальним законом, заходами щодо установлення істини та виявлення порушників, слід також використовувати і негласні оперативно-розшукові методи пошуку, порядок проведення яких регулюється не Кримінальним процесуальним кодексом, а іншими законами та нормативними актами. Якщо порівнювати звичайні кримінальні процесуальні дії з тими, що здійснюються в оперативно-розшуковій діяльності, то їх відрізняє в основному лише ступінь таємності проведення.

Отже оперативно-розшукова діяльність здійснюється з метою отримання інформації, її накопичення, обробки, аналізу і висновків та вжиття відповідних заходів. Робота кожного оперативного підрозділу пов'язана, в першу чергу, з виявленням, попередженням, розкриттям і розслідуванням злочинів. Неможливо навіть уявити, що оперативні підрозділи можуть виконати своє завдання, не маючи ніяких відомостей про злочинця. Повне і всебічне висвітлення діяльності суб'єкта правопорушення являється запорукою успішного припинення його протиправної поведінки. Наявність попередньої інформації про злочин і особу, яка його вчинила, являється основою його розкриття [2, 204].

Тому основні напрями розвитку інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності включають:

- підготовку відповідних кадрів для оперативних підрозділів;
- телекомунікації, широкохвильовий та супутниковий зв'язок;
- міжнародні комунікації та інформаційну політику;
- автоматизовані банки даних;
- конфіденційність та розкриття інформації, право на нерозголошення інформації;
- комп'ютерна безпека, правове регулювання інформаційної безпеки;
- галузеві та відомчі інформаційні мережі;
- інтелектуальна власність;
- інформаційні технології в освіті, інновації;
- управління відомчими інформаційними ресурсами;
- інформаційне законодавство.

Для забезпечення оперативного обміну повідомленнями та інформацією оперативно-розшукового характеру між підрозділами, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, створюються галузеві інформаційні мережі, які є складовою частиною інформаційної мережі правоохоронних органів. В правоохоронних відомствах створюються спеціальні галузеві служби, що займаються інформаційним забезпеченням, в МВС України це, зокрема, Департамент оперативної інформації (ДОІ). Слід зазначити, що інформаційні галузеві мережі всіх рівнів (центральний, регіональний, територіальний) – це відомчі мережі закритого типу і не допустимо підключення їх до інформаційних мереж загального користування. При побудові комп'ютерних мереж використовуються новітні інформаційні технології із

застосуванням оптово-волоконних, провідних та радіоканалів передачі даних, сертифікованих програмно-апаратних засобів, які забезпечують надійність, вірогідність та конфіденційність обміну. При створенні інформаційних мереж для взаємодії оперативних підрозділів, в інтересах інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, обов'язково враховується необхідність оперативності та безпеки інформаційного обміну [2, 207–208].

Сьогодні згідно з концепцією розвитку системи інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ України в Департаменті оперативної інформації МВС України розроблені та вдосконалюються автоматизовані інформаційні системи, що здійснюють інформаційну підтримку оперативно-розшукової діяльності. Відомо, що до структури ДООІ МВС України входять, зокрема, центр кримінальної інформації та центр оперативно-довідкової інформації.

Центр кримінальної інформації проводить комплекс заходів по збиранню, обробці, аналізу та видачі інформації оперативного та оперативно-розшукового призначення, яка використовується, зокрема, оперативними підрозділами при розкритті та розслідуванні злочинів. Центр складається з відділу оперативно-розшукових операційних підсистем, відділу оперативного інформування органів внутрішніх справ, відділу обробки оперативної інформації, відділу експлуатації банку даних «Наркобізнес» та міжвідомчої інформації.

Центр оперативно-довідкової інформації здійснює ведення персонального оперативно-довідкового та дактилоскопічного обліків, забезпечує органи внутрішніх справ, СБУ, прокуратуру, суди та інші правоохоронні органи та установи оперативно-довідковою інформацією про осіб, що скоїли злочини на території України, були заарештовані, затримані за бродяжництво, переховуються від слідства та суду, а також про жертви політичних репресій. Цей Центр складається з відділу оперативно-довідкового обліку (оперативно-довідкова картотека), відділу комп'ютеризації оперативно-довідкових обліків, відділення дактилоскопічного обліку.

Цілком зрозуміло, що для функціонування автоматизованих інформаційних систем необхідна інформація, яка, зокрема, одержується від працівників оперативних підрозділів. Таку

інформацію оперативний працівник може отримувати від різних джерел, якіможна умовно поділити на дві системи:

а) живі системи (люди, тварини, птиці, рослини і т.п.);

б) технічні системи (обладнання, прилади, пристрої, апарати іт.п.). Джерела інформації можна поділити на рухомі, переносні і стаціонарні- постійно діючі пункти накопичення, зберігання, обробки і передачі інформації.

Оперативний працівник отримує інформацію, в тому числі і конфіденційну, із різних джерел, більшу частину яких непрофесіонал просто не буде брати до уваги. В практиці при збиранні інформації трапляються самі нестандартні ситуації, коли інформація поступила із самих нестандартних джерел, на перший погляд, навіть нереалістичних, яка при перевірці виявлялася найбільш важливою. Можлива ситуація, коли окрема деталь сама по собі нічого не значить, але в ланцюзі проходження інформації, у взаємній оцінці подій, стає головним доказом. Головними носіями інформації завжди є освідомленні люди, документи, засоби безпроводного і проводного зв'язку, електронні системи обробки інформації, інші відслідковувані обставини (поведінка, результати подій, розмови і т.ін.).

Оперативна інформація може бути первинною, перевіреною (достовірною), тотальною (повною, вичерпною) або частковою, поточною, конкретною, загальною або деталізованою, відкритою (доступною), закритою (таємною, особливо таємною, конфіденційною, для службового користування), оціночною, програмною, прямою і непрямою. При всій розбіжності характеристик інформації чи при її наявності в достатніх обсягах, оперативний працівник не може нехтувати будь-якою додатковою інформацією, яка б вона не була початковою чи загальною.

Як ми зазначили вище досвідчений і професійно грамотний оперативний працівник може постійно отримувати потрібну інформацію на протязі робочого часу і поза ним із різних джерел. Джерела інформації можуть бути відкритими, легальними і загальнодоступними і закритими, конфіденційними.

До відкритих джерел відносяться всі засоби масової інформації, різні офіційні звіти, повідомлення, відкриті статистичні дані, протоколи і інші, які не мають обмежень на розповсюдження та використання. Те, що для інших здається безмістовним повідомленням, для оперативного працівника може

мати значний інтерес. До речі інформація є корисною тільки тоді коли її можна використати, легалізувати, і це залежить від її повноти, конкретності, своєчасності. Оперативному працівнику слід конкретно розрізняти факти, думки, інформацію: факти – точні, конкретні дані; думки – особисті судження, передбачення, оцінки, прогнози; інформація – аналітично оброблені дані, які витікають із фактів та їх оцінок [2, с. 209–210].

Отримана інформація дозволяє орієнтуватись в ситуаціях, планувати подальші дії, відслідковувати результативність здійснюваних заходів, ухилятися від випадковостей і уникати помилок, прийняти тактичні і стратегічні рішення, ставити нові завдання по збору додаткової інформації. Оперативний працівник сам вибирає конкретні форми пошуку інформації залежно від цілей і завдань, поставлених перед ним, а також залежно від ситуації, яка складається.

Так відповідно ст. 9 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», одержані внаслідок оперативно-розшукової діяльності відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення заборонених законом дій, зберігання не підлягають і повинні бути знищені. Не підлягають передачі і розголошенню результати оперативно-розшукової діяльності, які відповідно до законодавства України становлять державну, військову і службу таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини.

Збирання інформації, її накопичення та обробка є безперервним і трудомістким процесом, який складає основну форму оперативно-розшукової роботи, головним напрямком якої є збирання конфіденційної інформації негласними методами.

Стаття 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» свідчить, що оперативно-розшукова діяльність здійснюється в інтересах кримінального судочинства. Використання слідчим даних, що отримані від оперативних підрозділів, істотно підвищується обґрунтованість рішень, які приймаються, як по кримінальній справі, так і про проведення слідчих дій, прийняття важливих процесуальних рішень. Одночасно оперативні працівники орієнтуються на підвищення надійності наданої інформації. Що стосується критеріїв оцінки ступеня готовності конкретних матеріалів та порядку передачі їх

слідчому для прийняття рішень по них, то це повсякденно вирішується в практичній роботі.

Переваги, що характерні для оперативно-розшукової діяльності при зборі інформації про злочин, більш успішно можуть бути реалізовані тільки в межах процесу доказування, який встановлений законом, тобто, за рахунок послідовного їх «включення» до процедур, що передбачені кримінально-процесуальним законом. Оперативні підрозділи вирішують завдання щодо надання юридичної чинності якому-небудь факту або дії за рахунок тих дій, що здійснюються до моменту передачі його слідчому (а у відповідних випадках – і прокурору чи суду), а слідчий від моменту надходження до нього таких даних і до закінчення розслідування.

Відомо, що однією з форм взаємодії в використанні оперативної інформації є робота слідчо-оперативних груп (СОГ). Вперше в законодавстві про це згадується в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Робота в таких групах є однією з форм взаємодії слідчих та оперативних підрозділів, в тому числі різних відомств, по найбільш складним для розкриття та розслідування кримінальних справах, що вимагає спільної діяльності як відомств, що мають самостійні слідчі апарати, – прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, податкової міліції, так і оперативних підрозділів.

Закони України «Про оперативно-розшукову діяльність» та «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» дозволяють суттєво посилити боротьбу з кримінальною злочинністю за умовами глибокого знання можливостей, що виходять з їх положень, дійсного їх використання у практичній роботі і подальшого удосконалення правового та матеріального забезпечення оперативно-розшукової діяльності. Особливу увагу слід звернути на захист осіб, що сприяли розкриттю злочинів, в тому числі потерпілих, свідків та працівників оперативних підрозділів, які розкривали злочин. Це пов'язано з тим, що інформація про них (відомості про місце проживання, роботу, склад сім'ї громадян, що приймають участь в кримінальному судочинстві) не повинна бути одержаною зацікавленими особами, в першу чергу, в зв'язку з існуючим станом злочинності. Правові гарантії в цій частині передбачені в

Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, що приймають участь в кримінальному судочинстві» та в Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів».

Безумовно, ефективність використання матеріалів оперативно-розшукової діяльності за зазначеними напрямками буде зростати, якщо вони будуть опрацьовані в інформаційно-аналітичних системах і передані каналами електронної пошти. Відповідно до ст. 8 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» оперативним підрозділам для виконання завдань оперативно-розшукової діяльності при наявності передбачених ст. 6 цього Закону підстав надається право, зокрема:

- знімати інформацію з каналів зв'язку, застосовувати інші технічні засоби отримання інформації;
- створювати і застосовувати автоматизовані інформаційні системи.

Інформаційно-аналітична система МВС України призначена для інформаційного забезпечення галузевих служб міністерства, підрозділів органів внутрішніх справ України.

Згідно з Концепцією розвитку системи інформаційного забезпечення органів внутрішніх справ України інформаційні підсистеми як основна складова частина системи інформаційного забезпечення, що призначені для збору, накопичення, зберігання та обробки інформації певних напрямків обліків та орієнтовані на використання в діяльності багатьох служб, мають загальновідомчий характер і відносяться до загально-відомчих інформаційних підсистем.

Для оперативного інформаційного забезпечення службової діяльності всіх підрозділів (від міськрайлінорганів до міністра внутрішніх справ) в системі органів внутрішніх справ створюються інформаційні обліки.

Повнота даних на кожному рівні по категоріях обліку визначається відповідними нормативними документами.

Як зазначено в Концепції, розробка та впровадження загальновідомчих інформаційних підсистем є прерогативою управлінь оперативної інформації МВС, ГУМВС, УМВС України. Розробка галузевих інформаційних підсистем узгоджується з відповідними інформаційними підрозділами. Формування загально-відомчих та галузевих підсистем здійснюється відповідно до таких принципів: функціонального призначення,

нормативно-правової забезпеченості, фактичності даних, доцільності впровадження та експлуатації, нарощення та розвитку. Безумовно, цими принципами керуються і при створенні автоматизованих інформаційних підсистем, що здійснюють інформаційну підтримку оперативно-розшукової діяльності [2, с. 216–217].

Інформаційно-аналітичні системи поділяються на загальнодержавні (в межах правоохоронного відомства), регіональні (обласні) і місцеві (міські, районні). Для усіх видів інформаційного забезпечення оперативно-розшукової діяльності важливе значення мають вірогідність і точність, кількість і якість інформації, її цінність, корисність і своєчасність, але найважливішим в інформаційному забезпеченні оперативно-розшукової діяльності є ефективне використання інформації для виявлення, попередження, припинення і розкриття злочинів та виконання інших завдань, поставлених перед оперативними підрозділами [2, с. 222].

Соціально-економічний і науково-технічний розвиток України на сучасному етапі пов'язані з вирішенням проблем інформатизації держави, суспільства, правопорядку. Інформаційне забезпечення оперативно-розшукової діяльності є складовою частиною інформатизації правоохоронних органів, що являється невід'ємною частиною інформаційної системи України.

Для ефективної боротьби зі злочинністю оперативним підрозділам необхідно мати відповідну оперативну інформацію щодо діяльності кримінальних структур, процесів, що відбуваються у злочинному середовищі, лідерів та авторитетів організованих злочинних угруповань. Для протидії насильницькій злочинності, захисту особи від кримінальних посягань оперативним підрозділам необхідно, насамперед, підвищити ефективність негласної пошукової роботи на основі використання можливостей наданих оперативно-розшуковим законодавством, використання можливостей оперативно-технічних підрозділів, інформаційних систем. Міністерство внутрішніх справ України, зокрема, в своїх нормативно-правових актах, зосереджує увагу на якісно новому рівні діяльності по вдосконаленню тактики і методики розкриття та розслідування злочинів, запровадженні в практику діяльності передових вітчизняних та зарубіжних форм і методів роботи. Безумовно, ефективність використання матеріалів

оперативно-розшукової діяльності за зазначеними напрямками буде зростати, якщо вони будуть опрацьовані в інформаційно-аналітичних системах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інформація [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%86%D0%BD%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F>.
2. Бандурка О. М. Оперативно-розшукова діяльність : [підруч.] / О. М. Бандурка. – Ч. 1. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. – 244 с.
3. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.
5. Конституція України [Електронний ресурс] : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-p/page2?text=%C2%E5%F0%F5%EE%E2%ED%E0+%F0%E0%E4%E0>.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ

UDC 343.341

Vozniuk Andriy – PhD, Senior Fellow, Leading Research Specialist of Scientific Laboratory of the Problems of Preliminary Investigation of the National Academy of Internal Affairs

CURRENT ISSUES OF DIFFERENTIATING THE CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR CREATION OF TERRORIST GROUP OR TERRORIST ORGANIZATION

The article provides comprehensive analysis of current issues concerning differentiation of the criminal responsibility for creation of terrorist group or terrorist organization, grounds suggestions regarding the improvement of criminal responsibility for this crime.

Keywords: accompliceship; terrorist group; terrorist organization; terrorist crime; differentiation of criminal liability.

Проаналізовано актуальні питання диференціації кримінальної відповідальності за створення терористичної групи та терористичної організації. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за цей злочин.

Ключові слова: співучасть; терористична група; терористична організація; терористичний злочин; диференціація кримінальної відповідальності.

Проанализированы актуальные вопросы дифференциации уголовной ответственности за создание террористической группы и террористической организации. Обоснованы предложения по поводу совершенствования уголовной ответственности за это преступление.

Ключевые слова: соучастие; террористическая группа; террористическая организация; террористическое преступление; дифференциация уголовной ответственности.

The beginning of an «antiterrorist operation» on April 13, 2014 in eastern Ukraine and the further development of events in the country has definitively defined the scales of terrorist threat in Ukraine.

According to the data of the Ministry of Internal Affairs and Prosecutor General's Office of Ukraine in 2014 the amount of crimes against peace and security increased to 35% (from 7772 in 2013 to 11947 in 2014). A considerable part of these illegal acts (over 17 %) are related to terrorism. In 2013 only 6 crimes indisputably related to terrorism were officially registered, but by 2014 this amount has risen up to 2053. Among these illegal acts there are 1499 crimes under Article 258 of the Criminal Code of Ukraine (act of terrorism), 7 crimes under Article 258–1 of the Criminal Code of Ukraine (involvement in a terrorist act), 4 crimes under Article 258–2 of the Criminal Code of Ukraine (public incitement to terrorist act commitment), 478 crimes under Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine (creation of a terrorist group or terrorist organization), 11 crimes under Article 258–4 of the Criminal Code of Ukraine (facilitation of a terrorist act performance), 54 crimes under Article 258–5 of the Criminal Code of Ukraine (financing of terrorism) [1].

Such level of terrorism in the country requires implementation of effective and considerable legislative standards, capable of ensuring complete and impartial qualification of these illegal acts and fair punishment for felons.

The current issues of criminal responsibility for terrorist crimes have been studied by V. F. Antipenko, V. O. Glushkov, V. P. Yemelianov, M. P. Kireev, V. S. Komisarov, V. V. Krutov, V. A. Lipkan, V. V. Maltsev, H. M. Minkovskyi, S. M. Mohonchuk, H. V. Ovchinnikova, V. Y. Petrishchev, V. P. Revin, M. V. Semykin, O. F. Shishov and others. Synchronically the issues on criminal responsibility for the creation of terrorist groups and terrorist organizations remain topical and require further thorough research.

The aim of the article is to investigate the current issues of differentiation of criminal responsibility for committing a crime under Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine.

Among the terrorist crimes we will specify the socially dangerous acts under Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine – creation of terrorist group or terrorist organization which remains one of the most difficult issues for qualification due to specific problems.

Thus, the juridical nature of terrorist groups is incomprehensible. The nature of a **terrorist organization** is undoubtful as it possesses the features of a terrorist organization. We should mention that the specific features of this association are represented in the Law of Ukraine «On terrorist crime combat» (as amended by the Law of Ukraine № 2600-IV (2600-15) signed on May 31, 2005), where terrorist organization is defined as a fixed association of three or more persons established to perform terrorist activity, with clear distribution of functions and certain rules of behavior obligatory to these individuals during preparation and committal of terrorist acts. Organization is defined as terrorist if socially dangerous acts are committed with the consent of at least one of leaders (governing body) of the whole organization [2]. In connection with the introduction of amendments for Part 4 of the Criminal Code of Ukraine [3] concerning the increase of minimum quantity of the criminal organization members from 3 to 5, it is necessary to introduce the corresponding changes into the definition of a terrorist organization, fixed in the Law of Ukraine «On the terrorist crime combat» (as amended by the Law of Ukraine № 2600-IV (2600-15) of May 31, 2005).

The situation is somewhat more intricate when we consider a **terrorist group**. The widespread definition of this term enables us to refer it to a group of bodies under Part 1 of Article 28 of the Criminal Code of Ukraine. The Plenum of the Supreme Court of Ukraine «On court hearings for crimes, committed by stable criminal associations» from December 23, 2005 (№ 13) does not clearly identify the form of accompliceship the terrorist group belongs to [4]. The Law of Ukraine «On the terrorist crime combat» (as amended by the Law of Ukraine signed on March 20, 2003) defines the terrorist group as a group of two or more persons, united in order to perform terrorist acts [2]. V. P. Yemelianov, V. S. Zelenetskyi and M. V. Semykin prove the expediency in criminalization of the organized terrorist activity in Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine [5; 6; 7].

A system analysis of the abovementioned statements enables us to provide the following characteristics of the terrorist group: 1) a group of individuals; 2) a group of individuals under agreed conspiracy; 3) an organized group; 4) a group of individuals, a group of individuals under agreed conspiracy and an organized group.

In case if terrorist group is recognized as a group of individuals or a group of individuals under agreed conspiracy, then a logical question arises: why isn't the creation and participation in an organized terrorist group criminalized in the Criminal Code of Ukraine? Can the terrorist crimes be committed only by a group of individuals, a group of individuals under agreed conspiracy and an organized group? Obviously these concepts lack logical connection. If the organization and participation in terrorist organization and terrorist group fall under criminal responsibility, it would be reasonable to put the analogous acts, committed by an organized terrorist group under criminal responsibility as well. Until the abovementioned changes are made the terrorist group cannot be defined as an organized one since Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine contains the term «a terrorist group» instead of «an organized group».

The literal explanation of the Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine provides grounds to affirm that terrorist group is a group of individuals, i.e. a form of accompliceship, specified in Part 1 of Article 28 of the Criminal Code of Ukraine, according to which the crime is determined to be committed by a group of individuals provided that some (two or more) perpetrators participated in it without the agreed conspiracy. However, the juridical nature of a terrorist act and other terrorist crimes, in our opinion, excludes the possibility of their commitment in this form of accompliceship, so far as a group of individuals (Part 1 of Article 28, the Criminal Code of Ukraine) does stipulate agreed conspiracy among perpetrators. Terrorist crimes cannot be committed without a prior agreement between perpetrators and realization of the aim of criminal act – violation of public security, intimidation of masses, provocation of military or international conflict, influence upon decision-making, committing/not committing acts by state agencies or local authorities, public associations, corporate entities, drawing public attention to some political, religious or other views of the felon (terrorist). The aim of the crime in this case is a compulsory feature of the subjective side of *corpus delicti*.

Apart from it, the committal of this crime is usually qualified regarding totality with other deliberate offences. For instance, actions of an organizer of a terrorist group, composed of Ukrainian citizens who committed arson of the central entrance of the Security Service of Ukraine in Poltava Region and prepared other terrorist acts, was qualified according to Part 1 of Article 258–3 (creation, leadership and participation in a terrorist group), Part 1 of Article 263 (obtaining, storing and selling firearms and ammunition), Part 1 of Article 258 (committal of a terrorist act) of the Criminal Code of Ukraine [8].

M.V. Semykin considers ensuring of criminal responsibility for creation of a terrorist group as a group of individuals, mentioned in Part 1 of Article 28 of the Criminal Code of Ukraine to be absolutely incorrect since the creation of such a group is an inalienable part of the crime for the committal of which this group was organized [9].

Unreasonable is the hypothesis according to which a terrorist group is meant to be a group of individuals, a group of individuals under agreed conspiracy and an organized group, as far as one term cannot denote three substantially different forms of accompliceship. Besides, in this case there is no logically-based differentiation of criminal responsibility for crime committal in different forms of accompliceship.

If a legislator had a purpose to criminalize any socially dangerous acts, related to terrorism, at the most, in this case it is reasonable to use the construction of Part 1 of Article 109 of the Criminal Code of Ukraine, which determines liability for conspiracy of committing illegal acts.

The conspiracy of crime committal in the General part of the Criminal Code is defined as one of the forms of crime preparation (Part 1 of Article 14), and in Special part – one of the forms of objective part of crime under Article 109 of the Criminal Code of Ukraine (actions aimed at violent change or overthrow of the constitutional system or capture of state power) – conspiracy of committing acts aimed at violent change or overthrow of the constitutional system or capture of state power.

The necessity to criminalize the conspiracy of crime committal results from the high level of social danger concerning terrorist crimes. Not only the law enforcement bodies, but also a legislator should act «in advance». Criminalization of conspiracy to commit the

terrorist act enables us to qualify the mentioned acts not as preparation to crime, but rather a committed crime.

In Article 258–3 of the Criminal Code of Ukraine there is no differential approach to issues regarding criminal responsibility of the terrorist group members or a terrorist organization. A terrorist group and a terrorist organization are specific types of criminal associations, specified in Article 28 of the Criminal Code of Ukraine, the liability for which is distinctly differentiated. At the same time criminal responsibility for creation of a terrorist group or a terrorist organization, its guidance and participation in it, like organizational or similar type of assistance during its creation or activity of a terrorist group or a terrorist organization, is envisaged in the same part of the article, i.e. Part 1 of Article 258–3 of the Criminal Code.

In this case neither diverse level of social danger of a terrorist group or a terrorist organization, nor alternative acts, forming an objective side of a crime body, are taken into consideration.

As far as the terrorist group is a less socially dangerous association in comparison to a terrorist organization, a punitive measure for crimes related to their creation and participation should be different.

Criminal responsibility should be differentiated by taking into account the level of social danger of separate alternative acts, which form an objective side of a crime body, envisaged in Part 1 of Article 258–3 of the Criminal Code.

Therefore, division of liability for terrorist groups and terrorist organizations can be one of the methods of an analyzed differentiation. Thus, for instance, Part 1 of Article 258–3 of the Criminal Code defines the criminal responsibility for guidance and participation in a terrorist group, as well as material, organizational or other assistance during its creation or activity. Part 2 of Article 258–3 of the Criminal Code would state the liability for creation of a terrorist organization, its guidance and participation in it, as well as material, organizational or other assistance during its creation or activity [10, 53–54]. The view of A.O. Danylevskiy, suggesting to put assistance in a terrorist group or a terrorist organization activity into a separate Article 258–4 of the Criminal Code of Ukraine, should be analyzed more thoroughly [11, 164].

Taking the abovementioned into account, in our opinion, the Criminal Code of Ukraine must contain provisions on criminalization of specific forms of criminal acts, aimed at creation of terrorist

associations and participation in it, such as conspiracy of committing a terrorist act (or another terrorist crime), creation of a terrorist group under agreed conspiracy, an organized terrorist group (terrorist organization) and participation in it.

Moreover, it is necessary to differentiate criminal responsibility for creation of terrorist associations, their guidance or participation in it, as well as organizational or other assistance during their creation or activity taking into consideration the distinct level of social danger of different terrorist associations and different alternative acts within the bounds of objective side of their corpus delicti.

REFERENCES

1. Statistic information on registered criminal offences and the results of their prejudicial inquiry, 2014. Official web portal of the Prosecutor General's Office of Ukraine [E-Resource]. – Access mode :

<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

2. On terrorist crime combat: Law of Ukraine (March 20, 2003) № 638-IV [E-Resource]. – Access mode :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

3. On amending the Criminal and Criminal Procedural Code of Ukraine concerning humanization of criminal responsibility : Law of Ukraine (April 15, 2008) № 270-VI // Data of Verkhovna Rada of Ukraine. – 2008. – № 24. – P. 236.

4. On practical aspects of court hearings of criminal cases, committed by stable criminal associations : Enactment of Plenum of the Supreme Court of Ukraine (December 23, 2005) № 13 // Bulletin of the Supreme Court of Ukraine. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

5. Yemelianov V. P. Problems of criminal-legal resistance against terrorism in accordance with the Criminal Code of Ukraine / V. P. Yemelianov // Issues on fighting against terrorism : Collection of scientific works. – Kh., 2006. – Edition 12. – P. 94–95.

6. Zelenetskyi V. S. Conceptual basis of determining the theoretical background concerning terrorist crime combat : scientific-practical manual / V. S. Zelenetskyi, V. P. Yemelianov. – Kharkiv : «Crossroad» PH, 2006. – P. 34–35.

7. Semykin M. V. Formation of a terrorist group or a terrorist organization: investigative aspect : [monograph] ; acc. to

V. P. Yemelianov's general wording. – Kharkiv : National University of Internal Affairs, 2003. – P. 136.

8. Security Service of Ukraine has taken a case regarding the creation of a terrorist group to the court in Poltava Region. Press-centre of Security Service of Ukraine. December 18, 2014. [E-Resource]. – Access mode:

http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article;jsessionid=FA62AAD143F877A788BF935E09326ED1.app1?art_id=135384&cat_id=123465

9. Semykin M. V. Legislative definition of the creation of a terrorist group or a terrorist organization / M. V. Semykin // Law and Security. – 2002. – №2. – P. 115–117.

10. Vozniuk A. A. Current issues of criminal responsibility for forming a terrorist group or a terrorist organization / A. A. Vozniuk // Legal Ukraine in the eyes of future specialists: VI All-Ukrainian students' conference, May 22, 2009 : heads of report. – Ternopil, 2009. – P. 52–54.

11. Danilevskiy A. O. Criminal responsibility for material, organizational or another assistance during creation or activity of a terrorist group or a terrorist organization : PhD thesis in Law : 12.00.08 / Danilevskiy Andriy Oleksandrovych. – K., 2009. – 200 p.

УДК 343.341

Вознюк Андрій Андрійович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, начальник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТВОРЕННЯ ТЕРОРИСТИЧНОЇ ГРУПИ Й ТЕРОРИСТИЧНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Проаналізовано актуальні питання диференціації кримінальної відповідальності за створення терористичної групи та терористичної організації. Обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення кримінальної відповідальності за цей злочин.

Ключові слова: співучасть; терористична група; терористична організація; терористичний злочин; диференціація кримінальної відповідальності.

Проанализированы актуальные вопросы дифференциации уголовной ответственности за создание террористической группы и террористической организации. Обоснованы предложения по поводу совершенствования уголовной ответственности за это преступление.

Ключевые слова: соучастие; террористическая группа; террористическая организация; террористическое преступление; дифференциация уголовной ответственности.

The article analyzes current issues of differentiation of criminal responsibility for the creation of terrorist groups and terrorist organizations, proposals regarding the improvement of criminal responsibility for this crime.

Keywords: participation; terrorist groups; terrorist organization; terrorist crime; differentiation of criminal responsibility.

Начаток 13 квітня 2014 р. Антитерористичної операції у східних регіонах України, а також подальший розвиток подій в державі остаточно констатував масштаби терористичної загрози в Україні.

Згідно з даними МВС та Генеральної прокуратури України у 2014 р. на 35 % зросла кількість злочинів проти громадської безпеки (з 7772 у 2013 р. до 11947 у 2014 р.). Значна частина цих протиправних діянь (понад 17 %) пов'язана з тероризмом. Якщо у 2013 р. обліковано лише 6 злочинів, безпосередньо пов'язаних з тероризмом, то у 2014 р. таких злочинів вже було 2053. Серед цих протиправних діянь 1499 злочинів, передбачених ст. 258 КК України (Терористичний акт), 7 злочинів, передбачених ст. 258-1 КК України (Втягнення у вчинення терористичного акту), 4 злочини, передбачені ст. 258-2 КК України (Публічні заклики до вчинення терористичного акту), 478 злочинів, передбачених ст. 258-3 КК України (Створення терористичної групи чи терористичної організації), 11 злочинів, передбачених ст. 258-4 КК України (Сприяння вчиненню терористичного акту), 54 злочини, передбачених ст. 258-5 КК України (Фінансування тероризму) [1].

Такий рівень тероризму в державі потребує ефективних та адекватних кримінально-правових норм, здатних забезпечити повну та об'єктивну кваліфікацію цих протиправних діянь та справедливу міру кримінальної відповідальності для осіб, що їх вчинили.

Проблемні питання кримінальної відповідальності за терористичні злочини досліджували В. Ф. Антипенко, В. О. Глушков, В. П. Ємельянов, М. П. Кірсєєв, В. С. Комісаров, В. В. Крутов, В. А. Ліпкан, В. В. Мальцев, Г. М. Міньковський, С. М. Мохончук, Г. В. Овчинникова, В. Є. Петрищев, В. П. Ревин, М. В. Семикін, О. Ф. Шишов та інші вчені. Водночас питання кримінальної відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації залишаються актуальними та потребують подальших досліджень.

Метою статті є дослідження актуальних питань диференціації кримінальної відповідальності за вчинення злочину, кримінальна відповідальність за який передбачена у ст. 258-3 КК України.

Серед терористичних злочинів варто виділити суспільно небезпечне діяння передбачене ст. 258-3 КК – створення терористичної групи чи терористичної організації, кваліфікація якого ускладнена окремими проблемними питаннями.

Так, насамперед незрозумілою є юридична природа терористичних об'єднань. Не виникає сумнівів щодо природи *терористичної організації*, адже вона обумовлена ознаками злочинної організації. Слід лише зазначити, що спеціальні ознаки цього об'єднання представлені в Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р., у якому терористична організація визначається як стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у межах якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки і вчинення терористичних актів. Організація визнається терористичною, якщо хоч один з її структурних підрозділів здійснює терористичну діяльність з відома хоча б одного з керівників (керівних органів) усієї організації [2]. У зв'язку з внесенням змін до ч. 4 ст. 28 КК України [3] стосовно збільшення мінімального кількісного складу злочинної організації з трьох до п'яти необхідно внести відповідні зміни й у визначення терористичної організації, яке закріплене у Законі України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р.

Щодо *терористичної групи*, то тут ситуація дещо складніша. Буквальне тлумачення цього терміна дозволяє віднести її до групи осіб, що передбачена ч. 1 ст. 28 КК України. Пленум Верховного Суду України «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13 чітко не визначає до якої форми співучасті належить терористична група [4]. У свою чергу у ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» від 20 березня 2003 р. терористична група визначається як група з двох і більше осіб, які об'єдналися з метою здійснення терористичних актів [2]. В. П. Ємельянов, В. С. Зеленецький та М. В. Семикін доводять доцільність криміналізації у ст. 258–3 КК України саме організованої терористичної діяльності [5; 6; 7].

Системний аналіз вищезазначених положень дозволяє висловити гіпотези про те, що терористична група може бути:

1) групою осіб; 2) групою осіб за попередньою змовою; 3) організованою групою; 4) групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою.

У разі визнання терористичної групи групою осіб чи групою осіб за попередньою змовою виникає логічне питання: чому в КК України не криміналізовано створення та участь в організованій терористичній групі? Невже терористичні злочини вчиняють лише група осіб, група осіб за попередньою змовою та злочинна організація? Очевидно, що така редакція статті є нелогічною. Якщо встановлено кримінальну відповідальність за створення та участь в терористичній організації та терористичній групі, то доцільно було б передбачити відповідальність за аналогічні дії, вчинені організованою терористичною групою. До моменту таких змін терористичну групу не можна визнати організованою, оскільки у ст. 258–3 КК України вжито термін «терористична група», а не «організована терористична група».

Буквальне ж тлумачення ст. 258–3 КК України, як ми зазначали, дає підстави стверджувати про те, що терористична група – це група осіб, тобто форма співучасті передбачена ч. 1 ст. 28 КК України, відповідно до якої злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою. Однак, юридична природа терористичного акту та інших терористичних злочинів, на наш погляд, виключає можливість їх скоєння у цій формі співучасті, оскільки група осіб (ч. 1 ст. 28 КК України) не передбачає попередньої змови між виконавцями. А терористичні злочини не можливо вчинити без заздалегідь досягнутої домовленості між співучасниками та усвідомлення мети злочинної діяльності – порушення громадської безпеки, залякування населення, провокація воєнного конфлікту, міжнародного ускладнення, вплив на прийняття рішень чи вчинення або невчинення дій органами державної влади чи органами місцевого самоврядування, службовими особами цих органів, об'єднаннями громадян, юридичними особами, привернення уваги громадськості до певних політичних, релігійних чи інших поглядів винного (терориста). Мета злочину у цьому випадку є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину.

Крім того, учинення цього злочину зазвичай кваліфікується за сукупністю з іншими умисними злочинами. Приміром дії організатора терористичної групи з громадян України, які вчинили підпал центрального входу будівлі СБУ в Полтавській області та готували інші терористичні акти було кваліфіковано за ч. 1 ст. 258-3 (створення, керівництво та участь у терористичній групі), ч. 1 ст. 263 (придбання, зберігання і збут вогнепальної зброї та боєприпасів), ч. 1 ст. 258 (вчинення терористичного акту) КК України [8].

М. В. Семикін вважає безглуздом встановлення кримінальної відповідальності за створення терористичної групи як групи осіб, передбаченої ч. 1 ст. 28 КК України, оскільки створення такої групи є нерозривною складовою частиною того злочину, заради вчинення якого ця група і була створена [9].

Неаргументованою видається й гіпотеза, відповідно до якої під терористичною групою розуміють групу осіб, групу осіб за попередньою змовою та організовану групу, оскільки один термін не може позначати три різні за змістом форми співучасті. Крім того, у цьому разі відсутня логічна диференціація кримінальної відповідальності за вчинення злочину у різних формах співучасті.

Якщо законодавець мав намір максимально криміналізувати будь-які суспільно небезпечні діяння, пов'язані з тероризмом, то у цьому випадку доцільно використати конструкцію ч. 1 ст. 109 КК України, де встановлено відповідальність за змову про вчинення протиправних дій.

Змова на вчинення злочину в Загальній частині КК є однією з форм готування до злочину (ч. 1 ст. 14), а в Особливій частині КК – однією з форм об'єктивної сторони злочину, передбаченого ст. 109 КК України (дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади) – змова про вчинення дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади.

Необхідність криміналізації змови на вчинення злочину обумовлена високим ступенем суспільної небезпеки терористичних злочинів. Не лише правоохоронні органи, але й законодавець повинен діяти «на випередження». Криміналізація

змови на вчинення терористичного акту, дозволяє кваліфікувати зазначені дії, не як готування до злочину, а як закінчений злочин.

У ст. 258-3 КК України відсутній диференційований підхід до вирішення питань кримінальної відповідальності учасників терористичної групи та терористичної організації. Терористична група та терористична організація є спеціальними видами злочинних об'єднань, передбачених ст. 28 КК України, відповідальність яких чітко диференційована. Водночас кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації, керівництво такою групою чи організацією або участь у ній, а так само організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації передбачена в одній і тій же частині статті, а саме в ч. 1 ст. 258-3 КК.

У цьому випадку не враховано різний ступінь суспільної небезпеки терористичної групи та терористичної організації, а також альтернативних діянь, що утворюють об'єктивну сторону складу цього злочину.

Оскільки терористична група є менш суспільно небезпечним об'єднанням порівняно з терористичною організацією, відтак і міра покарання за злочини пов'язані з їх створенням та участю в них має бути різний.

Диференціювати кримінальну відповідальність необхідно і з урахуванням ступеня суспільної небезпеки окремих альтернативних діянь, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину передбаченого ч. 1 ст. 258-3 КК.

Відтак, одним із способів аналізованої диференціації може бути розмежування відповідальності терористичних груп і терористичних організацій. Так, наприклад, ч. 1 ст. 258-3 КК України може передбачати кримінальну відповідальність за створення терористичної групи, керівництво такою групою або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи. У свою чергу ч. 2 ст. 258-3 КК України передбачала б відповідальність за створення терористичної організації, керівництво такою організацією або участь у ній, а так само матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної організації [10, 53-54]. Заслуговує на увагу й позиція А. О. Данилевського, який пропонує сприяння діяльності

організованої терористичної групи чи терористичної організації виокремити в окрему статтю 258-4 КК України [11, 164].

На підставі вищевикладеного, на наш погляд, у КК України повинні бути криміналізовані такі форми злочинних діянь, спрямованих на створення терористичних об'єднань та участь у них, як змова на вчинення терористичного акту (чи іншого терористичного злочину), а також створення терористичної групи за попередньою змовою, організованої терористичної групи і терористичної організації та участь у них.

Крім того, необхідно диференціювати кримінальну відповідальність за створення терористичних об'єднань, керівництво ними або участь у них, а так само організаційне чи інші сприяння їх створенню або діяльності з урахуванням різного ступеня суспільної небезпеки різних терористичних об'єднань та різних альтернативних діянь в межах об'єктивної сторони складу їх злочинів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування 2014 р. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Генеральної Прокуратури України. – Режим доступу :

<http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.

2. Про боротьбу з тероризмом [Електронний ресурс] : Закон України від 20 берез. 2003 р. № 638-IV. – Режим доступу :

<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.

3. Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності : Закон України від 15 квіт. 2008 р. № 270-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2008. – № 24. – С. 236.

4. Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 13 // Вісник Верховного Суду України. – 2006. – № 1. – С. 2–6.

5. Ємельянов В. П. Проблеми кримінально-правової протидії тероризму згідно з Кримінальним кодексом України / В. П. Ємельянов // Питання боротьби зі злочинністю. – Х., 2006. – Вип. 12. – С. 94–95.

6. Зеленецький В. С. Концептуальні основи визначення категоріально-понятійного апарату у сфері боротьби з тероризмом : [наук.-практ. посіб.] / В. С. Зеленецький, В. П. Ємельянов. – Х. : Кроссрууд, 2006. – С. 34–35.

7. Семикін М. В. Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження : [моногр.] / М. В. Семикін ; за заг. ред. В. П. Ємельянова. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2003.

8. СБУ скерувала до суду справу про створення терористичної групи на Полтавщині [Електронний ресурс] / прес-центр СБУ. – 18 груд. 2014р. – Режим доступу :

http://www.sbu.gov.ua/sbu/control/uk/publish/article;jsessionid=FA62AAD143F877A788BF935E09326ED1.app1?art_id=135384&cat_id=123465.

9. Семикін М. В. Кримінально-правове визначення створення терористичної групи чи терористичної організації / М. В. Семикін // Право і безпека. – 2002. – № 2. – С. 115–117.

10. Вознюк А. А. Окремі проблемні питання кримінальної відповідальності за створення терористичної групи чи терористичної організації / А. А. Вознюк // Правова Україна очима майбутніх фахівців : матеріали VI Всеукр. студ. конф. (Тернопіль, 22 трав. 2009 р.). – Тернопіль, 2009. – С. 52–54.

11. Данилевський А. О. Кримінальна відповідальність за матеріальне, організаційне чи інше сприяння створенню або діяльності терористичної групи чи терористичної організації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Данилевський Андрій Олександрович. – К., 2009. – 200 с.

УДК 343.9:343.85:343.359

Хоменко Володимир Петрович –
кандидат юридичних наук

НАПРЯМИ ЗАКОНОДАВЧОГО ВДОСКОНАЛЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИНАМ У СФЕРІ ДЕРЖАВНИХ ФІНАНСІВ

Розглянуто актуальні проблеми законодавчого вдосконалення застосування кримінальної відповідальності за злочини у сфері державних фінансів, у тому числі пов'язані з ухиленням від оподаткування.

Ключові слова: кримінальна відповідальність; економічна злочинність; злочини у сфері державних фінансів; ухилення від оподаткування; підслідність; податковий компроміс.

Рассмотрены актуальные проблемы законодательного совершенствования применения уголовной ответственности за преступления в сфере государственных финансов, в том числе связанные с уклонением от налогообложения.

Ключевые слова: уголовная ответственность; экономическая преступность; преступления в сфере государственных финансов; уклонение от налогообложения; подследственность; налоговый компромисс.

Current financial system of Ukraine consists of three elements: public finance, economic agents' finance and citizens' finance. Public finance is the main element of GDP distribution therefore all the subjects of the distribution process are interested in its optimization.

Financial relations in the area of centralized public finance are of fund type and exist in two forms: mobilization and appropriation of funds by the state. Mobilization is provided on the basis of taxes, fees, allocations, payments and imposts (coming to the budget) and specialized funds.

Public finance crimes define the context of modern economic criminality as are absolutely different from the traditional ways of the state resource expropriation. Preparation, committal and cover stages

contain characteristics of crimes against property in the area of business and official activity and a number of related crimes under Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

The public finance security strategy is based on development of legal measures as the current legislative regulation for crime prevention is unbalanced and requires improvement (absence of officially accepted concept of development of legislation for organization and functions of the crime combat system, subjects' disunity, unjustified duplication of functions, low level of legal support for effective coordination of law enforcement and other state agencies' activities).

The updated criminal procedural legislation is mostly characterized by the removal of duplicated functions of the public finance monitoring bodies and at the same time some norms under the Criminal Procedural Code of Ukraine do not correspond to the application of legislation for crimes related to property, budget, stock market issues and official activities – it means that effective economic crime countering requires the legal framework to be improved.

A few important aspects are stressed – amendments to number legal acts must be made in order to increase the efficiency of the anti-corruption program implementation, minimize the opportunities to expropriate the budget resource through sham business, create necessary conditions for the business development by de-stressing the relations between business and law enforcement sector ensuring the enhancement of market relations.

Keywords: criminal responsibility; economic crime; public finance crimes; tax evasion; investigative jurisdiction, tax compromise.

Організована злочинність стає дедалі більш економічно детермінованою, інтегрованою в стратегічно важливі, високоприбуткові галузі економіки, насамперед сферу державних фінансів, де нанесені державі збитки щороку зростають (за підсумками 2010–2014 років – це майже 40 % втрат від усієї економічної злочинності). За оцінками фахівців, доходи фінансових злочинців перевищують прибутки від усіх інших злочинів в сфері економіки та за розмірами дорівнюють сумам доходів від незаконного наркобізнесу або обігу зброї (наприклад,

у США фінансові злочини, як і тероризм, визнають найнебезпечнішим виявом організованої злочинності) [1, с. 12].

Фінанси як досить складне суспільне явище охоплюють широкий спектр обмінно-розподільних відносин, що відображаються у різноманітних грошових потоках. При єдиній сутності цих відносин у них виділяються окремі елементи, які мають свої характерні ознаки й особливості. Вивчення фінансів ґрунтується як на розумінні їх необхідності, сутності й ролі у суспільстві, так і на детальному аналізі конкретних фінансових інструментів [2, с. 25–26].

Форми фінансових відносин – це виокремленні за певними ознаками складові фінансів. Сукупність таких складових позначається терміном «фінансова система». Як і будь-яка інша подібна соціальна система, вона є сукупністю взаємозв'язаних елементів, що мають однорідні ознаки [3, с. 8].

Нині фінансову систему України можна уявити у вигляді трьох складових: державних фінансів, фінансів суб'єктів господарювання і фінансів населення. Державні фінанси – це головна танка перерозподілу ВВП, а відтак, усі суб'єкти розподільних відносин зацікавлені в її оптимізації. Бажана оптимальність системи означає, що рівень її централізації повинен як забезпечувати державу достатніми коштами, так і не підривати фінансової бази суб'єктів господарювання. Тобто сфера адміністрування державних фінансів надзвичайно важлива і вимагає встановлення збалансованості інтересів усіх суб'єктів фінансових відносин. Йдеться про різноманітні фінансові органи та інституції, які умовно можуть бути згруповані в чотири блоки. *Перший блок* становлять органи, які функціонують у сфері бюджету держави (Міністерство фінансів України та Державне казначейство, Державна фінансова інспекція). До цієї ж групи також належить Державна фіскальна служба. *Другий блок* становлять контрольно-регулюючі органи – Рахункова палата, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Аудиторська палата й аудиторські фірми. *Третій блок* представлений фінансовими інституціями, які працюють на фінансовому ринку: Національний банк України і комерційні банки, міжбанківська валютна біржа, фондові біржі, інституційні інвестори, страхові компанії. До *четвертого блоку* належать органи управління цільовими фондами: Пенсійний фонд України, фонди соціального страхування, Українська державна інноваційна

компанія. Державні фінанси включають як *централізовані* ланки – бюджет, фонди цільового призначення і державний кредит, так і *децентралізовані* – фінанси суб'єктів господарювання у державному секторі.

Фінансові відносини у сфері централізованих державних фінансів мають *фондовий* характер і поділяються на два напрями: мобілізація коштів державою та їх виділення. Мобілізація коштів здійснюється за допомогою податків, платежів, відрахувань, внесків і зборів, які надходять до бюджету, та фондів цільового призначення. Виділення коштів здійснюється у формі інвестицій, дотацій і субсидій, кредитів, кошторисного фінансування, державних пенсій і допомог, відшкодування витрат. Взаємовідносини з бюджетом та фондами цільового призначення регулюються на законодавчій основі [4].

Бюджет держави – це основний фонд грошових коштів і визначальна ланка державних фінансів. Він призначений для фінансового забезпечення виконання державою її функцій: управління суспільством, оборони країни, економічної та соціальної. Через бюджет регулюється діяльність усіх сфер і ланок фінансової системи, тобто з позицій управління фінансами це визначальна ланка, яка спрямовує в заданому напрямі розвиток суспільства.

Фонди цільового призначення являють собою централізацію коштів для вирішення конкретних завдань і проблем. Їх характерною ознакою є чітко визначені джерела формування і напрями використання. Створення таких фондів визначається конкретними потребами, тому їх склад досить різноманітний у різних країнах і в різні часи. Серед них виділяються такі, що мають стабільний характер, наприклад пенсійні фонди і фонди зайнятості, а також ті, що створюються в разі тимчасових потреб.

Державний кредит відображає відносини, при яких держава виступає позичальником або гарантом за позичками юридичних осіб даної країни. Кредиторами можуть бути юридичні й фізичні особи даної та інших країн, уряди інших країн, міжнародні організації та фінансові інституції. Мобілізовані державою кошти спрямовуються на покриття бюджетного дефіциту або в окремий фонд, призначений для інвестицій при випуску цільових позик.

Фінанси державного сектора економіки включають ті самі відносини, що й фінанси будь-якого суб'єкта господарювання,

оскільки характер і напрями господарської і фінансової діяльності не залежать від форми власності. Водночас фінансові ресурси й отримані доходи цих підприємств належать державі, а їх фінансова діяльність регламентується державою як на підставі законів, так і у формі державного управління.

Правовідносини у сфері державних фінансів виникають, по-перше, між державою та суб'єктами господарювання (з приводу формування та розподілу коштів бюджетних і позабюджетних фондів, при сплаті податків та обов'язкових платежів до бюджету, фінансуванні видатків тощо), а, по-друге, між державою та фізичними особами.

Відтак, державні фінанси відіграють важливу роль в економіці країни, адже завдяки їм створюються й використовуються фонди грошових коштів суспільного призначення, необхідні для життєдіяльності суспільства та окремих громадян. Без належного адміністрування та захисту державних фінансів неможливе реальне забезпечення прав і свобод людини, зовнішньої і внутрішньої безпеки, охорони довкілля, державного регулювання економіки, задоволення соціально-культурних потреб людей, надання соціальної допомоги непрацездатним і малозабезпеченим верствам населення, утримання органів державної влади й управління, створення фондів непередбачених видатків, а також фінансування інших загальнодержавних потреб.

Правопорушення у сфері державних фінансів визначають специфіку сучасної економічної злочинності, оскільки відрізняються від раніше відомих способів посягань на кошти чи майно держави. Якщо за адміністративно-командної системи господарювання можливості вчинення злочинів у фінансовій сфері за технологічно були досить обмеженими (переважали «внутрішні» службові розкрадання, вчинені шляхом привласнення, розтрата, приписок тощо), то з ускладненням механізму функціонування ринкового господарства кардинально змінилися, з тенденцією до перманентного збільшення технологій їх учинення. На етапах підготовки, вчинення та приховування ці діяння містять ознаки кримінально караних діянь проти власності, у сфері господарської та службової діяльності, а також цілої низки пов'язаних з ними злочинів, передбачених різними розділами Особливої частини КК України.

Виходячи з аналізу КК України, всі злочини у сфері державних фінансів можна умовно розподілити на дві групи:

посягання, безпосередньо спрямовані на державні фінанси: ст. 190, 191, 199, 204, 210, 211, 212, 216, 222, 233 КК; пов'язані з ними злочини, що є складовими способу їх підготовки, вчинення або приховування: ст. 200, 205, 209, 209-1, 219, 222-1, 223-1, 223-2, 224, 358, 361-361-2, 364-367 КК України. Для вчинення більшості злочинів у сфері державних фінансів характерне застосування загальних злочинних технологій, пов'язаних зі створенням суб'єктів господарювання з ознаками фіктивності, маскуванню їх діяльності за допомогою удаваних юридичних угод, а також приховуванням злочинних наслідків під «невдачу» господарську діяльність (фіктивне банкрутство, реорганізація фірм тощо), підробленням та використанням підроблених бухгалтерських, розрахункових, платіжних та інших документів, незаконним доступом до інформації в комп'ютерних мережах, відмиванням коштів, одержаних злочинним шляхом, зокрема шляхом їх конвертації і переказу на банківські рахунки офшорних компаній тощо [5, с. 10].

В основі стратегії забезпечення безпеки у сфері державних фінансів лежить розроблення заходів правового характеру, адже сучасний стан законодавчого регулювання запобігання злочинам характеризується недосконалістю та розбалансованістю актів усіх рівнів, відсутністю офіційно визнаної концепції розвитку нормативно-правової бази, яка стосується організації і функціонування системи боротьби зі злочинністю, роз'єднаністю суб'єктів, невиправданим дублюванням окремих їх функцій, недостатнім рівнем правового забезпечення взаємодії й координації правоохоронних та інших державних органів.

Оновленим кримінальним процесуальним законодавством в основному усунуто дублювання функцій органами, що виявляють злочини у фінансовій сфері, водночас, деякі закріплені КПК норми не узгоджуються з практикою застосування законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти власності, у бюджетній сфері, на ринку цінних паперів, у сфері службової діяльності, а відтак з метою створення законодавчої основи ефективної протидії економічній злочинності. Наголосимо на декількох концептуальних моментах.

Щодо упорядкування підслідності. У теорії кримінального процесу виділяють п'ять видів підслідності: предметну, альтернативну, персональну, територіальну та за зв'язком справ [6]. У новому КПК України не передбачено альтернативної

підслідності. Тобто положення про те, що досудове розслідування провадиться тим органом досудового розслідування, який виявив кримінальне правопорушення, втратило своє значення. Відтак, з огляду на оптимізацію системи правоохоронних органів щодо протидії злочинам у сфері державних фінансів, потребує перегляду законодавчо закріплений у ст. 216 КПК України розподіл підслідності між відповідними слідчими підрозділами.

Так, наприклад, злочини, передбачені ст. 212, 212–1 КК України, за ознаками об'єктивної сторони, завжди вчиняються шляхом складання або видачі службовою особою суб'єкта господарювання завідомо неправдивих офіційних документів, внесення до офіційних документів завідомо неправдивих відомостей або іншого підроблення офіційних документів (ст. 366 КК України). Суб'єктом цього злочину (як і злочинів, передбачених ст. 212 або 212–1 КК) є ті ж самі службові особи підприємств, установ та організацій незалежно від форм власності та організаційно-правової форми господарювання, а підроблення документів (матеріальне або інтелектуальне) є складовою способу підготовки, вчинення або приховання ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів) або ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, тобто особа у більшості випадків одночасно притягується до відповідальності за сукупністю злочинів, передбачених ст. 212 або 212–1 та ст. 366 КК України.

За сталою судовою практикою, у разі коли ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів або його приховання вчинено шляхом службового підроблення, дії винуватої особи додатково кваліфікують за ст. 366 КК України. При цьому підроблення, вчинене службовою особою, повинно кваліфікуватися за ст. 366 КК України незалежно від того, до якої саме відповідальності (кримінальної чи адміністративної) її буде притягнуто за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів [7, п. 4]. Таким чином, розслідування службового підроблення (ст. 366 КК України) має також належати до підслідності слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Особливості фінансового сектору, включаючи швидкість здійснення транзакцій, міжнародні масштаби угод і високу

адаптивність, створюють передумови для використання інструментів фондового ринку у схемах мінімізації податкових зобов'язань, ухилення від оподаткування, виведення коштів за межі України та відмивання злочинних доходів. Галузь цінних паперів, поряд з банківською діяльністю, є однією з ключових галузей, що забезпечують доступ юридичним та фізичним особам до фінансової системи. Операції з цінними паперами стали предметом прискіпливих досліджень експертів FATF, починаючи з 2008 р., результатом якого став висновок, що галузь цінних паперів стрімко еволюціонує і має міжнародний характер, надає можливість швидкого здійснення міжнародних транзакцій з відносним ступенем анонімності, в той час як практика виявлення підозрілих операцій в секторі цінних паперів залишається відносно нерозвиненою, що пояснюється цілим переліком можливих чинників, зокрема недостатньою обізнаністю стосовно індикаторів, характерних для порушень на фондовому ринку [8, с. 223].

До поширених фінансових інструментів вчинення відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, належать операції з технічними («сміттєвими») цінними паперами, зокрема акціями підприємств. Вартість таких цінних паперів не забезпечена реальними активами. Номінальна ж їх вартість може значно (у десятки або сотні разів) перевищувати ринкову. Крім того, вони можуть перепродаватися на ринку за цінами, значно вищими за ринкову вартість. Операції з «технічними» цінними паперами здійснюються для формального збільшення витрат вітчизняних підприємств з метою мінімізації їх зобов'язань з податку на прибуток. У схемах мінімізації податку на прибуток учасники фондового ринку не висвітлюють реально отримані доходи від операцій із зазначеними цінними паперами, а лише штучно формують свої витрати (типології легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, за допомогою операцій на ринку цінних паперів висвітлені на офіційному сайті Нацфінмоніторингу).

Оскільки розслідування злочинів, пов'язаних із ухиленням від сплати податків (ст. 212 КК) і відмиванням доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК) належить до підслідності слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства (абз. 1 ч. 3 ст. 216 КПК України), то й розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із протиправними діями із цінними паперами (ст. 222–1

КК «Маніпулювання на фондовому ринку»; 223–1 КК «Підроблення документів, які подаються для реєстрації випуску цінних паперів»; 223–2 КК «Порушення порядку ведення реєстру власників іменних цінних паперів»; 224 КК «Виготовлення, збут та використання підроблених недержавних цінних паперів»), які є інструментом вчинення злочинів, передбачених ст. 209 і 212 КК, також необхідно віднести до їх виключної підслідності.

Державна фіскальна служба зборів України як правонаступник Міндоходів України забезпечує, поряд з іншим, протидію кримінальним правопорушенням у бюджетній сфері, тобто здійснює захист дохідної частини державного бюджету та місцевих бюджетів. З набранням чинності КПК України, вступили в силу зміни до Податкового кодексу України, якими на податкову міліцію покладаються більш широкий спектр завдань запобігати, розкривати та розслідувати кримінальні правопорушення у бюджетній сфері, включаючи «традиційну» сферу оподаткування. Однак повноваження в частині вжиття заходів щодо виявлення і розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням бюджетного законодавства, віднесено до компетенції слідчих органів внутрішніх справ. У зв'язку із цим, цілком логічним буде віднесення до компетенції слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства, розслідування злочинів, що прямо чи опосередковано спричиняють шкоду державному бюджету України (ст. 210, 211, 233 КК України).

Законодавством передбачено, що кримінальне переслідування особи за умисне ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України) починається, якщо ці діяння призвели до фактичного ненадходження до бюджетів чи державних цільових фондів коштів у значних розмірах (які в тисячу і більше разів перевищують установлений законодавством неоподаткований мінімум доходів громадян). Водночас кримінальне переслідування за такі самі дії, але вчинені внаслідок службової недбалості (ст. 367 КК України), починається, якщо ними завдано істотної шкоди (яка в сто і більше разів перевищує неоподаткований мінімум доходів громадян). До того ж за умисне ухилення від сплати податків у великих розмірах (ч. 2 ст. 212 КК) покарання у виді позбавлення волі не передбачено, тоді як за несплату податків у значно меншому розмірі, але в результаті недбалого відношення посадовця до своїх службових обов'язків (ч. 2 ст. 367 КК),

передбачено покарання від 2 до 5 років позбавлення волі. Таким чином, маємо абсурдну ситуацію, коли за необережне ухилення від сплати податків особа може затримуватись, стосовно неї може обиратись запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вона може бути піддана екстрадиції та засуджена до п'яти років позбавлення волі, а якщо такі саме дії особа вчинила умисно, то кримінальне провадження підлягатиме закриттю у зв'язку з відсутністю складу злочину. Отже, пропонується доповнити ст. 367 «Службова недбалість» КК України частиною третьою такого змісту: «Ця стаття не застосовується до діянь, умисне вчинення яких не тягне за собою кримінальної відповідальності за цим Кодексом. Покарання за службову недбалість не може бути призначено більш суворо, ніж передбачено за таке ж діяння, вчинене умисно».

Поряд із загальними нормами про кримінальну відповідальність за ухилення від сплати податків (ст. 212 КК України) існує й спеціальна норма, яка передбачає таку відповідальність за ухилення від сплати податків шляхом одержання пільг щодо них (ч. 1 ст. 222 КК України). Причому дії, пов'язані з наданням завідомо неправдивої інформації з метою отримання пільг щодо податків, якщо вони не завдали матеріальної шкоди, або, коли вони завдали такої шкоди, якщо вона є одночасно є меншою, ніж тисяча неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, охоплюються відповідно ч. 1 або ч. 2 ст. 222 КК України, а можливість їх кваліфікації за будь-якою частиною ст. 212 КК України в такому разі виключається. Водночас поєднання в одній статті таких неоднорідних предметів злочинного посягання як субсидії, субвенції, дотації, банківські кредити чи пільги щодо податків, правовий та фінансовий режим яких принципово відрізняється, призводить до конфліктів між різними правоохоронними органами при визначенні підслідності через невизначеність повноважень щодо виявлення та розслідування відповідних діянь.

Тож пропонується диференціювати кримінальну відповідальність за шахрайство з фінансовими ресурсами (ст. 222 КК України), виокремивши надання завідомо неправдивої інформації банкам або іншим кредиторам з метою одержання кредитів (частина 1), органам державної влади, органам влади Автономної Республіки Крим чи органам місцевого самоврядування або Національному банку України з метою

отримання державних фінансових ресурсів, які надаються на умовах повернення, а також субсидій, субвенцій або дотацій (частина 2) та для отримання пільг щодо податків (частина 3). Відповідно, досудове розслідування злочинів, передбачених ч. 2 і 3 ст. 222 КК України, має бути віднесене до виключної підслідності слідчих, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Як привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України) кваліфікують протиправні дії, предметом яких є державне, колективне та приватне майно. Відповідно повноваження з протидії таким злочинам на практиці розподіляються між МВС України – щодо приватної власності; органами прокуратури – щодо державного і комунального майна, а також підрозділами податкової міліції – щодо розкрадання бюджетних коштів шляхом незаконного відшкодування ПДВ. При цьому, як правило, після заволодіння бюджетними коштами злочинці здійснюють з ними фінансові операції, що кваліфікується як легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України). Однак розслідування фактів легалізації (відмивання) таких доходів віднесено КПК до виключної підслідності слідчих органу, що здійснює контроль за додержанням податкового законодавства. Отже, з метою чіткого розмежування повноважень правоохоронних органів з питань протидії незаконному заволодінню бюджетними коштами, пропонується: перший варіант – розкрадання бюджетних коштів виокремити в окрему норму КК України (ст. 191–1 КК України); другий варіант – до чинної редакції ч. 3 ст. 191 КК України додати як кваліфікуючу обставину вчинення посягань на кошти державного або місцевих бюджетів. Відповідно, правом розслідувати такі злочини наділити слідчих органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Прийняття запропонованих змін (сформульованих нами у проекті Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів») дозволить більш ефективно реалізувати антикорупційну програму та мінімізувати можливості розкрадань бюджетних коштів з використанням фіктивних підприємств, а також створити сприятливі умови для розвитку підприємницької діяльності, знявши напругу у відносинах між суб'єктами

господарювання та правоохоронними органами, що є об'єктивною умовою розвитку ринкових відносин європейського типу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Черней В. В. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам у сфері діяльності небанківських фінансових установ в Україні : [моногр.] / В. В. Черней. – К., 2014. – 456 с.

2. Корнеєв М. В. Фінансовий сектор в умовах фінансiалiзацiї економiки: теоретичнi засади та свiтовий досвiд / М. В. Корнеєв. – Д. : Акцент ПП, 2014. – 475 с.

3. Івашко О. А. Теорія фінансів : [навч. посіб.] / О. А. Івашко. – Луцьк : Вежа-Друк, 2014. – 402 с.

4. Яцкевич І. В. Фінанси : [навч. посіб.] / І. В. Яцкевич, О. В. Голинська. – О. : ОРІДУ НАДУ, 2014. – 215 с.

5. Черней В. В. Правове та організаційне забезпечення протидії злочинам у сфері державних фінансів / В. В. Черней // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 3–12.

7. Кицан Ю. І. Підслідність кримінальних справ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / Ю. І. Кицан. – К., 2012. – 20 с.

8. Про деякі питання застосування законодавства про відповідальність за ухилення від сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів [Електронний ресурс] : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 8 жовт. 2004 р. № 15. – Режим доступу :

<http://www.zakonst.rada.gov.ua>.

9. Фондовий ринок : [підруч.] / [О. М. Мозговий та ін.] ; за заг. ред. О. М. Мозгового. – К. : КНЕУ, 2013. – 543 с.

УДК 343.84

Кревсун Олег Миколайович –
здобувач кафедри кримінально-
правових дисциплін факультету
права та масових комунікацій
Харківського національного
університету внутрішніх справ

МІСЦЕ Й РОЛЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ТА ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ НА ПЕВНИЙ СТРОК У ТЕОРІЇ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОГО ПРАВА

Досліджено теоретичні засади принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання, від правильного застосування якого залежить реалізація головної мети покарання – виправлення та ресоціалізація засуджених. Доведено, що зміст зазначеного принципу потребує окремого роз'яснення в кримінально-виконавчому законодавстві.

Ключові слова: принцип; диференціація; індивідуалізація; ресоціалізація.

Исследованы теоретические положения принципа дифференциации и индивидуализации исполнения наказания, от правильного применения которого зависит реализация главной цели наказания – исправление и ресоциализация осужденных. Доказано, что содержание данного принципа предусматривает отдельное разъяснение в уголовно-исполнительном законодательстве.

Ключевые слова: принцип; дифференциация; индивидуализация; ресоциализация.

In the basis of any social phenomenon and law are definite concepts. They represent the political and social economical nature of the state system, regularities of the development of the society, determine the politics of the state in the all spheres of social life

including in the sphere of prevention of crime. The norms of law, which don't correspond to these principles, don't have a right to exist.

The forms of fixing of principles in the criminal executive law are different. One of them determine in a sight of formulas, the others in a sight of formulas which open a substance of that one nor the other principles in connecting with specific norms, the third – in totality of definite norms.

Among the principles which are foreseen in the paragraph 5 of Criminal executive code the prominent place occupies the principle of differentiation and individualization of the prison. The mentioned principle represents the need of allocation of all prisoners on similar categories about the kinds of executive establishments and also expresses in the requirement of severe individual approach to everyone prisoner that is in the choice of necessary means of influence on prisoner. Such approach determines on the basis of investigation of the personality of prisoner with the consideration of the character and the degree of social danger of committed crime, of the circumstance of affairs, of social danger of the criminal, his behavior during the prison.

That is why, the considerable interest among the other principles of criminal executive law attracts the investigation of the principles of the differentiation and individualization of the prison on the definite term.

The theoretical statements of the principle of differentiation and individualization of punishment are considered in the article. The main goal of punishment (correction and re-socialization) depends from the right way of using of this principle. The content of this principle demands of special explanation in criminal-executive law.

Keywords: principle of differentiation; individualization; re-socialization.

За роки незалежності України принципи кримінально-виконавчого законодавства отримали закріплення в ст. 5 чинного Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України [1, с. 4]. Серед принципів, передбачених цією статтею, чільне місце посідає принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання. Однак дотримання зазначеного принципу викликає певні труднощі. Це пов'язано з відсутністю належних теоретичних досліджень і недосконалою його реалізацією в установах виконання покарань. Цим проблемам було приділено

значну увагу, проте єдиної позиції донині не вироблено, внаслідок чого відповідні протиріччя потребують роз'яснення.

Питання стосовно застосування принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання досліджено в працях багатьох науковців, як-от Л. В. Багрія-Шахматова, О. І. Бажанова, О. І. Зубкова, М. П. Мелентьєва, О. С. Міхліна, Ю. М. Ткачевського, В. М. Трубникова, Б. С. Утевського та ін.

Метою цієї наукової статті вважаємо визначення ролі й місця принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк у системі інших принципів кримінально-виконавчого права, а також підходів науковців до трактування зазначеного поняття.

Важливо усвідомлювати, що провідну роль в існуванні тієї чи іншої галузі права відіграють безпосередньо її принципи. Вони покликані визначати шляхи вдосконалення правових норм, слугуючи керівними ідеями для законодавства. Апелуючи до тлумачення терміна «принцип» як першооснови, основоположної ідеї, головного правила поведінки, правові принципи визначено як засадничі ідеї, закріплені у праві [2, с. 60], що визначають політику держави в усіх сферах громадського життя [3, с. 146]. Принципи кримінально-виконавчого права (законодавства) покликані визначати стратегію та напрями розвитку окремих інститутів і норм, безпосередньо впливати на практику виконання кримінальних покарань, корегуючи її на користь реалізації прогресивних ідей законності, гуманізму, рівності громадян перед законом тощо [4, с. 63]. Принципи втілюють загальні вимоги поведіння із засудженими, закріплені у відповідних міжнародних актах, що є обов'язковими для виконання на теренах України. Отже, *принципи кримінально-виконавчого права* – це теоретично обґрунтовані головні положення, зумовлені об'єктивними закономірностями реалізації кари, що виражають сутність кримінально-виконавчої діяльності, спрямованої на здійснення правообмежень, властивих покаранням. Ці положення набувають вияву під час відбування покарань [5, с. 9].

Що стосується принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання, то, передусім, необхідно розкрити зміст понять «диференціація» та «індивідуалізація». За тлумачним словником слово «диференціація» означає «поділ, розчленування чого-небудь на окремі однорідні елементи», а «індивідуалізація»,

свою чергою – «надання кому-, чому-небудь індивідуальних ознак, рис» [6, с. 548].

Науковці по-різному сформулювали визначення принципу, що ми досліджуємо. Проаналізуємо деякі з них.

Так, О. О. Наташев, розглядаючи галузеві принципи виправно-трудового права, спочатку взагалі не виокремлював принципу диференціації. Дослідник вважав, що повинно йтися лише про диференційоване застосування засобів і методів виправлення й перевиховання засуджених, а тому цей напрям поглинає принцип індивідуалізації виправного впливу [7, с. 249]. Проте згодом зазначений учений у системі принципів виправно-трудового права виділяє принцип диференціації, відносячи його зміст лише до виправно-трудового впливу [7, с. 119].

Уперше до питання індивідуалізації покарання у 1961 р. звернувся І. І. Карпець. Тоді автор використав термін «індивідуалізація відбування покарання». Він вважав, що «індивідуалізація відбування покарання – це врахування в місцях позбавлення волі особливостей особистості засудженого та характеру вчиненого ним діяння під час визначення режиму тримання й організації роботи з виправлення та перевиховання засудженого, спрямованої на досягнення мети і завдань покарання» [8, с. 137–138]. Сучасний російський дослідник О. О. Иванов по-своєму трактує індивідуалізацію, зауважуючи, що «...індивідуалізація виконання покарання базується на врахуванні індивідуальних особливостей особистості засудженого під час відбування ним покарання та становить цілеспрямований вплив на конкретного засудженого засобів виправлення з урахуванням тяжкості вчиненого ним злочину» [9, с. 10].

Питання диференціації виконання покарання детально розглянуто в колективній роботі І. В. Шмарова та М. П. Мелентьева. Дослідники вважали, що «диференціація виконання покарання означає, що до різних категорій злочинців залежно від характеру та ступеня суспільної небезпеки вчинених ними злочинів має бути застосовано різний обсяг карального впливу» [10, с. 30]. На думку М. О. Стручкова, «диференціювати покарання – означає встановити спільні вимоги не для всіх засуджених, а для більш чи менш однорідних їх груп» [11, с. 177]. А. П. Гель вважає, що диференціація виконання покарань полягає в тому, що до різних категорій засуджених застосовується

каральний вплив у різних обсягах. Засуджених поділяють на однорідні групи з метою застосування до них відповідних вимог режиму і засобів впливу [12, с. 41].

Спираючись на викладене та враховуючи позиції науковців, М. С. Пузирьов у своїй монографії наводить таке визначення принципу індивідуалізації та диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк. За його переконанням, **диференціація та індивідуалізація виконання покарання у виді позбавлення волі – це головні засади, керівні ідеї, що закріплені в нормах кримінально-виконавчого законодавства і є вимогами, які визначають, що до різних категорій засуджених із урахуванням їх соціально-демографічної, кримінально-правової та кримінально-виконавчої характеристик слід застосовувати різний обсяг карально-виховного впливу. А засоби виправлення і ресоціалізації засуджених мають застосовуватися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості засудженого та його поведінки під час відбування покарання у виді позбавлення волі на певний строк.** Тобто, з слід розуміти, що індивідуалізація неможлива без диференціації.

Наприклад, якщо засуджений перебуває у звичайних житлових приміщеннях колонії максимального рівня безпеки і за своїми індивідуально значущими властивостями (поведінка, ставлення до праці, навчання) характеризується позитивно (прояв індивідуалізації), то умови тримання йому можна змінити у бік пом'якшення каральних елементів (зокрема, шляхом переведення до колонії середнього рівня безпеки). Зрештою, помітним є те, що індивідуалізація виконання покарання є логічним продовженням його диференціації. Навіть М. О. Стручков зазначав, що диференціація – це крок до індивідуалізації [11, с. 103–106]. Проте варто відзначити, що з внесенням змін до КВК України праця засудженого є не обов'язком, а виключно його правом. Натомість, у разі змінення умов тримання особи шляхом переведення її з однієї установи виконання покарань до іншої на підставі ч. 3 ст. 6 КВК України враховується такий засіб виправлення та ресоціалізації, як праця [1, с. 5].

Принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є не менш важливим за всі інші принципи, оскільки вони доповнюють один

одного. Існування одного принципу неможливе без існування іншого, і це закономірно. Важливість принципу, що ми досліджуємо полягає в тому, що, по-перше, він визначає систему органів і установ виконання покарань; по-друге, сприяє реалізації інших принципів кримінально-виконавчого права, а саме: справедливості, раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правової поведінки [13, с. 138].

За позицією О. І. Зубкова, принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарань поглинає принцип раціонального застосування примусових заходів і стимулювання правосвідомої поведінки. науковець пояснює це тим, що «залежно від приналежності засуджених до тієї чи іншої класифікаційної групи до них індивідуально застосовується комплекс заходів примусу, стимулювання їх позитивної поведінки» [14, с. 17]. Інші принципи національного законодавства беззаперечно доповнюють цей принцип, оскільки, щонайперше, йдеться про засудженого, тобто громадянина України, який користується правами, передбаченими в Основному Законі нашої держави – Конституції України. Проте зазначені права можуть бути обмежені, що передбачено вироком суду, який набрав законної сили.

Загалом підрунтам диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк є такі принципи кримінально-виконавчого права, як соціальна справедливість, гуманізм, раціональне застосування заходів примусу, засобів виправлення та стимулювання правової поведінки засуджених [15, с. 254]. Застосування карально-виховного впливу на засуджених повинно відповідати вищезазначеним принципам, оскільки їх недотримання має наслідком порушення їхніх законних прав.

Розглянувши принцип диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк, маємо підсумувати, що вагомим внеском у розвиток сучасного кримінально-виконавчого законодавства є його юридичне закріплення. Проте лише нормативним закріпленням принципу неможливо розв'язати комплекс проблем щодо його реалізації в практичній діяльності під час виконання покарання. Тому виникають колізії, а іноді й прогалини в національному кримінально-виконавчому законодавстві. Зокрема, це полягає в

тому, що законодавець утілює зазначений принцип у ст. 5 КВК України, проте не розкрив його юридичного змісту, що певною мірою викликає протиріччя стосовно правильності його застосування на практиці. Це зумовлює нагальну потребу в подальших наукових розробках. Не можна залишити поза увагою і той факт, що існує проблема відносно дотримання принципів кримінально-виконавчого законодавства під час відбування покарання засудженим із боку адміністрації установи виконання покарань. Комплекс означених проблем потребує негайного розв'язання, тому що надалі такі прорахунки призведуть до більш шкідливих наслідків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : за станом на 8 квіт. 2014 р. – Офіц. вид. – К. : Паливода А. В., 2014. – 96 с.
2. Осауленко О. І. Правові принципи у новому Кримінально-виконавчому кодексі України / О. І. Осауленко // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. – 1998. – № 3. – С. 60–64.
3. Кримінально-виконавче право України : [підруч.] / [Джужа О. М., Богатирьов І. Г., Колб О. Г. та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі. – К. : Атіка, 2010. – 752 с.
4. Кримінально-виконавче право України : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / за заг. ред. А. Х. Степанюка. – Х. : Право, 2006. – 256 с.
5. Пузирьов М. С. Правове регулювання диференціації та індивідуалізації виконання покарання у вигляді позбавлення волі на певний строк / М. С. Пузирьов // Вісник Академії митної служби України. – 2010. – № 1(4). – С. 137–141.
6. Новий тлумачний словник української мови : [у 3 т.] / уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. – 2-ге вид. – К. : Аконті, 2007. – . – Т. 1. – 2007. – 926 с.
7. Советское исправительно-трудовое право. Общая часть / [Стручков Н. А., Артамонов В. П., Сперанский И. А. и др.] ; под ред. М. П. Мелентьева, Н. А. Стручкова, И. В. Шмарова. – Рязань : РВШ МВД СССР, 1987. – 308 с.

8. Карпец И. И. Индивидуализация наказания в советском уголовном праве / И. И. Карпец. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1961. – 152 с.

9. Иванов А. А. Индивидуализация исполнения наказания в России. Теория, история и практика : [моногр.] / А. А. Иванов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2010. – 239 с.

10. Шмаров И. В. Дифференциация исполнения наказания в исправительно-трудовых учреждениях / И. В. Шмаров, М. П. Мелентьев. – Пермь, 1971. – 167 с.

11. Стручков Н. А. Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью / Н. А. Стручков. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1970. – 271 с.

12. Гель А. П. Кримінально-виконавче право України : [навч. посіб.] / Гель А. П., Семаков Г. С., Яковець І. С. ; за ред. А. Х. Степанюка. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 624 с.

13. Пузирьов М. С. Реалізація виправними колоніями принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі на певний строк : [моногр.] / М. С. Пузирьов ; [за наук. ред. І. Г. Богатирьова]. – К. : Дакор, 2014. – 300 с.

14. Уголовно-исполнительное право России: теория, законодательство, международные стандарты, отечественная практика конца XIX – начала XXI века : [учеб. для вузов] / под ред. А. И. Зубкова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : Норма, 2006. – 720 с.

15. Питання боротьби зі злочинністю : [зб. наук. пр.] / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2009. – Вип. 18. – 296 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ МІЛІЦІЇ

УДК 343 (045)

Мотлях Олександр Іванович – доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ

ОКРЕМІ ЗАСАДИ ВИКОРИСТАННЯ ПОЛІГРАФА ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Розглянуто актуальні питання щодо ролі поліграфа та діяльності, пов'язаної з його використанням, у кримінальному судочинстві України. Розкрито зміст цього напрямку діяльності на основі наукових позицій вітчизняних та зарубіжних учених. Обґрунтовано доцільність і практичні рекомендації щодо використання поліграфа та його результатів у відкритому кримінальному провадженні відносно вчиненого та зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань кримінального правопорушення.

Ключові слова: поліграф; експерт-поліграфолог; психофізіологічна експертиза з використанням поліграфа; кримінальне провадження; досудове слідство; кримінальне судочинство.

Рассмотрены актуальные вопросы роли полиграфа и деятельности, связанной с его использованием, в уголовном судопроизводстве Украины. Раскрыто содержание этого направления деятельности с учетом научных подходов отечественных и зарубежных ученых. Обоснованы целесообразность и практические рекомендации по использованию полиграфа и его результатов в открытом уголовном производстве относительно совершенного и зарегистрированного в Едином реестре досудебных расследований уголовного правонарушения.

Ключевые слова: полиграф; эксперт-полиграфолог; психофизиологическая экспертиза с использованием полиграфа; уголовное производство; досудебное следствие; уголовное судопроизводство.

Condition of the polygraph in most countries clearly shows the importance of scientific and technological device and obtained by him in a few sectors of activity. We believe that the prominence it should belong in criminal proceedings, including Ukraine, as the use of polygraph will enable to solve a number of practical issues in the criminal process. It should be noted that modern physiological research based on polygraph form two lines in use: a) personnel policy; b) law enforcement. The first direction is a proven and it reveals a range of issues relating to its limits as a professional, focused psychophysiological recruitment: recruitment during the work; the purpose of the periodic (scheduled) inspections of working personnel; in the case of sample (unplanned) inspection staff and others. The second area has a number of unsolved issues requiring systematic study, synthesis and elaboration of concrete principles on the use of polygraph in criminal proceedings in Ukraine.

Thus, the absence of legislative provisions polygraph in Ukraine complicates the possibility of full use of the scientific and technological device in criminal proceedings in connection with the investigation of criminal offenses committed. In fact, it serves the majority of investigators and judges grounds for refusal to appoint psychophysiological examination using a polygraph and recognition obtained using the results as one of the possible evidence in criminal proceedings. We believe this position wrong and practitioners believe that the results of the examination only facilitate criminal investigation body or the court in the objective investigation of a specific criminal offense. Namely help test and evaluate psychophysiological examination using polygraph reliability of information obtained earlier pre-trial investigation of the suspect or the accused in criminal proceedings; confirm the fidelity of forensic investigation launched directly versions of fact investigation of criminal events; promote pre-trial investigation authorities in finding missing person; provide an opportunity to test the reliability of the data pre-trial investigations during the investigation (search) actions, including the results presentation tactics for identification and so on.

Keywords: polygraph; polygraph expert; psychophysiological examination using polygraph; criminal proceedings; preliminary investigations; criminal justice.

Використання поліграфа у кримінальному судочинстві різних країн світу є загально визнаним юридичним фактом. Доцільність застосування цього приладу та отриманих результатів під час виконання кадрових і службових перевірок щодо професійно-психологічного відбору на службу та навчання є безперечною – натомість виникає питання відносно меж його вживання саме в кримінальному судочинстві.

Посилаючись на зарубіжну емпіричну практику, можна констатувати, що в країнах, де використання поліграфа легалізовано, його застосовують у двох напрямках кримінального процесу: 1) під час проведення слідчих дій; 2) у формі експертизи, зокрема для виконання завдань кримінального судочинства. Саме такої думки доходили різного часу вчені Ф. Берш (1959), Р. Едвардс (1981), Р. Петерс (1982) та інші. Натомість, у країнах, де поліграф та діяльність щодо його використання нормативно не врегульовано (в тому числі в Україні), найчастіше прилад застосовують у кадровій роботі та правоохоронній діяльності. Перший напрям є більш апробованим і передбачає вирішення широкого кола питань, оскільки стосується фахового, цілеспрямованого психофізіологічного відбору кадрів: під час розгляду кандидатів на посаду; з метою періодичних (планових) перевірок робочого персоналу; за необхідності вибіркових (позапланових) перевірок працівників тощо. Другий напрям викликає низку нез'ясованих питань, які потребують системного вивчення, узагальнення й вироблення конкретних засад щодо використання поліграфа у кримінальному судочинстві України. Саме цей напрям нині є актуальним для вітчизняної слідчої та судової правозастосовної діяльності. Більше того, вітчизняні науковці упевнені в необхідності розподілу поліграфічних досліджень у межах правоохоронної діяльності за певними напрямами: криміналістичним і слідчим. Як наголошує вітчизняний поліграфолог Ж. Ю. Полівникова, криміналістичний напрям створює можливість:

– обмежити коло підозрюваних і, можливо, причетних до події розслідуваного злочину осіб;

– визначити ймовірну роль опитуваної особи у плануванні, підготовці та вчиненні конкретного злочину;

– оцінити достовірність інформації, яку повідомляє опитувана особа, і на її основі висунути обґрунтовану версію щодо розслідуваної події загалом чи окремих її обставин;

– здобути оперативно значущу інформацію, яку в інший спосіб отримати неможливо;

– отримати фактичні дані, матеріальні докази та інші відомості для своєчасного проведення оперативно-розшукових дій і слідчих заходів, а також для виявлення, припинення, профілактики й розкриття злочинів.

Слідчий напрям має важливе значення для проведення слідчих (розшукових) дій і допомагає визначити:

– достовірність свідчить особи щодо обставин конкретного злочину;

– коло осіб, причетних до злочину, або тих, які мають інформацію відносно конкретного злочину;

– місцеперебування матеріальних доказів на місцевості та в приміщенні, серед іншого і безпосередньо під час обшуку;

– правдивість показань свідків, достовірність даних, отриманих від очевидців, потерпілих чи заявників [1].

Як на нас, означені напрями цілком можуть бути комплексно використані як під час проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних заходів, так і в проведенні негласних слідчих (розшукових) дій із метою належного розслідування відкритого кримінального провадження щодо зареєстрованого в Єдиному реєстрі досудових розслідувань (ЄРДР) кримінального правопорушення. Але з урахуванням того, що поліграф донині не має законодавчого закріплення в Україні, найбільш визнаною сферою його вжитку залишається оперативно-розшукова діяльність як складова негласних слідчих (розшукових) дій, де і реалізується це експертне дослідження. На думку зарубіжних поліграфологів В. В. Семенова та Л. М. Іванова, практика використання поліграфа у оперативно-розшуковій діяльності переконливо свідчить про можливість виконання за його допомогою таких завдань:

визначення ймовірності причетності опитуваної особи до підготовки та вчинення злочину;

оцінка достовірності наданої опитуваною особою інформації;

отримання криміналістично значущої інформації щодо не відомих раніше обставин злочину;

підтвердження висунутої криміналістичної версії [2, с. 75–91].

В. Я. Карлов також наголошує, що під час розслідування злочинів за допомогою поліграфа можна розв'язати певні завдання щодо:

виявлення місця, способу та інших обставин злочину;

визначення особи, яка вчинила злочин, та її співучасників;

установлення мотивів злочину;

визначення місця приховування трупа, зброї тощо [3, с. 23–24].

Зрештою, накопичений досвід використання поліграфа у процесі розслідування злочинів дає підстави стверджувати, що застосування цього науково-технічного приладу сьогодні – це єдина процедура роботи з ідеальними слідами відображення, підтверджена своєю ефективністю на практиці, що практично не має аналогів. Саме сліди мають визначальне значення у формуванні уявлення й відтворення особою інформації про подію, яка відбулася, оскільки «ідеальні сліди – це реконструювання індивідом образу того чи іншого предмета (об'єкта), інформація про який зберігається у довготривалій пам'яті» [4, с. 33].

Ідеальні сліди, на відміну від матеріальних, не доступні для візуального бачення того, що відбулося. Вони можуть бути сприйняті лише шляхом матеріалізації – таким чином, пізнаються не сліди як такі, а різноманітні докази їх існування. Матеріалізація ідеальних слідів відбувається зазвичай у процесі комунікативної діяльності учасників кримінального процесу, що набуває встановлених процесуальних форм із використанням вербальних засобів спілкування. Отже, дослідження ідеальних слідів за допомогою поліграфа дає змогу не лише здійснити перевірку на предмет з'ясування значущих для особи питань, що набувають вигляду амплітудних коливань на комп'ютерній поліграмі, забезпечених реакціями організму людини, а й визначити найбільш перспективний напрям розслідування та отримати докази причетності чи непричетності опитуваного до вчинення кримінального правопорушення.

Таким чином, вважаємо, що перелік завдань, які можна розв'язати за допомогою поліграфа в межах відкритого кримінального провадження, є досить широким і визначається залежно від конкретної слідчої ситуації, що склалася відносно події злочину. Розглянемо детальніше окремі завдання:

1. Перевірити й оцінити шляхом психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа достовірність інформації, отриманої раніше досудовим слідством від підозрюваного чи обвинуваченого у відкритому кримінальному провадженні.

Завдання такого змісту, фахівець, якого залучають до участі в кримінальному судочинстві як експерта-поліграфолога на підставі ч. 4 ст. 38; ч. 1 ст. 243; ч. 2 п. 4 та 5 ст. 244 Кримінального процесуального кодексу (КПК) України в межах кримінального провадження щодо конкретної події злочину розв'язує досить часто. І здебільшого стикається з ситуацією, коли підозрювана чи обвинувачена особа заперечує свою участь у вчиненому протиправному діянні. Більше того, підекспертна особа навіть під час проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа намагається зовні демонструвати відкриту співпрацю з експертом-поліграфологом, але наскільки їй наміри дійсно ширі, можна перекоонатися лише після опрацювання отриманих комп'ютерних поліграм. Таким чином, належно організована процедура передтестової бесіди експерта-поліграфолога з підекспертним, а також правильно підібрані тести опитування дадуть можливість достеменно оцінити достовірність отриманих від особи досудовим слідством відомостей. До того ж, результати такої експертизи сприятимуть оптимізації пошуку реального злочинця, навіть якщо коло підозрюваних є досить широким.

2. Перевірити шляхом психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа інформацію щодо не з'ясованих або не відомих слідству обставин злочину, що містять криміналістично значущі дані.

Зауважимо, що таке завдання може бути розв'язано шляхом проведення експертом-поліграфологом щодо підекспертної особи спеціальних тестів. Їх готує фахівець за даними досудового слідства або висунутими у відкритому кримінальному провадженні криміналістичними версіями. Спеціальні

психофізіологічні тести сприяють визначенню важливості запитання для підекспертного і з'ясуванню ймовірного характеру приховуваної ним інформації. Побудова таких тестів переважним чином базується на засадах криміналістичної характеристики події злочину. Зокрема, на таких її елементах:

- предмет безпосереднього злочинного посягання;
- засоби та знаряддя вчинення злочину;
- спосіб учинення злочину та можливий спосіб приховування;
- особи злочинця та потерпілого;
- інші обставини, які підлягають установленню;
- мета й мотиви вчинення злочину.

У кожному випадку обсяг і зміст необхідної інформації визначається індивідуально з урахуванням наданих експерту-поліграфологу досудовим слідством вихідних даних за матеріалами кримінального провадження мети й завдань, визначених перед ним.

3. Перевірити шляхи психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа правильність обраного напрямку висунутої слідством криміналістичної версії щодо факту розслідуваної злочинної події.

Перед експертом-поліграфологом постає доволі непросте завдання, коли необхідно підтвердити або спростувати версійний умовивід, висунутий уповноваженим законом суб'єктом кримінального процесу щодо розслідуваної події злочину, як один із методів криміналістичного пізнання. З позиції науки криміналістики – це складний розумовий процес, що потребує детального вивчення обставин учиненого з урахуванням усіх можливих відомостей про подію кримінального правопорушення. Як у процесі будь-якої пізнавальної діяльності, так і під час розслідування злочинів відбувається не елементарна констатація фактів, а складний діалектичний процес, пов'язаний із аналізом. Особи, які проводять досудове розслідування, від зовнішнього прояву події рухаються у бік установлення зв'язків, що існують між окремими фактами та обставинами діяння, що досліджується, від знання про теперішнє – до знання про минуле. Тому особливого значення в цьому процесі набуває така формально-логічна категорія, як гіпотеза, тобто умовивід із припущеннями.

У діяльності правоохоронних органів із розслідування злочинів її визначено як «криміналістичну версію» [5, с. 29].

Криміналістична версія – це обгрунтоване припущення особи, уповноваженої здійснювати діяльність з виявлення і розслідування злочинів, щодо фактів, явищ чи групи фактів або явищ, що мають або можуть мати значення для кримінального провадження і свідчать про сутність досліджуваної події, про причини, які її викликали, про винних осіб, характер їхньої вини та інші обставини, що сприяють розкриттю злочину [6, с. 27].

Отже, підтвердити висунуту криміналістичну версію слідством чи спростувати її – для експерта-поліграфолога означає належно оцінити вихідні дані, що містяться в матеріалах кримінального провадження, і, спираючись на них, побудувати спеціальні тести опитування підекспертних осіб на поліграфі.

4. Сприяти органам досудового розслідування в пошуку безвісти зниклої особи шляхом ініціювання проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа відносно свідків та потерпілих у кримінальному провадженні.

Зазвичай пошук безвісти зниклих осіб пов'язаних із майже повною відсутністю інформації, якою міг би ефективно скористатися фахівець під час проведення психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа.

Безперечно, підґрунтям психофізіологічних тестів відносно перевірки вербальних даних, отриманих від підекспертного, мають слугувати чіткі вихідні дані матеріалів кримінального провадження. Але з урахуванням того, що доволі часто підекспертними є свідки чи потерпілі, в їх числі й недобросовісні, поліграфолог має найбільш оптимально застосовувати свої фахові знання і навички для вибору відповідних типів психофізіологічних тестів та правильності їх побудови. Саме завдяки грамотному, кваліфікованому застосуванню спеціальних знань та вмінь поліграфологом через сприйняття психофізіологічних реакцій підекспертного в процесі проведення експертизи виникають широкі можливості досягти вагомих результатів, а також сприяти досудовому слідству в установленні обставин учиненого кримінального правопорушення.

5. Перевірити достовірність отриманих досудовим слідством даних під час проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема, за результатами тактики пред'явлення для впізнання.

Результати проведення психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа можуть слугувати підтвердженням чи спростуванням правильності отримання даних відносно конкретної слідчої (розшукової) дії, проведеної у встановленому процесуальному порядку. Особливим у цьому процесі є значення тактики проведення впізнання. Пред'явлення для впізнання – це слідча дія, що полягає в пред'явленні, демонструванні свідку, потерпілому, підозрюваному або обвинуваченому особи чи предмета з метою встановлення тотожності або групової належності [7, с. 294].

Результати проведення цієї слідчої дії не завжди задовольняють сторін учасників кримінального процесу. А тому виникає необхідність закріпити отримані дані проведенням психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа, ініціаторами якої виступають як уповноважені органи досудового розслідування, так і адвокати підзахисного. Необхідність із боку слідства може виникнути у випадках, коли є підстави вважати, що той, хто впізнає, свідомо вводить в оману досудове розслідування з різних причин: зацікавленості в результатах кримінального провадження, шантажування та залякування безпосередньо особи, яка впізнає, або її рідних і близьких тощо. Така особа змінює покази, надані слідству раніше, в процесі попередньо проведеного допиту. З боку сторони захисту – коли адвокат має підстави вважати, що відбулося порушення процесуальної форми тактики проведення пред'явлення для впізнання досудовим слідством, що спричинило негативні для підзахисного наслідки.

Запропонований вище перелік завдань, які можна виконати за допомогою психофізіологічної експертизи з використанням поліграфа у правоохоронній діяльності частковим. Більш конкретизовані завдання визначаються потребами досудового слідства і можливостями експерта-поліграфолога досягти відповідного результату.

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що використання поліграфа у кримінальному судочинстві, зокрема в діяльності з розслідування кримінальних правопорушень, має відповідні засади практичного застосування. Необхідність призначення та проведення психофізіологічних експертиз із застосуванням поліграфа є обґрунтованою практичними

потребами досудового слідства відносно проблемних питань, що виникають на практиці в конкретному випадку відкритого кримінального провадження. Зрештою, використання результатів психофізіологічної експертизи із застосуванням поліграфа у кримінальному судочинстві створює умови для кваліфікованого, неупередженого розслідування кримінального правопорушення, зареєстрованого в ЄРДР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Половникова Ж. Ю. Применение полиграфа в системе МВД Украины [Электронный ресурс] / Ж. Ю. Половникова. – Режим доступа : <http://www.poligraph.com.ua/crimpol/article2.htm>.
2. Семенов В. В. Правовые, тактические и методические аспекты использования полиграфа в уголовном судопроизводстве : [учеб. пособие] / В. В. Семенов, Л. Н. Иванов. – М. : Юрлитинформ, 2008. – 184 с.
3. Карлов В. Я. Использование криминалистической техники в расследовании преступлений : [науч.-практ. пособие] / В. Я. Карлов. – М. : Экзамен, 2006. – 192 с.
4. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : [навч. посіб.] / М. В. Салтевський. – К. : Кондор, 2005. – 588 с.
5. Салтевський М. В. Криміналістика. Методика і тактика : [підруч.] / М. В. Салтевський. – Х. : Консум, 2001. – Ч. 2. – 527 с.
6. Гора І. В. Криміналістика : [посіб.] / Гора І. В., Іщенко А. В., Колесник В. А. – [2-ге вид.]. – К. : Паливода А. В., 2004. – 232 с.
7. Шеремет А. П. Криміналістика : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / А. П. Шеремет. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учб. л-ри, 2009. – 472 с.

УДК 351.764

Ємець Олег Миколайович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри спеціальної техніки та оперативно-розшукового документування Національної академії внутрішніх справ

ПОШУК ФАКТИЧНИХ ДАНИХ ПРО ВТЯГНЕННЯ ОСОБИ В ЗАНЯТТЯ ПРОСТИТУЦІЄЮ

Висвітлено окремі аспекти проблеми протидії втягненню особи в заняття проституцією та примушуванню її до цього. Розглянуто правове забезпечення роботи правоохоронних органів у зазначеній сфері. На підставі вивчення сучасної практики виявлення органами внутрішніх справ таких злочинів, а також аналізу відповідної статистики, сформульовано рекомендації щодо пошуку фактичних даних про таку протиправну діяльність.

Ключові слова: моральність; оперативний підрозділ; оперативний пошук; проституція; фактичні дані.

Рассмотрены отдельные аспекты проблемы противодействия вовлечению лица в занятие проституцией и принуждению его к этому. Рассмотрено правовое обеспечение работы правоохранительных органов в указанной сфере. На основе изучения современной практики выявления органами внутренних дел таких преступлений, а также анализа соответствующей статистики сформулированы рекомендации относительно поиска фактических данных об указанной противоправной деятельности.

Ключевые слова: нравственность; оперативное подразделение; оперативный поиск; проституция; фактические данные.

Prostitution is rightly considered of one of the oldest profession. This activity provides a devastating impact on human morality. Besides it

significant damage is applied on not only physical, but on mental health of persons, who are involved into prostitution.

Danger of activity, what is connected with prostitution, lies in the fact, which inflicted a crushing blow to a gene pool of nation. Cases of involving persons into prostitution are constantly in our state mean the urgency of combating this evil in Ukraine. Police finds every year hundreds of such crimes and third of them are connected with crimes of group of people.

This article shows some aspects of problem of resistance of involving people into prostitution consider particularly legal support law enforcement in this sphere.

On this basis of current practices identify of internal affairs these crimes and as well as analysis of relevant statistical data the author recommends finding evidence of such illegal activity. We identified items of operation searching of involving a person into prostitution. And, besides it, we proposed direction of searching of evidence of crime data.

Author's thoughts on the features of this work will serve as a basis for scientist to continue researching in this sphere for further improvement of law enforcement. This recommendations can be used in practice by operational units of MIA of Ukraine in order to identify the persons are involved into prostitution and for objectivity of the investigation of such acts.

Keywords: morality; detective division; operative search; prostitution; evidence.

Мроституція вважається однією з найбільш давніх професій. Упродовж її існування ставлення до цього явища було досить неоднозначним, але загалом негативним та зневажливим, адже воно чинить руйнівний вплив на моральність людини. Крім того, значної шкоди зазнає як фізичне, так і психічне здоров'я осіб, яких втягують у сферу надання сексуальних послуг. Небезпечність діяльності, пов'язаної з проституцією, полягає ще й у тому, що генофонд нації піддається нищівному удару. Випадки втягнення осіб у заняття проституцією в нашій державі виявляються повсякчас. Це свідчить про актуальність проблеми протидії цьому злу в Україні.

Широке коло вчених та практиків досліджували різні аспекти проблеми протидії сексуальній експлуатації людини та

злочинам проти моральності. Цим займалися А. М. Бандурка, В. І. Василичук, М. Г. Вербенський, І. О. Воронов, А. А. Небитов, О. М. Стрільців, А. М. Орлеан. Проте нині відбувається реформування органів внутрішніх справ України та оновлення правових засад їх роботи, що впливає на сталу практику боротьби зі злочинністю і зумовлює важливість продовження наукових розробок щодо виявлення латентних злочинів, у їх числі проти моральності. Враховуючи це, метою статті вважаємо вдосконалення систематизації та пошуку фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією. Досягненню зазначеної мети сприятиме виконання таких завдань: вивчити статистичні дані щодо виявлення органами внутрішніх справ фактів утягнення особи в заняття проституцією; розглянути правові аспекти діяльності правоохоронних органів у цій сфері; сформулювати рекомендації щодо пошуку фактичних даних про таку протиправну діяльність, що можуть бути корисними для працівників оперативних підрозділів МВС України.

Вивчення звітності про виявлення органами внутрішніх справ України таких злочинів виявило – щороку реєструються сотні фактів сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією: 2008 р. – 317 випадків; 2009 р. – 259; 2010 р. – 264; 2011 р. – 266; 2012 р. (до листопада) – 182; 2013 р. – 370 фактів. Небезпека ще й у тому, що близько третини виявлених злочинів було вчинено групою осіб: 2008 р. – 109; 2009 р. – 83; 2010 р. – 107; 2011 р. – 102; 2012 р. (до листопада) – 66; 2013 р. – 52. До речі, більшість цих злочинів вчиняють раніше засуджені особи: 2008 р. – 17 випадків; 2009 р. – 32; 2010 р. – 76; 2011 р. – 93; 2012 р. (до листопада) – 47; 2013 р. – 33. Не можуть не турбувати випадки вчинення злочину неповнолітніми або за їх участю: 2008 р. – 4 факти; 2009 р. – 3; 2010 р. – 2; 2011 р. – 0; 2012 р. (до листопада) – 0; 2013 р. – 1, а також у стані сп'яніння: 2008 р. – 7; 2009 р. – 1; 2010 р. – 0; 2011 р. – 21; 2012 р. (до листопада) – 3; 2013 р. – 0.

Диспозиція статті 303 Кримінального кодексу (КК) України [2] передбачає відповідальність за втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією з використанням обману, шантажу чи уразливого стану цієї особи, або із застосуванням чи погрозою застосування насильства. Отже, втягнення особи в заняття проституцією визнається

злочином. Кваліфікуючими ознаками за ч. 2 зазначеної статті є ті самі дії, вчинені щодо кількох осіб чи повторно, або за попередньою змовою групою осіб, чи службовою особою з використанням службового становища, або особою, від якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності; за ч. 3 – ті самі дії, вчинені щодо неповнолітнього або організованою групою; за ч. 4 – дії, учинені щодо малолітнього або якщо вони спричинили тяжкі наслідки. Максимальна санкція статті передбачає позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років. Важливо, що відповідальність за втягнення малолітнього чи неповнолітнього в заняття проституцією або примушування їх до заняття проституцією за цією статтею має наставати незалежно від того, вчинено такі дії з використанням обману, шантажу, уразливого стану зазначених осіб або із застосуванням чи погрозою застосування насильства, використанням службового становища або особою, від якої потерпілий перебував у матеріальній чи іншій залежності.

Проституцію розуміють як надання сексуальних послуг (здійснення статевих актів, задоволення статевої пристрасті в неприродних формах, учинення будь-яких інших дій сексуального характеру, пов'язаних, зокрема, з різноманітними формами сексуальних збочень) різним партнерам, із метою отримання доходу, а не на основі особистої симпатії, приязні. Причому не має значення, вчиняються ці дії з особами протилежної статі чи однієї. Надання сексуальних послуг передбачає винагороду, здійснюється за плату. Домовленості про оплату має бути досягнуто ще до вчинення сексуальних дій, хоча про конкретну ціну може і не йтися. Заняття проституцією означає надання сексуальних послуг більш чи менш тривалий проміжок часу різним клієнтам або одноразово, але кільком особам одночасно. Втягнення – це дії, внаслідок яких іншу особу підштовхують до певної поведінки (у випадку, що ми розглядаємо, – до заняття проституцією), викликаючи в неї бажання поводитися певним чином. На відміну від примушування, особа згодом вчиняє бажані для винного дії за власною волею. Втягнення полягає у впливі на свідомість конкретної особи шляхом переконування в доцільності, вигідності певної поведінки, умовлянь, підкупу, розпалювання почуття помсти, заздросців або інших низьких спонукань,

розповідей про легкість і доступність певних дій, навчання способів та прийомів їх виконання тощо. Примушування полягає в діях, унаслідок яких інша особа всупереч власному бажанню повинна почати займатися проституцією [3, с. 896].

Відповідно до статті 1 Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність» [4], пошук і фіксацію фактичних даних щодо протиправних діянь окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено КК України [2], законодавець відніс до завдань оперативно-розшукової діяльності. Пошук і фіксація фактичних даних щодо втягнення особи в заняття проституцією належить до компетенції оперативних підрозділів МВС України, насамперед Департаменту боротьби зі злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми, та Головного управління боротьби з організованою злочинністю.

Оперативний пошук з позиції оперативно-розшукової діяльності є системою розвідувально-пошукових заходів, що здійснюють її уповноважені суб'єкти для отримання та перевірки первинної інформації щодо осіб, предметів і подій, які становлять для оперативних підрозділів оперативний інтерес, з метою встановлення ознак злочину чи спростування інформації про нього. До основних ознак оперативного пошуку можна віднести такі [1]:

об'єктами оперативного пошуку є особи, предмети та події (факти), які є джерелами оперативної інформації;

основним критерієм віднесення певної особи, предмета й події до об'єктів оперативного пошуку є те, що вони становлять оперативний інтерес для оперативних підрозділів правоохоронних органів, а первинна інформація про них є оперативно значущою для цих підрозділів;

оперативний пошук здійснюється безвідносно до конкретної особи або факту, виконання окремих завдань, розкриття та розслідування окремих злочинів, а також уже відомих фактів та осіб;

здійснення оперативного пошуку ґрунтується на потенційній можливості розпізнання об'єкта пошуку за задалегідь відомими ознаками, властивими саме цим ще не відомим конкретним об'єктам пошуку (особі, предмету, події (факту), які підлягають встановленню під час його здійснення;

основними завданнями оперативного пошуку є отримання первинної інформації про осіб, предмети, події (факти), які становлять для оперативних підрозділів оперативний інтерес, а

також перевірка цієї інформації для встановлення ознак злочину чи спростування інформації про нього;

зміст оперативного пошуку становить постійна, активна цілеспрямована пошукова робота, яка є системою розвідувально-пошукових заходів, що здійснюються як особисто суб'єкти пошуку (особистий пошук), так і з залученням відповідних сил і засобів, серед іншого інформаційних систем, відео- та аудіозапису, кіно- та фотозйомки тощо;

підставою для початку пошуку первинної оперативної значущої інформації слугує законодавчий припис (пошук і фіксація фактичних даних щодо протиправних діянь окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачено КК України [2]);

для проведення розвідувально-пошукових заходів достатньо лише припущення щодо підготовки чи вчинення злочину за наявності окремих ознак, що свідчать про такі діяння або осіб, які готують, учиняють чи вчинили злочин (причому таке припущення може мати характер версії, що ґрунтується на певних фактах);

оперативний пошук здійснюється в місцях найімовірнішого виявлення об'єктів пошуку, а саме там, де криміногенні процеси мають тенденцію до повторюваності, регулярності проявів у часі та просторі, де ймовірною є поява осіб, які готують, учиняють чи вже вчинили злочин, та спостерігається концентрація криміногенного контингенту;

час і місце оперативного пошуку залежно від обставин визначають суб'єкти пошуку, ґрунтуючись на відповідних приписах (функціональних обов'язках, указівках, планах тощо).

Протиправна діяльність, пов'язана з утягненням особи в заняття проституцією або примушуванням її до заняття проституцією, має певну специфіку, залежно від якої визначаються об'єкти оперативного пошуку. Ураховуючи результати вивчення особливостей діяльності правоохоронних органів у цій сфері, вважаємо, що пошукову роботу оперативних підрозділів МВС України необхідно спрямувати на встановлення:

осіб, які мають задум відносно втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до такого з метою вивчення можливості щодо профілактики злочину або документування подальших протиправних дій;

осіб, які здійснюють підготовку до втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією;

осіб, які вже вчиняють або вчиняли втягнення особи в заняття проституцією чи примушували її до таких дій;

осіб, яких втягують у заняття проституцією або примушують до цього, а також уже задіяних у наданні сексуальних послуг;

осіб, які допомагають втягувати людей у заняття проституцією або примушувати їх до зазначених дій, а також обставин такої протиправної діяльності;

осіб, які користуються сексуальними послугами тих, кого втягнули в заняття проституцією або примусили до зазначених дій;

свідків та очевидців протиправної діяльності, пов'язаної із втягненням особи в заняття проституцією або примушуванням її до такого;

приміщень, що використовуються для надання сексуальних послуг;

коштів та цінностей, витрачених на організацію злочинної діяльності, джерел їх надходження, а також документальне підтвердження розрахунків (документи про грошові перекази, чеки з розрахунками за оренду приміщень тощо);

протиправного доходу, тобто грошей і цінностей, отриманих під час сексуальної експлуатації людини. Крім того, необхідно вжити заходів щодо встановлення інших матеріальних цінностей, що належать причетним до таких злочинів особам, із метою можливого забезпечення в майбутньому позову щодо відшкодування завданих ними збитків;

предметів і документів, що мають оперативно-розшукове та доказове значення. Це можуть бути договори оренди приміщень, деталізації (роздруківки) телефонних з'єднань причетних до протиправної діяльності або втягнутих у проституцію осіб, боргові розписки, насамперед осіб, яких втягують у проституцію або примушують нею займатись, електронні носії інформації із записами відеокамер спостереження в приміщеннях, де надаються сексуальні послуги, або автостоянках, розміщених неподалік тощо;

обставин та умов, що сприяють втягненню особи в заняття проституцією або примушуванню її до цих дій;

конкретних фактів утягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зазначеного;

інших фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до такого.

Протиправна діяльність, пов'язана із втягненням особи в заняття проституцією або примушуванням її до цього, має високий рівень латентності, що свідчить про те, що вона є прихованою, тому оперативні підрозділи МВС України повинні здійснювати постійну активну пошукову роботу щодо виявлення злочину. Пошук фактичних даних про такі злочини, на нашу думку, найбільш доцільно проводити за такими напрямками:

оперативна робота з негласними штатними та позаштатними працівниками, спрямована на встановлення конкретних фактів і обставин втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до таких дій;

здійснення пошуку фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією за допомогою мережі Інтернет;

прийняття та перевірка заяв і повідомлень про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до цього від громадян, яким стало відомо про такі факти;

організація взаємодії з іншими правоохоронними і державними органами й закордонними колегами з метою отримання від них та подальшої перевірки інформації про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до зазначеного;

забезпечення взаємодії з неурядовими організаціями, до сфери діяльності яких належить протидія торгівлі людьми та злочинам проти моральності, а також захист осіб, постраждалих від сексуального насильства або експлуатації, з метою отримання від них та подальшої перевірки інформації про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до того;

перевірка повідомлень, оприлюднених у засобах масової інформації, про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією, а також результатів журналістських розслідувань у цій сфері;

моніторинг діяльності масажних салонів, туристичних фірм, агенцій із працевлаштування, найму, ескорт-агенцій та шлюбних бюро щодо отримання інформації про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до вказаних дій;

перевірка повідомлень, що надходять на гарячі лінії, спрямованих на допомогу потерпілим від торгівлі людьми, сексуального насильства тощо;

гласна та негласна робота з особами, раніше засудженими за аналогічні злочини проти моральності чи торгівлю людьми, що передбачає отримання інформації про такі, що готувалися, або раніше не встановлені факти й обставини втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією;

отримання й перевірка інформації від уже відомих потерпілих від злочинів проти моральності чи торгівлі людьми, їх близьких і родичів, про підготовлювані або ще не встановлені факти та обставини втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією;

встановлення та перевірка інформації про такі, що перебувають на стадії підготовки, чи ще не встановлені факти й обставини втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до цього під час розслідування інших кримінальних проваджень.

У разі виявлення протиправної діяльності, пов'язаної із втягненням особи в заняття проституцією або примушуванням її до зазначених дій, оперативні підрозділи МВС України вживають передбачених чинним законодавством заходів щодо фіксації фактичних даних про таку діяльність, а також причетних до цього окремих осіб або груп. Напрацьовані матеріали оперативно-розшукової діяльності використовуються для отримання фактичних даних, які можуть слугувати доказами в кримінальному провадженні, як приводи та підстави для початку досудового розслідування, а також для профілактики, виявлення, припинення і розслідування злочинів.

Здійснене нами дослідження комплексу питань, пов'язаних із пошуком фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією, дозволяє дійти висновку, що проблема протидії таким протиправним діянням залишається актуальною для сучасної України. Кількість виявлених злочинів, що становлять втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до заняття проституцією, а також сугенерства останніми роками змінюється не суттєво, проте загалом має тенденцію до збільшення. Органи внутрішніх справ щороку виявляють сотні таких злочинів, причому приблизно третину з них учинено групою осіб.

Сьогодні ми є свідками кардинальних організаційно-правових змін у діяльності правоохоронних органів, що впливає на роботу оперативних підрозділів МВС України. Незважаючи на це, пошук фактичних даних щодо протиправних діянь окремих осіб та груп залишається начальним завданням оперативно-розшукової діяльності.

Отже, ми визначили об'єкти оперативного пошуку фактичних даних про втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до цього, а також розглянули напрями пошуку фактичних даних щодо вказаних злочинів. Висловлені авторські пропозиції щодо особливостей такої роботи, на нашу думку, слугуватимуть підґрунтям для науковців під час продовження досліджень у цій сфері з метою подальшого вдосконалення правоохоронної діяльності. Надані рекомендації можуть бути використані в практичній роботі оперативних підрозділів МВС України для виявлення втягнення особи в заняття проституцією або примушування її до таких дій, а також для забезпечення повноти й об'єктивності розслідування таких ганебних діянь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Погорецький М. А. Пошукові ознаки об'єктів оперативного пошуку: поняття та сутність [Електронний ресурс] / М. А. Погорецький, В. П. Шеломенцев. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VAUMVS/2010_4/pogoret.pdf.
2. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 7-ме вид., переробл. та допов. – К. : Юрид. думка, 2010. – 1288 с.
4. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 лют. 1992 р. № 2135-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 22. – Ст. 303.

УДК 343.915:351.766.2

Ніколенко Дмитро Олександрович – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки навчально-наукового інституту права та психології Національної академії внутрішніх справ;

Григоренко Ірина Анатоліївна – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Національної академії внутрішніх справ

ПРИНЦИП «COMMUNITY POLICING» ЯК ІНТЕГРАЛЬНА СКЛАДОВА РОБОТИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ ЩОДО ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ

Розглянуто можливості підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів на засадах реалізації принципу «community policing» у профілактиці правопорушень та гармонізації процесу соціалізації неповнолітніх з особливими потребами за місцем проживання.

Ключові слова: «сервісна» функція правоохоронних органів; ідея «community policing»; профілактика правопорушень; неповнолітні; підлітки з особливими потребами; права дитини; девіантна поведінка; соціалізація; соціальна адаптація.

Рассмотрены возможности повышения эффективности деятельности правоохранительных органов на основе реализации принципа «community policing» в профилактике правонарушений и гармонизации процесса социализации несовершеннолетних с особыми потребностями по месту жительства.

Ключевые слова: сервисная функция правоохранительных органов; идея «community policing»; профилактика

правонарушень, невершеннолетние, подростки с отклонениями в развитии; права детей; девиантное поведение; социализация; социальная адаптация.

Timeliness of the article is defined with modern demands for integration of social institutes of modern civilized society in the attitude to the least protected sections of the population, their rights and liberty realization.

Possibilities of efficiency increase in the activities of law enforcement agencies on the basis of «community policing» principle implementation into law enforcement structure during the preventive measures of offences and socialization of infants with special needs by their place of living process harmonization are studied in the article. It is utterly significant and poorly elucidated in scientific periodicals.

The article shows philosophy of the «Community Policing» style in the management and strategy of activities of law enforcement agencies on the basis of partnership with the population, emphasizes its correspondence to vital needs to improve the activities of law enforcement agencies during creating necessary conditions while solving a number of problems of preventive measures and correction of delinquent behavior of individuals with special intellectual needs by their place of living.

Thorough disclosure of the essence of «Community Policing» principle and experience of its implementation in the USA and the countries of Western Europe introduces the new modern long-term reformation of internal affairs authorities of Ukraine. The detailed analysis of personality of infants with special needs and mentioned stages of their socialization complete the theoretical and practical significance of the content of the article. It also introduces practical workers to the modern scientific theoretical conception of the condition of the problem.

Keywords: Service function of law enforcement structure; community policing; preventive measures of offences; infants, infants with special needs; children rights; deviant activities; socialization; social adaptation.

Тенденція до інтеграції відомих у світі національних правових систем, що останніми роками стає дедалі помітнішою, зумовлює визначення напрямів реформування

органів внутрішніх справ як з урахуванням досвіду інших європейських країн, так і національних правових традицій, ментальності й визнаних практикою напрацювань.

Поетапна реорганізація ОВС України передбачає їх перетворення на багатофункціональне відомство європейського зразка, на яке покладається реалізація адміністративно-розпорядчої функції у сфері забезпечення внутрішньої (публічної) безпеки на засадах багатопрофільності, демілітаризації і розумної децентралізації управління і спрямована на впровадження нової моделі організаційної роботи органів внутрішніх справ з їх переорієнтацію на виконання обслуговуючої (сервісної) функції і підвищення культури поліцейської роботи.

Реалізація в Україні прийнятої в США та інших європейських країнах концепції «community policing» передбачає надання територіальним органам внутрішніх справ широких можливостей для самостійних дій з урахуванням особливостей криміногенної обстановки й очікувань населення та оптимально поєднує принципи підзвітності й тісної співпраці з населенням.

«Community policing» – це філософія стилю управління та стратегії діяльності правоохоронних органів на засадах партнерства з населенням, відповідно до його потреб та нагальних проблем. Головною метою є створення та підтримування активної та тісної співпраці з громадянами в атмосфері довіри один до одного, що допоможе як краще аналізувати проблеми так і якісно знаходити їх рішення, таким чином втілюючи в життя сервісну функцію поліції. Європейський вибір – це система послідовних реформ, спрямованих на втілення європейських цінностей: розвиток стабільності, демократія, громадське суспільство тощо.

Огляд джерел, присвячених стратегіям поліцейської діяльності, зорієнтованим на громаду, демонструє основні моделі реалізації ідеї «community policing»: поліцейське обслуговування, засноване на територіальному принципі (area-based policing); товариство багатьох агенцій (multi-agency partnerships); попередження злочинів засобами громади (community crime prevention); стратегії поліцейсько-громадського контакту (police-public contact strategies); територіально-базовані піші патрулі

(area-based foot patrols); залучення громади та консультування з громадами (community involvement and consultation).

Проблема пошуку нових шляхів і принципів підвищення рівня ефективності профілактики і боротьби з правопорушеннями та злочинами серед неповнолітніх в нашому суспільстві забезпечується умовами наполегливої, цілеспрямованої, науково обґрунтованої і послідовної роботи щодо системного аналізу соціально-економічних детермінант девіантної поведінки. Глибоке і всебічне вивчення особистості неповнолітнього правопорушника, його ціннісно-мотиваційної сфери, спрямованості інтересів, інтелектуального потенціалу, психічного та фізичного здоров'я на рівні місцевої громади, забезпечує належні умови дотримання головних принципів Конвенції ООН про права дитини, з одного боку, і спонукає до інноваційної трансформації існуючих поглядів на корекцію протиправної поведінки серед підлітків.

Особливої гостроти проблема профілактики протиправної поведінки набуває в роботі з неповнолітніми із особливими потребами, які обумовлені вадами психічного розвитку.

Кримінологічні дослідження свідчать, що психічні аномалії мають від 57% до 76% неповнолітніх правопорушників. В даному випадку мова йде про граничні психічні аномалії та стани – такі відхилення в розвитку психіки, що не перешкоджають неповнолітньому керувати своєю поведінкою й усвідомлювати наслідки своїх дій, проте значно звужують їх модальність. Найбільш поширеними психічними аномаліями є: психопатичний розвиток і психопатія (29,6%), залишкові вияви органічного враження мозку й інтелектуальна недостатність (54%). Як правило це підлітки, у яких внаслідок органічного ураження мозку спостерігається порушення нормального розвитку психічних, особливо вищих пізнавальних процесів, а саме: адекватного сприймання об'єктивної дійсності, активізації мнемічних процесів, уяви, словесно-логічного мислення, мови тощо. Для них характерна наявність патологічних рис в емоційно вольовій сфері, підвищення збудливості або, навпаки, інертність, складнощі формування інтересів і соціальної мотивації діяльності.

Аналіз узагальнених матеріалів психологічних і педагогічних досліджень щодо особливостей розвитку і поведінки розумово відсталих неповнолітніх правопорушників в

Україні (І. Д. Беха, В. І. Бондаря, В. І. Кривуші, Н. Ю. Максимової, С. Д. Максименка, В. С. Медведєва, О. П. Северова, В. М. Синьова, М. О. Супруна та ін.) дає можливість виділити особистісні фактори, що визначають їхню поведінку в соціально-проблемних умовах, а саме: високу навіюваність, наслідуваність в поведінці, залежність від думок та оцінок оточуючих, низьку здатність до передбачення віддалених наслідків своїх вчинків, слабкість боротьби мотивів під час прийняття рішень, порушення опрідечування потреб тощо.

Наявність якісних особистісних своєрідностей у підлітків з особливими потребами детермінує характер впливу на них з боку працівників ОВС, соціальних служб, місцевої громади і висуває на перший план проблему гуманізації профілактичної роботи девіантної поведінки на засадах диференціації й індивідуалізації, всебічного і глибокого вивчення особистості неповнолітнього із зазначеними розумовими вадами та реалізує вимоги «Декларації про права розумово відсталих осіб» [12], яка наголошує на тому, що розумово відстала особа має у найвищому ступені реалізовувати ті самі права, що й інші люди, а також повинна мати право на належне медичне обслуговування та лікування, право на освіту, навчання, відновлення працездатності й опіку, що дозволяє їй розвивати свої здібності і максимальні можливості.

Результативність процесу соціалізації неповнолітніх правопорушників з особливими потребами в на рівні місцевих громад залежить від того, наскільки повно й коректно враховуються науково обґрунтовані методичні засади цього процесу, зокрема:

1. При визначенні перспектив профілактично-корекційної роботи з боку працівників ОВС, соціальних служб та органів місцевого самоврядування необхідно керуватися положенням діалектики про те, що всі явища, процеси перебувають у безперервному русі і змінах, зумовлених об'єктивними закономірностями. Негативний вплив, що викликав деформацію деяких психічних функцій, за сприятливих обставин компенсується здатністю, що розвивається, до заміни втрачених, ослаблених чи зруйнованих функцій, їх перебудови, нарешті, до формування інших способів дій.

2. Своєчасно виявляти можливості поступального руху вперед, які криються в природі підлітка з особливими потребами

схильного до правопорушення й на основі їх пізнання забезпечувати умови для їх профілактики, спрямовувати процес корекції у потрібному руслі.

3. Для правильного розуміння аномального розвитку й умов їх компенсації суттєве значення має коректне дотримання працівниками ОВС принципу детермінованості стану, дій, вчинків, і можливостей неповнолітніх. Опора на принцип детермінації дає змогу точніше здійснювати диференційовану діагностику, проникати в причини відхилень у поведінці вихованців. Правильне розкриття діалектики переходу психічної структури від конкретно-дійової, що відповідає первинному дефекту, до вищих і складніших структур, дає змогу з'ясувати роль нових утворень психіки в удосконаленні та перебудові попередніх.

4. Розвиток особи з особливими потребами на початковому етапі детермінується внутрішніми умовами – результатами поразки й обставинами, що склалися при цьому в утробі матері. Однак в постнатальний період у формуванні особистості дедалі більшої ваги набувають зовнішні, соціальні фактори, зокрема, навколишнє середовище і виховання. Від інтенсивності цього етапу залежить ефективність процесу компенсації та корекції недоліків інтелектуального розвитку.

5. Популяція неповнолітніх з особливими потребами далеко неоднорідна як за характером, так і за глибиною ураження інтелекту. Поєднання одиночного із загальним і особливим дає змогу працівникам ОВС виявити характер відхилень у розвитку кожної особи. На цій основі будується система індивідуального підходу, що є одним із провідних принципів профілактичної та корекційно-виховної роботи.

6. Реалізація неповнолітнім з особливими потребами своїх потенційних можливостей щодо розумового і фізичного розвитку безпосередньо залежить від часу включення його в профілактичний процес про соціального спрямування, від його систематичності й інтенсивності [13].

Як зазначав Л. С. Виготський, успіх психолого-педагогічного впливу будується не тільки на досягнутому (актуальному) рівні розвитку, а й на активізації функцій, котрі ще не визріли, але за сприятливих умов можуть перерости в актуальний рівень. У процесі безперервного перетворення

потенційних можливостей на реальні й полягає динаміка переходу до засвоєння вищих соціально прийнятих норм поведінки.

За вищезазначених обставин непересічного значення набуває і проблема пошуку загальних інтеграційних психічних утворень в підлітковому віці які лежать в основі профілактики девіантної поведінки осіб з особливими потребами як предтечі скоєння делінквентних та кримінальних вчинків.

Як відомо, особливість підліткового періоду у розвитку особистості обумовлена складністю і важливістю процесів які відбуваються у житті дитини з 10 до 15 років. Перехід від дитинства до дорослого життя визначає основний зміст і специфічну відмінність усіх сторін розвитку в цей період. Перебудова організму, самосвідомості, стосунків із дорослими і товаришами, способів соціальної взаємодії з ними, інтересів, пізнавальної і навчальної діяльності, змісту морально-етичних норм, які опосередковують поведінку, діяльність і відношення є наслідком становлення якісно нових утворень особистості.

Основу формування нових психологічних і особистісних якостей підлітків складає спілкування в процесі різних видів діяльності. Визначальною особливістю спілкування і поведінки підлітків є яскраво виражений їх особистісний характер. Зміна соціальної ситуації розвитку підлітків пов'язана з їх прагненням долучитися до світу дорослості, орієнтацією на норми і цінності цього світу. Характерним новоутворенням підліткового віку, як зазначає А. В. Петровський, є «відчуття дорослості», а також розвиток самосвідомості і самооцінки, цікавості до себе як до особистості, до власних можливостей і здібностей [3].

Підлітковий період подовжений у часі. Він залежить від багатьох чинників і відбувається нерівномірно і неоднозначно через наявність об'єктивних і суб'єктивних факторів, які або прискорюють процес дорослішання або його стримують. З одного боку, підлітковість – це вік соціалізації, вращування в світ людської культури та суспільних цінностей, а з другого - це вік індивідуалізації, відкриття та утвердження власного унікального та неповторного «Я». Руйнування попередніх стереотипів, інтересів і стосунків дитини, виникнення внутрішніх протиріч і ускладнень які виникають в процесі виховного впливу з боку дорослого суспільства у вигляді агресивності, непокори,

протесту, негативізму, скептицизму, цинізму обумовлені рядом закономірностей формування особистості. По-перше, це перехід від безпосередніх, природних форм і способів поведінки до опосередкованих, штучних, таких, що виникли в процесі культурного розвитку психологічних функцій. По-друге, це індивідуальне застосування колективних, соціальних способів адаптації, форм поведінки і мислення особистості до життя. По-третє, це перехід функцій зовні у внутрішній світ людини [2].

Сполучаючись із високим динамізмом економічних, соціальних та соціально-психологічних явищ сьогодення проблема соціалізації та соціальної адаптації дитини до дорослого життя набуває непересічного характеру. Безпритульність, ріст злочинності серед неповнолітніх, припинення навчання, вживання наркотичних речовин, аморальна поведінка – неповний перелік проблем пов'язаних з поведінковою активністю підлітків в нашому суспільстві, її структурою, змістом та формами.

За таких умов проблема профілактики девіантної поведінки підлітків в нашому суспільстві набуває особливого значення. Попередження поведінкових відхилень у неповнолітніх передбачає систему загальних і спеціальних заходів на різних рівнях соціальної організації: загальнодержавному, правовому, суспільному, економічному, медично-санітарному, педагогічному, соціально-психологічному. Вона має на меті не лише виявлення і усунення причин і умов, що призводять до порушення усталених моральних та правових норм. На думку В. М. Оржеховської профілактика девіантної поведінки не обмежується попереджувальною роботою, а являє собою систему заходів по перевихованню і формуванню особистості [9]. Профілактику девіантної поведінки підлітків слід розглядати і як систему колективних і індивідуальних виховних впливів, спрямованих на вироблення імунітету до негативних впливів оточуючого середовища.

Оскільки сутність причин правопорушень полягає в соціальній дезадаптації, правовий аспект психолого-педагогічної профілактики передбачає необхідність формування у важковиховуваних підлітків здатності до самовизначення, самопізнання, самовдосконалення, розширення особистого досвіду гуманних і демократичних стосунків, прагнення до

активного подолання негативних явищ в соціальній дійсності, набуття ефективних і необхідних умінь і навичок нормативної поведінки. Реалізація вищезазначеного у тісному поєднанні із моделлю реалізації ідеї «community policing», на нашу думку, сприятиме підвищенню ефективності процесу профілактики правопорушень серед неповнолітніх із гармонійним врахуванням прав і свобод однієї із найбільш соціально вразливих категорій – підлітків з особливими потребами.

Концепція комунальної діяльності органів внутрішніх справ в ХХІ ст. набуває чинності основної філософії. Її реалізація дозволяє вирішити проблеми інформаційного вакууму навколо діяльності правоохоронних органів за місцем проживання, їх відірваності від населення, авторитету і поваги у суспільстві, робить населення і працівників ОВС партнерами. Найбільш важливим при цьому є соціальна спрямованість їх діяльності, забезпечення спокою у районі проживання, готовність прийти на допомогу в надзвичайних ситуаціях або попередити їх виникнення. Це вимагає перерозподілу стратегічних та тактичних завдань взаємодії з населенням, змісту їх діяльності, ролі її керівних органів та спільного з громадою планування охорони і підтримання правопорядку. Досягнення розумного балансу між превентивними і силовими діями є головною складовою стратегії діяльності органів внутрішніх справ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Д. Психологічна суть гуманізму у вихованні особистості / І. Д. Бех // Педагогіка і психологія. – 1994. – № 3. – С. 3–13.
2. Выготский Л. С. Основные проблемы дефектологии / Л. С. Выготский // Собрание сочинений : [в 6 т.]. – М. : Педагогика, 1983. – . – Т. 5 : Общие основы дефектологии / под ред. Т. А. Власовой. – 1983. – ил. – (Акад. пед. наук СССР).
3. Возрастная и педагогическая психология : [учеб. для студ. пед. ин-тов] / Давыдов В. В., Драгунова Т. В., Ительсон Л. Б. и др. ; [под ред. А. В. Петровского]. – [2-е изд., испр. и доп.]. – М. : Просвещение, 1979. – С. 101–116.
4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листоп. 1950 р.) // Права людини

і професійні стандарти для юристів в документах міжнародних організацій. – Амстердам ; Київ : Українсько-Американське бюро захисту прав людини, 1996. – С. 212–229.

5. Єременко І. Г. Вихідні засоби концепції освіти й виховання дітей з відхиленнями у розумовому розвитку / І. Г. Єременко, В. І. Бондар // Педагогіка і психологія. 1994. – № 1. – С. 101–110.

6. Змановская Е. В. Девиантология (Психология отклоняющегося поведения) : [учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений] / Е. В. Змановская. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Академия, 2006. – 288 с.

7. Максименко С. Д. Генезис существования личности / С. Д. Максименко. – К. : КММ, 2006. – 240 с.

8. Менделевич В. Д. Психология девиантного поведения : [учеб. пособие] / В. Д. Менделевич. – СПб. : Речь, 2005. – 445 с.

9. Оржиховська В. М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх : [навч.-метод. посіб.] / В. М. Оржиховська. – К. : ВіАн, 1996. – 352 с.

10. Синьов В. М. Педагогічні основи ресоціалізації злочинців / Синьов В. М., Радов Г. О., Кривуша В. І., Беца О. В. – К. : МП «Леся», 1997. – 272 с.

11. Экспериментальная психология / ред.-сост. : П. Фресс, Ж. Пиаже. – М. : Прогресс, 1966, 1978. – Вып. 6. – С. 111.

12. Декларація про права розумово відсталих осіб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua>.

13. Костюк В. Л. Міжнародний досвід діяльності патрульної служби у забезпеченні охорони громадського порядку : [метод. рек.] // Костюк В. Л., Молотай В. А., Пелагеша О. Г., Сивухін В. С. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. – 28 с.

14. Sterbfiing A. «Buergerfreundlichkeit der Polizei» und «Focus-Polizeitest» einige punktuelle Vergleiche / A. Sterbfiing Polizei. – 2002. – Heft 11.

15. Tilley N. Community Policing, Problem Oriented Policing and Intelligence – Led Policing Handbook of Policing I N. Tilley. – Portland, 2005.

16. Rothfuss U. Der Polizeibeamte – anders als andere Menschen? Ueber die Soziologie des Berufes eines Polizeibeamten. Villingen-Schwenningen: Hochschule fuer Polizei. – 2001.

УДК 167:343.98.06

Ніколаюк Сергій Ігорович – кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри оперативно-розшукової діяльності Національної академії внутрішніх справ;

Радченко Раїса Андріївна – старший прокурор прокуратури Миронівського району, юрист 3-го класу

ВИКОРИСТАННЯ МОЖЛИВОСТЕЙ НЕЧІТКОЇ ЛОГІКИ ДЛЯ АЛГОРИТМІЗАЦІЇ ДІЙ ОПЕРАТИВНИХ ПРАЦІВНИКІВ ПІД ЧАС ВИЯВЛЕННЯ ТА ФІКСАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ

Розкрито проблемні питання використання можливостей нечіткої логіки під час алгоритмізації дій оперативних працівників у процесі виявлення та фіксації злочинів.

Ключові слова: фактові злочини; виявлення; фіксація; нечітка логіка; алгоритмізація дій; кластерний аналіз; стратегія кластеризації; розпливчата мета; «розмиті» вихідні умови.

Раскрыты проблемные вопросы использования возможностей нечеткой логики при алгоритмизации действий оперативных работников в процессе выявления и фиксации преступлений.

Ключевые слова: фактовые преступления; выявление; фиксация; нечеткая логика; алгоритмизация действий; кластерный анализ; стратегия кластеризации; нечеткая цель; «размытые» исходные условия.

When detecting and solving crimes, the decisions are made in the circumstances where the objectives, constraints and consequences of eventual actions are not known accurately. For operations with accurately unknown values, the probability theory tools, as well as the methods of decision theory, management theory and information theory are applied. It means that the operative agent intuitively

accepts a suggestion, a certain inaccuracy which, regardless of its nature, can be identified with an accident. However, the randomness and ambiguity are different categories. In the decision-making processes, they imply vagueness to a certain extent, so they can be studied from different points of view, but for the purposes of operational activities a certain triad is required, i.e. a vague goal, a vague restriction and a vague solution, as well as their relationship to the multistage decision-making processes. Actually, the operative agent performs fuzzy cluster analysis (where clustering is breakdown of data and knowledge set into subsets (clusters) based on a specific functional (breakdown conditions)). The purpose of this analysis is to form the classes of identical (or similar) objects (i.e. identification of an imaginary model of the crime (its elements) with recorded information) and interpretation of the built clusters in the form of the «object – sign» matrix based on the said similarity measure subject to the clustering strategy selection (hierarchical, serial, parallel). The clustering strategy when identifying and solving the crime can be chosen depending on the background information. In our opinion, it must be based on the most distinct clusters, that is elements of crimes for detection of which we choose an hierarchical clustering strategy. Another component of using the vague set theory suggested for justification of creation of the algorithm of operative agents' action are vague restrictions. In fact, the operational activities of the operative agent are a self-organizing system (i.e. a system, the orderliness and organization of which increases with time). In an extreme version such a system in the original position represents a combination of elements connected to each other almost by accident (as an example, we can give a situation when an operative agent receives information on the detection of counterfeit banknotes in circulation). Later on, as a result of interaction with the environment (conducting of initial operative search activities and independent investigative search activities) the links between elements are emerging gradually in the system, that is there is a certain structure with component specialization by specific functions (ideally, you can select such components constituting the crime elements).

To achieve this intermediate goal, it is most advisable to use the parallel clustering strategy, since the crime elements are defined all at once. The cluster here will be represented by the search elements, each

of which has its own clusters (for example, the search objects include the persons, objects and documents), which, in turn, are subdivided into the other clusters (e.g., the persons are subdivided into those who prepare and commit a crime, the persons who can provide information, the persons who may be recognized as victims etc.).

Keywords: fact crimes; detection; recording; fuzzy logic; action algorithm creation; cluster analysis; clustering strategy; vague goal; «blurred» baseline.

Науковці, які досліджували проблеми розкриття злочинів вважають, що зараз викривається тільки їх сота частина. Основна причина високої латентності частини злочинів вбачається у так званій «відсутності» потерпілих, а також у відсутності осіб, зацікавлених у викритті цих злочинів [1, с. 148]. Але, як зазначається у міжнародному звіті кримінально-правової стратегії (Порадах ООН щодо запобігання і контролю за злочинами, пов'язаними з використанням комп'ютерних систем), факт латентності злочинів не є приводом для неухважного ставлення до них [2, с. 11]. Латентний, прихований характер злочинної діяльності, відсутність нормативно-врегульованої взаємодії між державними органами та правоохоронними органами, відсутність офіційних повідомлень про факти вчинення злочинів тощо зумовлює необхідність активного здобування первинної інформації про факти підготовки та вчинення злочину. Інтенсивність надходження первинної інформації залежить від правильності здійснення ряду організаційно-тактичних заходів, що стосуються визначення напрямку пошуку, забезпеченості цієї ділянки роботи необхідними силами і засобами, організації чіткої взаємодії різних служб ОВС при виконанні даного завдання. І чим більше інформації, що дозволяє індивідуалізувати конкретний злочин і особу підозрюваного, отримує в своє розпорядження оперативний працівник (або слідчий), тим швидше він досягає поставленої мети. Виявлення злочинів відбувається за невстановленими і наперед індивідуально невизначеними ознаками. Якщо при виявленні (реєстрації) «фактових» злочинів в оперативних працівників може бути в наявності первинна інформація – сліди на місці злочину (на потерпілому або на предметах оточуючої

обстановки), свідчення потерпілих або очевидців події, матеріали експорту тощо, то при виявленні ознак «латентних» злочинів пошук здійснюється за ознаками, які задані не матеріалами конкретного кримінального провадження, а на основі загальних уявлень про нього. В цьому випадку розпізнавання досягається шляхом порівняння ознак, властивих тому або іншому об'єкта, з ознаками окремих видів злочинів. В результаті пошуку надходить орієнтуюча інформація і робиться певне припущення, що виявлені об'єкти мають відношення до якого-небудь злочину, тобто встановлюється формальна тотожність отриманих відомостей з абстрактною моделлю протиправного діяння, що існує в свідомості оперативного працівника. Ця ж модель злочину зумовлюється положеннями, що містяться в кримінально-правовій науці, криміналістиці, кримінології, теорії оперативно-розшукової діяльності і спираються на професійний досвід конкретних оперативних співробітників, які виявляють злочини. З врахуванням зазначеного з виявленням ознак певного злочину, оперативний працівник (або слідчий) кожного разу виробляє певний порядок дій.

При дослідженнях методики розкриття злочинів спостерігається закономірна тенденція розробки методик фіксації їх окремих видів, що дозволяє дослідити специфічний механізм їх вчинення, описати ознаки і сформулювати відповідні рекомендації відносно їх виявлення та фіксації. На нашу думку, зазначені методики можна об'єднати в певні групи: *загальні методики* – як сукупність методів, що дозволяють виявити та зафіксувати будь-які із злочинів; *видові методики*, що спрямовані на виявлення та фіксацію певних видів злочинів, вчинення яких можливе в певних сферах; *індивідуальні методики*, що використовуються в процесі фіксації злочину, який вчинений певним способом. Кожному з видів методик відповідає сукупність методів, які при практичному застосуванні реалізуються шляхом проведення певних оперативно-розшукових заходів (надалі ОРЗ) та негласних слідчих розшукових дій (надалі НСРД), що у свою чергу здійснюються в певній логічній послідовності, кожен з них має свою мету, яка в підсумку спрямована на фіксацію певного факту злочину. Загальні методики застосовуються, коли невідомі факти злочинної

діяльності і злочин будь-якого виду може бути вчинений як на певному об'єкті (місці), так і за його межами. Оперативний працівник в такій ситуації здійснює пошук ознак злочину за критеріями, які визначає самостійно, ґрунтуючись на своєму досвіді. Якщо в результаті виявляються ознаки конкретного злочину, то тоді застосовуються вже видові методики, оскільки на етапі виявлення в більшості випадків неможливо визначити спосіб вчинення злочину. В процесі перевірки первинної інформації визначається конкретний спосіб вчинення злочину, що обумовлює застосування індивідуальної методики. Окрім зазначеної тенденції, може скластися і інша ситуація – спосіб злочину встановлюється безпосередньо в процесі виявлення ознак злочину, що обумовлює застосування індивідуальної методики вже на зазначеному етапі. Розкриття злочинів здійснюється в конкретних умовах часу, місця та навколишнього середовища, у взаємозв'язках з іншими процесами об'єктивної дійсності, поведінкою осіб і під впливом інших (що часом залишаються невідомими для оперативного працівника) факторів. Така складна система взаємозв'язків утворює ту конкретну обстановку, в якій діють оперативники та інші суб'єкти, які беруть участь в розкритті злочину, і в якій протікає конкретний акт доказування. При обранні методики оперативний працівник оцінює оперативну ситуацію і визначає найбільш доцільні ОРЗ (НСРД), їх послідовність, використання при їх проведенні своїх можливостей.

З одного боку способи вчинення злочинів досить стереотипні і, як наслідок, процес документування злочинних дій в основному схожий, повторюється і характеризується типовістю ситуацій, тобто повторюваність оперативних та слідчих ситуацій багато в чому пояснюється проявом типовості як в кримінологічних властивостях злочинів (способі, слідах злочину, типах правопорушників, їх окремих особистісних рисах і поведінці тощо) так і є результатом прояву інших факторів, наприклад залежності дій що до розкриттю злочинів від нормативно врегульованих процесів фіксації доказів, а також від соціальних, економічних та інших факторів, загальних для якогось регіону, середовища, сфери людської діяльності тощо. Тому типові ситуації, як правило, містять дані для вироблення

наукових рекомендацій щодо найбільш продуманого прогнозування, перевірки версій, а також визначення основних фактів, які потребують обов'язкової фіксації для встановлення в діях особи елементів складу злочину. Фактично побудова диспозиції статей КК України «підказує» можливість визначення типових ситуацій, оскільки оперативні працівники при встановленні ознак злочину орієнтуються саме на способи, визначені в диспозиції статей, за якими кваліфікуються злочини. Тобто – типізація ситуацій обумовлює можливість створення алгоритму дій оперативних працівників як при перевірці первинної оперативної інформації, так і в процесі фіксації злочинних дій. Алгоритм дій, заснований на типових оперативно-тактичних ситуаціях, дозволяє виробити наукові рекомендації щодо прогнозування дій злочинців, створення оперативних версій, визначення основних фактів, що потребують фіксації (і які відображають елементи складу злочину, що фіксуються вже в процесі попереднього слідства).

Слід зазначити, що алгоритмізація дій залежить від ряду фактів і в першу чергу від виду злочину. Насильницькі та корисливо-насильницькі злочини в переважній більшості є «фактовими», тобто, їх фіксація здійснюється по «факту» вчинення злочину (який став відомим правоохоронними органам), ОРЗ та НСРД плануються та здійснюються в умовах обстановки, що є мінливою і може змінитися в будь-який момент – тобто, напряму залежить від інформації, що отримується оперативними працівниками при відпрацюванні слідчих (чи оперативних) версій. Навпаки – «латентні» злочини при їх виявленні заздалегідь «задають» умови проведення ОРЗ та НСРД, їх послідовність та необхідність. Порівнюючи методику фіксації «фактових» та «латентних» злочинів, можна відмітити певні особливості, які утруднюють створення алгоритмів дій оперативних працівників при фіксації «фактових» злочинів, але дозволяють визначити алгоритми для фіксації «латентних».

Тактика фіксації тісно пов'язана зі слідчою тактикою розслідування злочинів певного виду, що призводить до запозичення окремих прийомів та методів. Наприклад, у слідчій практиці відзначено повторюваність слідчих ситуацій. Це створює основу для їх узагальнень, класифікацій і типізацій. «Типізувати

слідчі ситуації можна лише за одним із їх компонентів, а якщо бути ще більш точним, – лише за одним з елементів, що утворює цей компонент», – зазначає Белкін Р.С. [3, с. 96].

Ідентична ситуація складається при плануванні ОРЗ та НСРД в процесі фіксації – відсутність інформації про подію злочину обумовлює необхідність визначення певних компонентів інформаційного характеру – по-перше, того компонента, відсутність якого не дозволяє повністю зафіксувати зміст елементів складу злочину; по-друге, того компонента, який є базовим (вже зафіксованим), від якого «відштовхуються» оперативні працівники та слідчі при плануванні ОРЗ та НСРД в процесі відпрацювання певної версії. Типізація ситуацій обумовлює можливість алгоритмізації дій оперативних працівників як при перевірці первинної оперативної інформації, так і в процесі документування. Порядок дій, заснований на типових ситуаціях, дозволяє виробити наукові рекомендації щодо прогнозування дій злочинців, створення версій, визначення основних фактів, що потребують фіксації (і які відображають елементи складу злочину, що фіксуються вже в процесі розслідування).

Також має важливе значення етап виявлення (або розкриття) злочину). Наприклад, фактично пошукова діяльність оперативних підрозділів складає певну систему в якій вихідні умови «розмиті» - нечіткі, що на перший погляд унеможлиблює визначення чіткого порядку дій оперативних працівників в процесі виявлення ознак злочинів. Тобто наявні умови характеризуються неможливістю їх чіткого аналізу – злочин може бути вчинено у будь-якій сфері, у будь-якому місті, будь-яким способом і будь-якою особою. Практично так само можна охарактеризувати будь-яку систему, де одним із складових елементів передбачено участь людини. Відповідно принципу несумісності, складність системи та точність, з якою її можна проаналізувати традиційними математичними методами, знаходяться у стані взаємного протиріччя [4, с. 17]. Крім того застосування класичних методів для управління складними об'єктами обмежується труднощами формування чіткого критерію, що охоплює різні вимоги, які можуть до того ж вступати в протиріччя одне-одному. У зв'язку з чим в сучасних

умовах все більше уваги приділяється використанню нечітких методів та алгоритмів [5; 6] в системах управління, а використання в останніх нечітких та якісних категорій дозволяє більш повно визначати завдання, які виникають в різних прикладних сферах життєдіяльності, в тому числі і сфері правопорядку. У цьому випадку модель управління (навіть якщо пошук здійснює один оперативний працівник, він для себе створює уявну модель управління своїми діями) будується у вигляді логіко-лінгвістичного опису взаємозв'язків вхідних керуючих (тобто обумовлюючих певні дії) з вихідних керованих (які є бажаним результатом) параметрів. Формування лінгвістичних моделей систем, що вивчаються та процесів здійснюється на природній (або близькій до неї) мові у вигляді сукупності певних правил за типом «якщо ... – то ...», які утворюють основу бази знань (в нашому випадку про обставини вчинення злочинну).

На практиці в багатьох випадках прийняття рішень відбувається в таких умовах, коли цілі, обмеження та наслідки можливих дій точно невідомі. Для операцій з неточно відомими величинами застосовується апарат теорії ймовірності, а також методи теорії прийняття рішень, теорії управління та теорії інформації. Тобто оперативний працівник інтуїтивно приймає припущення, певну неточність, яка незалежно від її природи може бути ототожнена з випадковістю. Разом з тим випадковість та нечіткість – це різні категорії. Практично у випадку коли оперативний працівник тільки розпочинає свою діяльність щодо виявлення та розкриття злочину – для нього встановлення в діях певної особи ознак злочину є випадковістю (де випадковість пов'язана з невизнаністю, яка стосується приналежності або неприналежності певного об'єкта (особи) до нерозпливчастої множини (категорії осіб, які мали можливість вчинити злочин)). А розпливчатість відноситься, в свою чергу, до класів, в яких може вбачатися різні градації ступеня приналежності, проміжні між повною приналежністю та неприналежністю об'єктів (наприклад осіб) до даного класу (осіб, які вчинили злочин). Ці відмінності призводять до того, що математичні методи теорії розпливчастих множин не схожі на методи теорії ймовірності. Вони в багатьох випадках простіші, в наслідок того, що поняттю

ймовірнісної міри в теорії ймовірності відповідає більш просте поняття функції приналежності в теорії розпливчастих множин. З цієї причини наявність у тих випадках коли розпливчатість в процесі прийняття рішення може бути представлена вірогіднісною моделлю, зручніше оперувати з нею методами розпливчастих множин. В процесах прийняття рішень в них тим чи іншим чином присутня розпливчатість, тому вони можуть вивчатися з різних точок зору, але для потреб оперативно-розшукової діяльності, необхідна певна тріада – розпливчата мета, розпливчате обмеження та розпливчате рішення, а також їх співвідношення до багатокрокових процесів прийняття рішень.

Під розпливчатою метою, ми розуміємо мету, яку можна визначити, як розпливчасту множину у відповідному просторі. Наприклад на нашу думку, кримінально-правові ознаки є вихідними для виявлення ознак злочинів, оскільки за відсутності кваліфікації дій особи за конкретною статтею КК України відсутня і подія злочину, а отже немає підстав розкривати злочин. Тобто мета притягнення особи до кримінальної відповідальності за певні дії є конкретною (а не розпливчатою), але ці дії можуть відбуватися в різних формах (не зазначених безпосередньо в диспозиції статті КК України [7]), в різних умовах, вчинюватися різними особами – і в такому просторі мета буде визначатися як розпливчата, оскільки для свого досягнення потребує прийняття розпливчастих рішень. Разом з тим розпливчатість мети є відносним твердженням, оскільки статті КК України, за якими кваліфікуються дії осіб, які вчинюють злочини встановлюють певні параметри як умови притягнення особи до відповідальності. Практично цими умовами є наявність всіх елементів певного складу злочину. Тобто, кінцева мета не розпливчата – її можна сформулювати чітко – фіксація в діях конкретної особи елементів конкретного складу злочину. Практично оперативний працівник здійснює нечіткий кластерний аналіз (де кластерізація – розбивка множини даних та знань на підмножини (кластери) на основі певного функціонала (умови розбивки). Метою зазначеного аналізу є формування класів ідентичних (або схожих) об'єктів (тобто ототожнення уявної моделі злочину (його елементів) з зафіксованою інформацією), а також інтерпретація побудованих кластерів у вигляді матриць

«об'єкт – ознака», на підставі зазначеної міри схожості з обранням стратегії кластеризації (ієрархічна, послідовна, паралельна). Стратегія кластеризації в процесі виявлення та розкриття злочину може бути обрана в залежності від вихідної інформації, на нашу думку, в її основу повинні бути покладені найбільш чіткі кластери – тобто, елементи складів злочинів, для визначення яких нами обирається ієрархічна стратегія кластеризації. Іншою складовою умов використання теорії розпливчастих множин, що пропонується для використання обґрунтування алгоритмізації дій оперативних працівників є розпливчисті обмеження. Що стосується розпливчастих обмежень, то необхідно зазначити, що процес виявлення злочинів і осіб, які їх готують або вчинили, заснований на пізнанні події злочину шляхом вичленення з навколишнього середовища змін, які виникли у зв'язку з його підготовкою або здійсненням. Ці зміни можуть бути виявлені по залишених слідах на елементах середовища якими є документи, предмети, а також особи, в чий свідомості зберігаються відомості про подію злочину. Фактично діяльність оперативного працівника є самоорганізуючою системою (тобто система, впорядкованість та організованість якої з часом зростає). У крайньому варіанті така система у вихідному положенні являє собою сукупність елементів, пов'язаних один з одним практично випадково (як приклад можна визначити ситуацію коли до оперативного працівника надходить інформація про виявлення в обігу підробленої банкноти). Пізніше у результаті взаємодії із зовнішнім середовищем (проведення першочергових ОРЗ та НСРД) в системі поступово виникають зв'язки між елементами – тобто виникає певна структура із спеціалізацією складових елементів за певними функціями (в ідеальному варіанті можна обрати такими складовими – елементи складу злочину). Для досягнення такої проміжної мети найбільш доцільно використовувати паралельну стратегію кластеризації, оскільки елементи складу злочину визначаються одразу всі. Кластерами тут будуть слугувати елементи пошуку, кожен з яких має свої кластери (наприклад, до об'єктів пошуку відносяться особи, предмети та документи), що в свою чергу розділяються на інші кластери (наприклад, особи розділяються на

тих, що готують, вчинюють злочини, осіб, які можуть надати інформацію, осіб, які можуть бути визнані потерпілими тощо).

Тобто, на етапі перевірки первинної інформації і подальшої фіксації злочинних дій, визначення чіткого алгоритму вже є проблематичним, оскільки на реалізацію алгоритму впливає можливість формування структури нечіткого логічного висновку. Найбільш дослідженими підходами формування структури нечіткого логічного висновку є два основних метода: метод поступового нарощування структури (тобто отримання більшої кількості оперативної інформації) та метод послідовного спрощення, тобто розпливчатість рішень є наслідком багатofакторності ситуацій, що формуються внаслідок перевірки отриманої інформації.

Багатofакторний склад оперативно-тактичних та слідчих ситуацій, значне число об'єктивних та суб'єктивних факторів, які впливають на зміст і характер цих факторів, у своїх сполученнях утворюють велику кількість варіантів, що відрізняються один від одного. Певні тактичні ситуації та алгоритм дій оперативних працівників, що обумовлюється ними, не є вичерпними і можуть змінюватися в залежності від оперативної обстановки, конкретних обставин вчинення злочину, певної інформації тощо. При фіксації важливо враховувати послідовність проведення конкретних заходів, необхідність яких повинна обумовлюватися результатами раніше виконаних заходів, тому необхідність проведення оперативно-розшукових заходів в процесі фіксації в кожній з ситуацій визначається оперативним працівником в залежності від ситуації та можливостей застосування певних методів фіксації.

Тобто, при створенні алгоритму оперативний працівник буде виконувати аналіз вихідної ситуації, порівнюючи її з переліком раніше розроблених критеріальних факторів, які за змістом є ознаками ситуації. Все, що не охоплюється факторами можна віднести до інформаційного «шуму» (який не враховується алгоритмом дій), з чого неодмінно випливає необхідність розроблення фільтру ознак критеріальних факторів (який оцінює значимість кожного конкретного зафіксованого фактору). Якщо наданий критеріальний запит за певним фактом, то він важливий для розкриття (розслідування), а якщо ні – не важливий – фактично

обрання за принципом «так – ні» обумовлює подальші дії оперативного працівника. Такий підхід нам видається сумнівним, оскільки це передбачає заздалегідь визначення корисності чи безкорисності того або іншого фактору («шуму»). Практично таке виявлення факторів дозволяє визначити тільки типові, відсікаючи нетипові (які мають невелику ступінь повторюваності). Але, як відомо, багато злочинів можуть не вкладатися у межі типовості і, відповідно, дані про злочини визначаються «фільтром» як «шум» – в результаті алгоритм є не ефективним [8, с. 153–154]. Таким чином, алгоритмізація можлива у конкретних ситуаціях, відносно незмінних у невеликий проміжок часу і з невеликим об'ємом значимої вихідної інформації і, по можливості, виключення випадкових (непередбачуваних) факторів, а формалізовані висновки алгоритму відповідають всім варіантам можливих вихідних даних ситуації – тобто спостерігається випадковість певних дій.

З одного боку теорія доказування повинна науково обґрунтувати та створити максимально повну кількість алгоритмів для забезпечення «перекриття» всіх можливих ситуацій, в ідеальному варіанті необхідно створити алгоритм дій для дій щодо виявлення та подальшої фіксації всіх злочинів. Зрозуміло, якщо враховувати всі можливі способи вчинення всіх злочинів, оперативно-тактичних та слідчих ситуацій, що можуть скластися в результаті їх вчинення, кількість можливих алгоритмів буде наближатися до безкінечної множини. Тому ми пропонуємо створювати алгоритми дій на підставі вже визначених чітких критеріїв, що надасть можливість створити обмежену кількість алгоритмів.

Особливістю і обов'язковою умовою є те, що алгоритмізації підлягає тільки початковий етап розкриття «фактових» злочинів (невідкладні ОРЗ), а також дії при розкритті «латентних» злочинів, у яких порядок дій визначається переліком фактів, які необхідно зафіксувати (і які визначає за необхідністю оперативний працівник). Також є можливість алгоритмізувати ті ОРЗ та НСРД, при проведенні яких суб'єктивний фактор зведено до мінімуму, що не обмежує оперативного працівника в обранні сил, засобів та методів, а тільки підказує оптимальні шляхи вирішення окремих завдань.

Фактично вже робилися спроби кластеризувати ОРЗ та НСРД – розділити їх на першочергові, невідкладні, основні, додаткові тощо, але, на нашу думку, така кластеризація більше підходить для розкриття «фактових» злочинів, а одним з важливих критеріїв ефективності належно організованого розкриття злочину є можливість підготовки вірогідного прогнозу подальшого розвитку ситуації. Тобто, метод поступового спрощення дозволить алгоритмізувати дії по розкриттю злочину, оскільки (хоча і з різним змістовним наповненням) вони спрямовані на досягнення конкретної мети – фіксації в діях особи елементів певного складу злочину.

Таким чином нами визначено можливості використання нечіткої логіки при алгоритмізації дій оперативних працівників в процесі виявлення та розкриття злочинів. Наукові рекомендації щодо найбільш ефективного та швидкого розкриття певного злочину, проаналізовані з врахуванням певної ситуації і сформульовані у вигляді системи, дозволяють планувати і здійснювати ОРЗ та НСРД, ґрунтуючись на об'єднаному досвіді попередніх дій. Індивідуальна методика спрямована на збір та систематизацію значущої інформації, аналіз якої, в свою чергу, дозволяє провести прогнозування, тобто, створює можливість прогнозувати зміни в ситуації (внаслідок проведення ОРЗ та НСРД) і планувати дії по фіксації злочину.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грек Б. М. Кримінально-правова відповідальність за фіктивне банкрутство та доведення до банкрутства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Грек Борис Миколайович. – К., 2005. – 223 с.
2. Стрельцов Є. Л. Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти : [навч. посіб.] / Є. Л. Стрельцов. – О. : Астропринт, 2000. – 476 с.
3. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике : [учеб. пособие] / Р. С. Белкин. – М. : Юрид. лит., 1988. – 304 с.
4. Заде Л. А. Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л. А. Заде. – М. : Мир, 1976. – 165 с.

5. Прикладные нечеткие системы / под. ред. Т. Тэрано, К. Асаи, М. Сугэно. – М. : Мир, 1993. – 368 с.
6. Лохин В. М. Методические основы аналитического конструирования регуляторов нечеткого управления / В. М. Лохин, И. М. Макаров, С. В. Манько // Известия Академии наук. – 2000. – № 1. – С. 56–69.
7. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.
8. Шаров А. В. Методика расследования мошенничества в сфере оборота жилищ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Шаров Александр Васильевич. – М., 2003. – 265 с.

ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ

УДК 94(477.4):323

Щербак Надія Олександрівна – доктор історичних наук, професор, професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних дисциплін Національної академії внутрішніх справ;

Яцишин Михайло Михайлович – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ЦАРСЬКОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА ПРАВОБЕРЕЖЖІ УКРАЇНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТ.

Висвітлено особливості діяльності царської адміністрації на Правобережжі України в першій половині ХІХ ст. Показано специфічність правобережних українських земель, що визначала особливості діяльності царської адміністрації в краї.

Ключові слова: Правобережна Україна; Російська імперія; генерал-губернатор; губернатор; губернське правління; євреї; поляки.

Освещены особенности деятельности царской администрации на Правобережье Украины в первой половине ХІХ в. Показана специфичность правобережных украинских земель, которая определяла особенности деятельности царской администрации в крае.

Ключевые слова: Правобережная Украина; Российская империя, генерал-губернатор; губернатор; губернское правление; евреи; поляки.

The article highlights the features of the royal administration on the Right Bank Ukraine in the first half of the nineteenth century. It was shown that it was kind of this region and specifics right-bank Ukrainian lands defining features of the royal administration in the province.

After joining the Right-Bank Ukraine to the Russian Empire in the late eighteenth century. imperial authorities, faced with the peculiarities of the region in ethnic, religious, political, social, cultural and educational fields, had to solve complex and new to her job. Three provinces Right Bank Ukraine (Kyiv, Volyn, Podolsky) were part of the «band of Jewish Settlement». Inclusion of a large number of the Jewish population of the Empire demanded from the imperial government resolve a number of issues related to the location of new arrivals in the structure of society. Preservation of traditional community institutions, forms of governance Jewish population led to its isolation from the system to general management. In the period of Emperor Alexander I the right-bank governors of Ukrainian territory, except for the implementation of all- laws have to solve the problems engendered by the political situation in the region, in particular, control the election of nobility, an resettlement of Jews, etc.). So, executives were not only government officials, but were in the region of Russian statehood. Conflicts Polish gentry and local officials occurred frequently. At the same time the imperial government implemented the local authorities in the region substitution policies important bureaucratic positions of Russian candidates, which used a system of rewards. During the nineteenth century. tsarist government always limited by legislation trading activities of Jews in the region. Imposing restrictions on trade in alcohol, intermediary trade with Ukrainian peasants, banned domestic trade among the other provinces of the empire.

Keywords: Right-Bank Ukraine; Russian Empire; the Governor-General; Governor; provincial government; Jews; Poles.

*М*еред дослідниками сьогодні гостро постало завдання відповісти на запитання: чи є в історії колишніх імперій у сфері адміністративно-управлінської діяльності певний позитивний досвід, який можна використовувати нинішнім політикам. Дослідження такого історичного досвіду стало

актуальним і у зв'язку із сучасними тенденціями до європейської інтеграції.

Зазначимо, що всі спроби дослідників відтворити єдину картину багатонаціональної Російської імперії та її політики в національній сфері наштовхувались на проблему відсутності в Російській імперії єдиної політики. Започаткування перших комплексних досліджень показало всю різноманітність дій самодержавної влади щодо різних регіонів та етносів, які там проживали.

Метою даної статті є висвітлення тієї регіональної специфіки правобережних українських земель, яка визначила особливості діяльності царської адміністрації у даному регіоні.

Приєднавши правобережні українські землі наприкінці XVIII ст., царський уряд поширив на них адміністративно-територіальний устрій тогочасної Росії, розпочав унормовувати станову структуру регіону, впроваджувати імперське законодавство. Нова влада, зіткнувшись з особливостями регіону в етнічній, релігійній, політичній, соціальній, культурно-освітній сферах, змушена була вирішувати складні та нові для неї завдання. Три губернії Правобережжя України (Київська, Волинська, Подільська) входили до «смуги єврейської осілості». Включення великої кількості єврейського населення до складу Російської імперії вимагало від імперського уряду вирішення цілого ряду питань, пов'язаних з місцем новоприбулих в структурі російського суспільства. Збереження традиційних обцинних інститутів, форм управління єврейським населенням призвели до його виокремлення з-під загальноімперської системи управління. Функції управління єврейськими громадами, що здійснювали кагальні органи, зводили нанівець вплив місцевої адміністрації. Відсутність серед українського єврейства відокремленої еліти, з якою російський урядовець міг співпрацювати, тягло за собою збереження у XIX ст. соціально-політичного, адміністративного, податкового та культурно-релігійного впливу на громаду кагальних інституцій. Євреї Правобережжя України майже повністю увійшли до стану міщан, за винятком невеликої групи заможного єврейського купецтва. Отримавши права міських обивателів, євреї отримали однакові з іншими міськими жителями права та обов'язки. Поступово вплив кагальних організацій зменшується і зводиться до

збереження серед євреїв релігійності та традиційної обрядовості. В той же час залишалось виконання кагальними організаціями фіскальних функцій.

Специфічні традиції проживання, самоуправління та інші особливості єврейства Правобережної України знайшли своє відображення в законодавчих актах Російської імперії. Різноманітні правообмеження та податковий тиск заважали соціально-економічній діяльності євреїв, змушували їх ще більше протидіяти інкорпорації.

Зазначимо, що у Російській імперії, починаючи з кінця XVIII ст. відбувалося постійне зростання єврейського етносу. Наприкінці ХУІІІ ст., наприклад, у Волинській губернії проживало 14 265 євреїв. А вже наприкінці ХІХ ст. їх було 294 774 [1, с. 535]. З них – 191,928 тис. чоловіків та 203,854 тис. жінок, що складало близько 10% всього населення губернії, зокрема, по повітах: у Житомирському – 14,3%, Володимир-Волинському – 10,4%, Дубненському – 11,5%, Заславському – 13,3%, Ковельському – 11,9%, Кременецькому – 12,2%, Луцькому – 14,1%, Новоград-Волинському – 15,6%, Овруцькому – 10,6%, Острозькому – 10,8%, Рівненському – 16%, Староконстантинівському – 14,3%. [2, с. 84–85]. Більшість євреїв проживала у повітових містах і містечках, яких на Волині налічувалося 133.

На початку ХІХ ст. за Олександра І особлива увага у Негласному комітеті та близьких до імператора колах надавалася реформі державного управління. Заміна петровських колегій міністерствами сприяла політичній централізації управління. Було створено вісім міністерств: військове, морське, закордонних справ, юстиції, внутрішніх справ, фінансів, комерції і народної освіти. Міністри підпорядковувались безпосередньо імператору. А у 1811 р. було створено ще три міністерства: поліції, шляхів, державного контролю.

У період імператора Олександра І губернатори правобережних українських територій, крім діяльності по виконанню загальноросійських законів, були зобов'язані розв'язувати проблеми, що породжувались політичною ситуацією в краї, зокрема, контролювати дворянські вибори, займатись переселенням євреїв і т.п.). Отож, губернатори були не

лише державними чиновниками, а й виступали в регіоні носіями російської державності.

Непорозуміння й конфлікти польського дворянства і представників місцевої влади траплялися досить часто. Зокрема, десять років (з 1818 по 1827 р.) департамент цивільних і духовних справ Державної ради розглядав справу про виявлені сенатором Сіверсом зловживання під час ревізії Волинської губернії. Польська шляхта даної губернії неодноразово повідомляла губернатора Комбурлея про різні правопорушення з боку командування російських військових частин, що були розташовані у губернії. Однак губернатор не вживав ніяких заходів. Тоді потерпілі почали надсилати скарги до столиці, зокрема скарги надходили від сенатора Іллінського, де він писав про пригнічення місцевої шляхти податками, військовими повинностями і зловживаннями при їх стягненні [3, с. 439–445]. В свою чергу Комбурлей у доповідях Комітету міністрів ставив під сумнів політичну надійність місцевого польського дворянства. Врешті решт конфлікт було доручено розслідувати сенатору Сіверсу. Спочатку сенатор позитивно оцінив діяльність ініціативного Комбурлея, але згодом, коли відкрилися факти контрабанди на Радзивіловській митниці та інші зловживання губернської влади, справу розглядали Сенат, а згодом Комітет міністрів [3, с. 440–442]. Прізвище волинського губернатора багато разів згадується в «*Полном собрании законов Российской империи*». Під час ревізії волинське шляхетство подало Сіверсу скаргу з приводу незатвердження губернським маршалком графа Яна Мушки-Холоневського. Волинська шляхта скаржилася, що губернська влада використовує чиншову шляхту для різної служби, пропонувала зміни в управлінні губернією, що згодом були розглянуті Комітетом.

Реформа земської поліції 1817–1818 рр. обмежила права шляхти в обранні чиновників, хоча уряд підтвердив більшість тих її прав, якими вона користувалась до війни з Наполеоном.

Згодом Листопадове польське повстання 1830–1831 рр. змусило уряд Миколи I звернути особливу увагу на забезпечення спокою і стабільності в регіоні. Проведена у той час київським генерал-губернатором ревізія місцевих адміністративних установ показала низьку ефективність роботи губернських правлінь.

Тому у жовтні 1831 р. набирає чинності закон, згідно якого місцеві адміністративні структури наділялися особливою силою влади і яким була ліквідована відмінність усіх присутственных місць та посадових осіб у приєднаних від Польщі західних губерніях, зокрема, й правобережних українських: з того часу департаменти головних судів ставали карними палатами, повітові земські суди – повітовими судами, ліквідовувалися гродські суди. Призначення радників у губернські правління здійснювалось за узгодженням з міністерствами військовим губернатором; городничих і поліцмейстерів – цивільним губернатором. Їм та засідателям земських судів, яких призначала влада, надавалося подвійне жалування. Були скасовані також посади підкоморіїв, коморників, возних і хорунжих, яких не було в російських державних структурах. За поданням київського і віленського військових губернаторів їхні функції перейняли межові суди. Вводилися, як і у великоросійських губерніях, совісні суди.

У той же час укладені договори між Російською та Австрійською імперіями про взаємну передачу дезертирів, утікачів і безпаспортних, наявність великої кількості іноземців, постійні переміщення торговців та промисловців, контрабанда заборонених товарів – все це вимагало від чиновників значних зусиль. Особливої уваги представників місцевої адміністрації потребувало проведення поділу євреїв на категорії згідно прийнятого щодо них російського законодавства та чітке визначення їх чисельності для підрахунку коробкового й свічкового зборів, чого вимагало міністерство внутрішніх справ, а також розгляд витрат на потреби єврейських громад і питання облаштування в містах та містечках цехових управлінь.

Саме тому київський військовий, подільський і волинський генерал-губернатор звернувся з пропозицією до міністра внутрішніх справ увести до складу губернського правління додаткових чиновників. Збільшення чиновницького складу правління не було випадковим, оскільки Д.Бібіков проводив ревізію дворянських зібрань, а правління було однією з тих ланок, що забезпечувало виконання його розпоряджень. Про активне втручання генерал-губернатора в роботу губернських правлінь свідчить той факт, що віце-губернаторами, які з 1837 р. стали старшими радниками правління, призначалися колишні

чиновники з особливих доручень при генерал-губернаторі, яким він довіряв і через яких міг впливати на їх роботу [4].

1 червня 1840 р. розпочала роботу Київська центральна ревізійна комісія для перевірки дворянських депутатських зібрань, яка покликана була замінити роботу трьох губернських комісій, діяльність яких визнавалася неефективною. В процесі цього генерал-губернатор виявляв значні зловживання, адже нерідко дворянство підтверджувалося губернськими дворянськими депутатськими зібраннями на підставі фальшивих документів.

Виправлення ситуації та оперативне вирішення справ зумовлювалося активним втручанням генерал-губернатора та вимагало не менших зусиль від губернських правлінь.

В той же час верховна влада реалізувала в місцевих органах влади регіону політику заміщення важливих чиновницьких посад російськими кандидатами, для чого використовувала систему заохочень. Особливо відзначалися ті з чиновників, які виконували одночасно декілька повноважень. Так, радник Волинського губернського правління Пудловський за сумісництвом обіймав посаду члена комісії продовольства, за що був відзначений орденом Св. Станіслава 4 ступеня. Титулярний радник Попов суміщав обов'язки екзекутора та скарбника, отримуючи відповідну платню (600 руб. і 300 руб.). І в 1837 р. його було нагороджено річним жалуванням. Для заохочення приїзду великоросійських чиновників на службу у західні губернії верховна влада надала їм право на одночасні пенсію та жалування, вищі ж чини отримували ордени, відзнаки, грошові винагороди, які нерідко дорівнювали річному жалуванню. При підборі та формуванні чиновницького апарату губернських правлінь вирішальне значення надавалося досвіду служби та військовим заслугам.

Для регулювання діяльності канцелярських службовців владою застосовувались інші заходи. Важливу роль у цьому відіграв указ імператора Миколи I, згідно якого молодих людей, що навчались у вищих навчальних закладах і бажали вступити на службу, до появи вакансій належало тимчасово приймати в губернське правління на випробування без жалування. Кар'єра

багатьох чиновників розпочиналася з посади писарів, яких через великі обсяги канцелярської роботи постійно не вистачало.

Серед канцелярського складу губернського апарату вибудовувалася своя службова ієрархія. Дворянське походження та освіта сприяли кар'єрі: таких кандидатів зараховували до вищої категорії писарів і це пришвидшувало отримання чину. Молоді службовці намагалися не затримувались у канцелярії губернських правлінь. У зверненнях до губернаторів службовці просили про переведення в інші установи, вказуючи на відпрацювання обов'язкового випробувального терміну в канцелярії губернських правлінь. Вони клопоталися про призначення у місцеві суди, для чого був потрібний досвід служби в губернській установі, оскільки губернське правління співпрацювало з усіма місцевими установами. Механізм службового зростання перетворював канцелярії губернських правлінь на школу виховання майбутніх чиновників, які мали вирішувати питання місцевого життя.

У маленьких містах і містечках Правобережжя проживала більшість єврейського населення. За складом мешканців, єврейськими містами у Правобережній Україні були Бердичів, Коростишів, Проскурів, Волинськ, Малин та інші. Серед мешканців Дубна євреїв було 72%, Луцька – близько 80%, Рівного – 68%, Острога – майже 75%. А подекуди, як скажімо, в Бердичеві, населення складалося майже винятково з євреїв – понад 86 % [5, с. 21].

Протягом XIX ст. царський уряд постійно обмежував на законодавчому рівні торговельну діяльність євреїв регіону. Вводились обмеження на торгівлю спиртними напоями, посередницьку торгівлю з українськими селянами, заборонялася внутрішня торгівля між іншими губерніями імперії.

У другій половині XIX ст. в Російській імперії проводяться буржуазні перетворення та бурхливо розвиваються капіталістичні відносини. Розпочинається масове будівництво залізниць, фабрик, заводів. Банки, купці, поміщики брали участь у реалізації державних позик, відігравали провідну роль в цукровій, видобувній, легкій промисловості. Єврейські підприємці не залишилися осторонь капіталізації промисловості та займали передові позиції в харчовій,

текстильний і видобувній промисловості, в будівництві залізниць і розвитку інших видів транспорту.

В Україні єврейське виробництво традиційно було пов'язане з переробкою сільськогосподарської продукції. Розвивалась цукрова промисловість й гуральництво. Якщо в цукровій промисловості єврейський капітал зайняв лише окремі ніші (Бродські, Гальперіни), то гуральництво для євреїв було одним із найприбутковіших промислів. Наприкінці ХІХ ст. з 15 цукрозаводів Поділля 12 належало євреям, з 88 винокурених заводів 37 були власністю євреїв [6, с. 150]. У найбільшому цукровому районі Російської імперії Правобережжі України на початку ХХ ст. з 148 цукрових підприємств – 33 належали єврейським підприємцям [7, с. 167].

Окрему групу єврейства склали державні службовці і представники вільних професій. Представники даної групи склали 10 % від загальної чисельності єврейського населення. Формування єврейського чиновництва розпочалось ще у першій половині ХІХ ст. Згідно указу від 30 червня 1839 р. уряд надав можливість євреям обиратися до державних органів (дум, магістратів, ратуш), однак чітко визначив перелік посад, на які їх було заборонено призначати. До переліку потрапили засідателі палат, повітових та совісних судів, міські голови, ратмани міських поліцій, члени словесних судів та інші посади, доступ до яких надавався лише православним. Отже, за правління Миколи І євреїв допустили лише до органів міського самоврядування, інша державна служба була для них заборонена.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Еврейская Энциклопедия. Свод знаний о еврействе, его культуре в прошлом и настоящем : [в 16 т.] / под ред. А. Гаркави, Л. Канцельсона. – СПб. : Брокгауз-Эфрон, 1906–1913.

2. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи 1897. Вольнская губерния. – СПб. : Центр. Статист. комитет МВД, 1904. – 312 с.

3. Середонин С. М. Исторический обзор деятельности Комитета министров / С. М. Середонин. – СПб. : Изд. Комитета министров, 1902. – Т. 1 : Комитет Министров в царствование императора Александра Первого (8 сентября 1802 – 19 ноября 1825 г.). – 610 с.

4. Центральний державний історичний архів України у м. Києві, ф. 442, оп. 1, спр. 9480.

5. Самарцев І. Г. Євреї в Україні на початок ХХ ст. / І. Г. Самарцев // УДЖ. – 1994. – № 4. – С. 19–29.

6. Сингаївська Н. М. Євреї та поляки в суспільно-економічному житті Правобережної України на початку ХХ ст. / Н. М. Сингаївська // ХХ століття – етнонаціональний вимір та проблеми голокосту : зб. наук. пр. за матеріалами Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 22–23 жовт. 2010 р.). – Д., 2001. – С. 147–153.

7. Лазанська Т. І. Історія підприємництва в Україні (на матеріалах торгово-промислової статистики ХІХ ст.) / Т. І. Казанська. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999. – 266 с.